MÁRKI SÁNDOR

MAGYAR KÖZÉPKOR

AZ „ÉLET” KIADÁSA

AZ „ÉLET“ KÖNYVEI

MÁRKI SÁNDOR

MAGYAR KÖZÉPKOR

BIBLIOTHECA VITAE

AZ ÉLET KÖNYVEI

SZERKESZTETTE AZ „ÉLET” ÍRÓIBÓL ALAKULT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁRKI SÁNDOR

MAGYAR KÖZÉPKOR

KIADTA
AZ „ÉLET”
IRODALMI
ÉS NYOMDA
RÉSZV. TÁRS.
BUDAPEST 1914

A BEKÖTÉS ÉS CÍMLAP RAJZÁT
ZÁDOR ISTVÁN KÉSZITETTE

„ÉLET“ IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
Budapest, I, Fehérvári-út 15/c.

Előszó

Ez a kötet különböző helyeken — a budapesti és a kolozsvári egyetemen, a Történelmi, a Földrajzi s más társulatokban, az Erdélyi Múzeumban, az Emkében stb. — különböző alkalmakkor, többnyire egy-egy emlékünnepen tartott előadásaimból van összeállítva. Valamennyi azt igazolja, hogy mi, magyarok, nem ítélhetjük el a középkort, mert az hazánk történetének legdicsőségebb kora. Benne nemcsak politikai és hadi tekintetben voltak nagy és ragyogó sikereink, hanem a keresztény műveltség terén is. Ezért vettem be a könyvbe néhány fejezetet a műveltség történelméből is. Cikkeim nem függenek össze, de talán bevilágítják azt az egész utat, amelyen nemzetünk a középkorban haladt. Ezt az utat annyi sok zivatar, vihar és járás-kelés után folytonosan javítgatnunk kell, de elhagynunk nem szabad, mert az vezet a nemzeti nagysághoz. Rajta talán lassabban járunk, de tovább érünk. Azért tehát:

„Zordon, de ragyogó lovagkor, kiégett
Piros északi fény: újra meggyujtalak,
Képzetem fáklyája újra meggyujt téged;
S lángodnál látszik a tündérkert újólag,
Melynek oly szép fája volt s oly szép virága:
Vitézség cserfája, *Szerelem* rózsája!“

A középkor tanulmánya

I.

„Ha ifjaink a középkor története után kérdezősködnek, milyet adtok kezeibe?“ Nagy művében Cantù ezt a kérdést veti föl. És ez a kérdés ejt gondolkodóba mindnyájunkat, kik a középkor történetének elbeszélésére vállalkozunk.

Nincs az emberiség multjának egyetlenegy korszaka sem, melyről olyan különböző módon ítélnének. A reformáció s az enciklopédisták századai föltétlenül lenézték; hiszen nagy forradalmaiknak éppen azokat az elveket kellett ledönteniök, amiken a középkor fölépült. Ezeknek az elveknek tarthatatlan voltát ugyancsak túlozniok kellett, hogy a tömeg szemében hitelöket veszítsék. *Sötétség* és *tudatlanság* a legtöbbször használt két szó, mellyel azt a kort jellemezték.

A másik felfogás szerint: valamint a hanyatló középkor az ókor nagy eszméivel és alkotásaival frissítette föl magát, az anyagiasságra hajló újnak viszont a középkor nagy eszméiből és nagy alkotásaiból kell újabb erőt merítenie. Az ókor reneszánszára tehát *a középkor reneszánsza* következnék. S amint amaz nem jelentette, ez sem jelentené

az illető kor világnézetének, felfogásának, szellemének merev átvételét, szolgamódon való utánzását, de még kritikátlan magasztalását sem. Az emberi szellem legnagyobb forradalmának tartják a középkort, mely *költészetet, művészetet, szabadságot* adott a mi korunknak.

„Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a *hitlen* ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő istenséget."

S míg *Arany* ott áll *Dante* vizének mélységei fölött s a ködös, homályos énekű *Osziánt* híjja, — a forradalom tüzében égő *Petőfi* egy *Petrarcá*val méri magát össze s *Homérosz* és *Oszián* iránt rajong.

„Hol vannak a hellenek? És hol a celták?
Eltűntenek ők, valamint
Két város, amelyet
A tengerek árja benyel;
Csak tornyaik orma maradt ki a vízből...
E két torony orma Homér s Oszián."

Merőben külön világnézletek képviselője mind a kettő. Homérosz napsugár, Oszián köd. De ennek a ködnek oszlopában is ott rejlik az istenség. Egyetlenegy, — a Homérosz harmincezer istene helyett. „Égesd meg, amit idáig imádtál, imádd, amit megégettél." Ebben a tanácsban, amit *Klodvig*nak szent *Remigiusz* adott, nagy a tanulság a korok közt való különbségre nézve. A kommünárdnak a Tuileriák lángjára, a nihilistának a borkii katasztrófára, a homesteadi munkásnak a pinkertonok

lemészárlására van szüksége még a XIX. század alkonyán is, hogy a mult időkben gyökerező kegyelet emlékeit feldúlva egyengesse az utat eszméinek, törekvéseinek.

Svájc természetes szépségei vadabbak lehettek emitt, bájosabbak amott, a középkorban, mikor némelyik táján „még a madár sem járt“; de azzal, hogy égbenyúló hegyóriásait alagutakkal fúrták keresztül, a hegyoldalakat levágták, a völgyeket áthidalták: nem kisebbítették a természet őserejét, nem vontak le szépségéből, csak hozzáférhetőbbé tették. A havasi kürt felváltva vagy egyszerre szól a mozdony füttyével; a zergéknek itt-ott riadozniok kell a turisták előtt; hanem ha ugyanazon tó hullámai mossák is az Axenberg tövét s olyan fű fedi most is a Rüttli-mezőt, mint hat századdal ezelőtt, — az utazó feledni tudja a histórikusokat, kik óvják attól, hogy a mesét össze ne tévessze a valóval; feledni tudja a vendéglősöket, kik pénzét lesik; s Tellt látja a hullámokon, Tellt a puha pázsiton. Amit leromboltak a századok vagy a történetírók, fölépíti az ő képzelete; talán szebbre is a réginél.

Nem csekély a különbség a középkort kezünkben valamely ósdi felfogású egyetemes történelemmel, vagy ... a Baedekerrel megítélni. Amott mi a középkor?

„— — — *Vérfolyam*, amely
Ködbevesző szikláibul a hajdannak ered ki
És egyhosszában szakadatlan foly le korunkig.“

Olyan vérfolyam, amely harminc század óta ezerkétszáz millió ember szíve vérét hömpölygette a feledés tengerébe s melynek másfél milliárd forrása van a még élő emberek szívében.

Az e fajta egyetemes történeteknél jobb kalauzaink a túristák kézikönyvei, melyek, hogy messzire ne menjünk, *a mi hazánk középkoráról* is többet mondanak és kedvesebbet, tanulságosabbat. Elmondják, hogy a mi hazánk égboltján hónál fehérebb a „hadak útja". A Tárnokvölgyétől a Hargitáig ehhez a földhöz fűződnek a középkort bevezető *húnok* legfényesebb, legszomorúbb tettei. A Nibelungenliedtől a székely mesékig a történet, hagyomány és költemény gyökerei úgy egybenőttek, hogy barbár volna az a histórikus, aki tövestül tépné ki ezt a virágot, csak azért, hogy lenyesegesse a történet szálaiba kapaszkodó hagyományt s költeményt. A történelmi kritika ízekre tépi azt a hitet, hogy a székelyek a húnok utódai; de ez a hagyomány megvédi és megőrzi a székelyt minden beolvadás ellen. A nép, ha nem talál, maga teremt történetet; s hiába tiltakozik Liviusz ellen Mommsen: a rómaiak — több mint kétezerhatszáz esztendő után — ma is a Capitolium följáratánál tartják a Romuluszt dajkáló farkas ivadékait. Ha a nép beleélte magát egy eszmekörbe, ha ez őt fölemeli és fentartja, hiába szól bele a történetíró, hogy „Mesebeszéd az egész". Aranynak van igazsága: „Nem mese az, gyermek!" De ha mese is, mely szájról-szájra száll, seholsem élénkebb, seholsem bájosabb, mint a mi székelyeink közt.

Az egyetemes történelem kénytelen koszorújába fűzni a *székely vadrózsákat*, mint a hún történelem élő virágait.

Magyarország is a *vandalok, gótok, gepidák, langobardok* mesevilágába tartozik. *Kunimund, Rosamunda* és *Alboin* regéi miért maradtak fenn csak a könyvekben? Neveiket „a beszédes monda" miért nem köti helyekhez? Miért tulajdonítja még művészetök itt talált emlékeit is a hunoknak? Ebben a tekintetben már csak a *leletek* teszik hazánkat a germánok történetének egyik figyelemreméltó forrásává. Germán rege, mese, monda miatt Európának néha olyan válogatós történetírása nem jön mihozzánk.

De ismét ide kell fáradnia, ha meg akarja érteni az *avarok* világraszóló jelentőségét. Itt kell tanulmányoznia gyűrűiket, gyepűiket, amikről Nagy Károly kortársai olyan csodálkozva szólnak. Háromszékben kezdődnek azok a hatalmas földmunkálatok, melyek Homárka, Csörsz- és Ördögárka, kunhalmok, kurgánok és dolmenek neve alatt délnyugatról északkeletnek végighúzódnak Európa keleti s Ázsia északi részén; azután átcsapnak Amerikába s moundok neve alatt egészen Yucatanig hirdetik az ural-altáji népek alkotó képességét. A történet s a régiség kedvelője akárhol ásatja meg ezeket a földmunkákat, hasonlónak találja valamennyit. Hogy ne tartoznának tehát az *egyetemes* történelem adatai közé? A népnek, mint a gyermekeknek figyelmét néha olyan kicsiségek is megragadják, amik mellett a történetíró könnyedén

suhan el. Nagy államférfiak vagy hadvezérek vénségökben nem ritkán feledni látszanak életök legnagyobb sikereit; de apró részletekig s nagy örömmel, nagy hűséggel tudják elbeszélni egy-egy gyermekcsinyöket. S egy Bismarck, egy Kossuth ajakáról hallva ezeket, a történetírás följegyzi; pedig alig van gyermek, kiről hasonlókat özönnel föl nem jegyezhetne. Hát miért mellőzzük a magyarországi *Csörszmondákat*, ha mindjárt a szlávoktól kerültek is hozzánk?

S miért vessük meg *Béla névtelen jegyzőjét* csak azért, mert adatai érthetetlenek és mesések? Úgy hiszem, a világirodalomban ő az egyetlen, ki *megírta az avar birodalom szétmállásának, a magyarba való beolvadásának történetét.* Kitől is várhatná ezt az egyetemes történetírás méltóbban, mint egy magyartól? Ezt a kérdést nem lehet elütni a Névtelenre szórt egyszerű gyalázkodással. Hiában olvassák reá, hogy műve költemény. *Schliemann* az ókornak nem egy csodáját *Homérosz* époszait tanulgatva tárta föl. A mi archeológusaink ásatásai sem egyszer igazolták már a Névtelent. Egész kis irodalmat teremtett idáig; még nagyobbat teremt ezután. S könnyen megeshetik, hogy a magyar történetíróktól is lenézett, sőt megvetett krónika még nagy hasznára válik az általános történelemnek. Ebben az elismerésben akkor más társainak is osztoznia kell.

Legendáink, a XI—XIII. század eseményeinek naív elbeszélései, szomszédainkra nem kisebb fontosságúak, mint reánk az övéik. Egyazon világszellem

hatása alatt készültek, mint akár okleveleink bevezetései és befejezései; csak tárgyaik változnak. Törvényeink, ha Kálmán királynak magyarból kellett is azokat latinra fordíttatnia, az európai közszellemnek a magyar géniusz sugallata szerint való megnyilatkozásai. Nagyon is sok köze van hozzájuk az egyetemes történelemnek.

S az egyetemességet, mely bűvös körébe vonta hazánkat is, ki tagadná a lébényi, jáki templom vagy a kassai és pozsonyi székesegyház fölséges ívezetei alatt, a zsámbéki vagy az ócsai szent romok közt? Bennök, az egész középkoron keresztül, az istentisztelet nyelve ugyanaz a latin volt, mely a középkornak minden katholikusát egyesítette az istenség eszméjében, s a keresztény kozmopolitizmusnak egyik legerősebb kapcsa volt hazánkban is. Emitt a visegrádi, amott a vajdahunyadi lovagvár nagyszerű termeiben nemcsak a magyar daliás időknek, hanem az egész lovagkornak emlékei elevenednek föl előttünk. Mohi és Mohács világszóló döntő csaták helyei. A térségeiken elmélkedő tudós emlékezete nem állapodik meg ott a Bükk mészköveinél s a Hegyalja trachitjánál, emitt a Mecsek és Zengő ormainál, hanem bejarja a távol Ázsiát is, hogy keresse az erőt, mely idáig hajtotta a dsingiszkánok és a szultánok népét. Ezeken a földeken Kelet történetének nagysága szinte agyonnyomja a szemlélőt. Világraszóló győzelmeink színtere inkább a külföld, mert nagyobb ereje van a támadásnak, mint a védelemnek. Támadásaink hozták az európai taktikába azt az új ele-

met, mellyel a modern hadviselés nem szakíthat. Multjának nagyjait magasztalva, Wallhallájába vezet a német, Pantheonába a francia, Westminsterébe az angol. Miénk csak „a szentelt fájdalom". Csupán azt a helyet mutathatjuk meg, hol „sírjaik domborultak". Speier sorsára jutott Székesfehérvár és Nagyvárad, hová egykoron, mint akár Compostellába, Rómába vagy Jeruzsálembe, „kíntúl, bíntúl oldozódni" zarándokoltak Európa bűnösei. Üresen állanak Gyulafehérvár székesegyházának koporsói, melyekben férfiak nyugodtak, kiket az egyetemes történelem legszűkebb szavú tankönyvei is fölemlegetnek. Igazsága volt Kazinczynak, midőn leroskadott Hunyadi János koporsója mellé, hogy megcsókolja a hősnek kőbefaragott jobbját, mellyel egykor Európát védte s megszalasztotta a keleti birodalom megdöntőjét. Ugyanaz az érzet, mely térdei meghajtására kényszerítette a legbüszkébb magyart, mikor szent István koronáját, szent István jobb kezét, szent László hermáját látta maga előtt. Az az érzet, melyben a hazafiság az egyetemes történelemben való szereplés tudatával találkozik.

Európa sorsa hányszor dőlt el a mi hazánk földén? Itt vetett legerősebb hullámokat a népvándorlás áradata. Dél az Északkal, Kelet a Nyugattal gyakran mérkőzött itt össze. Egy pogány Magyarországgal képtelen gondolat lett volna a középkor legeszményibb vállalata, a többszörös keresztes hadjárat; s Magyarország nélkül épp úgy mohammedán műveltség hatása alá jut Európa, mint 732-ben, ha Martell Károly nem győz Tours

és Poitiers közt, vagy nem győz 738-ban Narbonnenál.

Egy egyetemes histórikus sem ismeri Európa szárazföldének alkotmánytörténetét, ha csak a magna chartáról tud beszélni s hallgat az aranybulláról. Nem ismeri a hűbériség multját, ha nem veszi figyelembe, hogy míg a rendiség másutt mindenütt egy-egy terület korlátai között mozgott, nálunk 1848-ig az *egész* országot képviselte s ezért élte túl Európa rendi alkotmányait. A pápák és német császárok mérkőzéséről, az invesztitura-küzdelmekről hiányos fogalma van annak, ki csak VII. Gergely s IV. és V. Henrik, s nem egyúttal VII. Gergely és szent László s Kálmán közt von párhuzamot. Meg nem írhatja a Levante-kereskedés történetét, ki számításon kívül hagyja a Duna magyarországi szakasza mellett a középkorban pezsgő életet; kimerítően nem beszélhet municipális életről, aki nem ismeri, hazánkban mint lüktetett ez az élet s aki nem nézte meg Szeben, Brassó, Pozsony, Bártfa ódon városházait, ahová a polgárok a római szenátorok tógájában jártak tanácskozni.

Még csak a művészetek történetében sem igazságos, aki észre nem veszi, hogy az olasz szobrászat újraéledésével egy időben, sőt azt némileg meg is előzve, Kolosváry Márton és György Magyarországban már megteremtették az emlékszerű szobrászatot s művészetök, mint prágai alkotásuk maig bizonyítja, megrendelőkre talált a határokon túl is.

Gondosabb ásatások és megfigyelések épp úgy

bizonyítják, mint okleveles és más történeti adatok, hogy szegényes községeinkben is monumentális és stílusos templomok állottak faragványokkal, szobrokkal, freskókkal ékesen, annak jeléül, hogy a középkort mozgató *kereszténység szelleme* hazánkat is bejárta. Csakhogy szent Henrik helyett szent Istvánt, szent Bonifác vagy Ulrik helyett szent Adalbertet, vagy Gellértet, szent Lipót helyett szent Lászlót, szent Genovéva helyett szent Erzsébetet örökítette meg képeiben, szobraiban; s így az általánosan keresztényi mellett a kiválóan magyar jelleget is megőrizte. A magyar hierarchia, mely ennek a szellemnek irányt adott, néha a pápaságától is különböző utat követett s az alsó papságot olykor szinte republikánus, de *mindig* nemzeti felfogás tüntette ki. A budai papok kiátkozták a pápát annak a századnak elején, amelynek *Wicclef* csak végén lépett föl. S ha ennek a századnak Franciaországban albigensei voltak, a mi hűbéres tartományainkban a bogumilok még korábban szervezkedtek.

Tudós papjainkat a pápák már a XIII. században magasztalták; Janus Pannonius latin és görög verseit s Vitéz János politikai beszédeit utóbb a klasszikusokkal egy sorban olvastatták a német iskolákban. Középkori egyetemeink Európa régibb főiskolái közé tartoztak; mohammedánaink Aleppóig jártak tanulni s a zsidók emancipációjában csak a csodás Szicilia uralkodója, II. Frigyes előzte meg hazánkat.

Magyarország területe Nagy Lajos idejében egy

millió négyzetkilométerre emelkedett s hétszázezer négyzetkilométer volt Mátyás idejében is. Az ország amott nápolyiakkal, velenceiekkel, németekkel, törökökkel, bosnyákokkal, bolgárokkal, szerbekkel, oláhokkal, tatárokkal, litvánokkal küzdött egyszerre s a torinói békében 1381-ben megteremtette a szabad tenger elvét; emitt pedig diplomatizált vagy háborúskodott fél Európával, versenyre kelt a Mediciek könyv- és műgyűjtő szenvedélyével, mestereket küldött Vasziljevics Ivánnak, behozta a nyomdát s bizonyos alakban a törvény előtt való egyenlőséget. Ez a Magyarország valóban nem egyszer volt Európa irányadó hatalmassága s a maga külön történetében híven visszatükrözi Európának általános történetét. Alig van, — nincs is talán Európa életének egyetlenegy jelentősebb mozzanata sem, mely nem érintette volna hazánkat. Geográfiai helyzete s önálló küldiplomáciája hol cselekvő, hol szenvedő, de valamilyes szerepet mindig biztosított számára. Az egyetemes történelemnek némely korszakát helyesen csak külön történetünk ismerője foghatja fel. Az egyetemes történelem művelésének érdemét mégis teljesen elválasztják hazánk saját történetének kutatásától; nem tekintik ezt amannak részeül, minek következtében históríkusaink egy része beletörődött az egyetemesség paradicsomából való kizáratásba s nem vágyakozik szélesebb szemhatár után.

Amelyik országnak nincs önállása a küldiplomáciában, az csak kuriózumokat keres a külső népek történetében s történeti fölfogása a régi di-

csőség bámuló kutatásában enyészik el. Nekünk, magyaroknak, iskolában és irodalomban az a földatunk, hogy saját multunk beható ismeretével fogjunk első sorban a velünk bensőbb viszonyban álló, azután pedig az emberiség általános fejlődése tekintetében kiváló népek történetének tanulmányozásához.

Nemzetünknek, mint még az egyénnek is, megvan az a joga, hogy jobban érdeklődjék olyan tények és események iránt, melyek haladását előmozdították vagy gátolták s melyek az általánosan emberit egy ország polgárának külön kötelességeivel és érdekeivel szorosabban kötik össze. Ezt a jogot azonban anélkül kell gyakorolnunk, hogy az egyetemes történelmet a magyar történelem kommentálására használjuk. Végre sem szabad felednünk, hogy igazán középponti helyzete nincs a mi históriánknak, tehát túlozni sem szabad fontosságát.

A teljesen független Magyarország története a középkorra, voltaképpen annak is csak utolsó kétharmadára szorítkozik. Ez a kétharmad azonban kimeríthetetlen tárháza dicsőségünknek. Mint magyarok tehát szívesen kutatjuk a középkort s nem fitymálhatjuk annyira, mint más nemzetek, melyek az egész újkoron át önállóan fejlődhettek tovább. A históricus pedig nagy hibába esnék, ha ellenszenvesen fogna valamely kor tárgyalásához. Magyarságunknak jó oldala, hogy megóv ettől a hibától. Államunk életét általános európai szempontból ítéljük meg, azzal az igazsággal, melyre

egy histórikusnak mindig törekednie kell; de egyúttal azzal a lélekkel, melynek egy tanár előadásából, egy író könyvéből épp oly kevéssé szabad hiányoznia. Ez az *európai szempont* vezet bennünket minden más nép történetének elmondásában is. Föladatunkat, az emberiség multjának ismertetését, éppen a középkor tárgyalásában, anélkül oldhatjuk meg, hogy az elfogultság vádját emelhetnék ellenünk. Hiszen ha egyes — főképpen politikai — tekintetek elválasztották is egymástól a nemzeteket, a kereszténység összetartotta őket.

II.

A *kereszténység* adja meg igazán a középkor jellegét s egységét. A középkorban támadt apró keresztény államok hosszabb életűek, mint a Cyrusok és Caesarok birodalmai. A vallás egysége szövetséges államokká tette őket. Haraggal, néha tajtékozó dühvel küzdöttek egymás ellen akárhányszor. De csak olyan harag, olyan düh volt ez, melyet meg lehetett engesztelni, mint az ókornak egymás közt is folyton csetepatézó görögeinél, kik az olimpiász megnyiltával feledni látszottak politikai sérelmeiket. Mentek megadni Zeüsznek, ami a Zeüszé s az Alfeosz partjaira özönlöttek, hogy megmutassák, mennyire együvé tartoznak a vallásban és a műveltségben.

Nem hiányzott a népek erkölcseinek egyformasága a középkorban sem; nem hiányoztak az olyan erények, melyek — mint az emberiesség, szemérem és szeretet — általánosságra törekednek: de

azért ennek a kornak is volt változatossága és élénksége a színekben. Nem szabad a keresztény-ség általánosító hatását sem a buddhizmushoz, sem a mohammedánizmushoz hasonlítani. Emezek-ben az egyéniség elvész; a történet nagy eseményei pedig egyéniségek körébe csoportosulnak. Az ön-állóságnak ilyes föláldozását a kereszténység soha-sem követelte.

Vagy van-e vallás, melynek több volna a vér-tanuja? Anyagi javakról, a világ minden külső csillogásáról lemondva, mi az, mi nagyobb gyö-nyörűséggel kecsegtetné a vérpad és az akasztófa kárhozottjait? Olyan kedvvel, olyan átszellemült arccal mi viszi őket oda?

„Az Ige. Az Eszme!“

S van-e vallás, mely amellett tágabb tért nyitott volna a hazaszeretetnek?

„Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd;
De egy se' bírta mondani,
Hogy éljen Eduárd!“

A középkornak nemcsak vallási, hanem poli-tikai vértanui is voltak. Ezek nem hiányoztak az ókorban sem; de nagyon hiányoztak amazok. Mert nem vértanu az, kit vaksors szemel ki, hogy a Moloch tüzébe vessék; nem az Ifigenia, ki nem is sejti, hogy voltaképpen hazájáért, a görög nép jól-létéért, Artemisz megengesztelésére kell halnia, s kit végre is megment az Istennő maga. De vértanu az a sok ezer keresztény, kik tettök tudatában,

egy megfoghatatlant minden földinél többre becsülve lépnek bakóik elé; s kiket az utókor jó darabig még tisztelni sem enged s ádázul harcol az ikonoduloi ellen. Mert nem akar félisteneket: nem akarja eszközzé aljasítani a szenvedést, hogy vele az egekbe lehessen emelkedni. A mitológia szép és elragadó; nem csoda, ha jeleneteit a reneszánsz még szent Péter temploma falain is megörökítni igyekezett. De a mártírológium, ha nem oly esztétikus is, jobb kiegészítő része az emberiség történetének; s az istenség eszméje, ha nem oly fölségesen is, érthetőbben nyilatkozik az emberek halálmegvetésében.

Ne fogjon az a középkor történetének tanulásához, ki a Pons Milvius fölött az égbolton nem látja előcsillanni a kereszt jelét; ne az, aki elmosolyodik a szentek életén s legendáin. Aki nyelvével nagyot csettent, ha olvassa, hogy Lucullus néhány száz urat vagdalt fácánnyelvvel tartott jól, ne gúnyolódjék, ha hallja, hogy Jézus az egy Isten igéjének ötezer éhes hallgatóját öt árpakenyérrel, két hallal elégítette ki; vagy hogy az első remeték és szerzetesek bogarakkal, fagyökerekkel tengették életöket. Ne mosolyogjon akkor sem, ha tudja, hogy a kolostorok lakói utóbb maguk is vagdalt fácánnyelv után sóhajtoztak.

Elképzelhetetlen az a mi korunkban, hogy az Istennel való egyesülésre úgy törekedjék valaki, mint ahogy a régiek tették: a lélekhez méltatlan test borzasztó sanyargatásával. Elképzelhetetlen az az életmód, melyet a mieink közül például szent

Margit folytatott; de a kor szelleméből megmagyarázható. A középkor embere talán nem értené meg, *Edison* bőbeszédű századában telefonnal miért kell összekötni messze fekvő városokat, mint a mienk sem akarja megérteni a középkort, mi szüksége volt stilitákra, sőt az újkort sem, mi szüksége volt a trappistákra, kik örök-hallgatásra kötelezték magukat.

A középkort, mely a vértanuk nagy elszántságával kezdődött, s mely a szerzetes-életet a montecasinoi és clugnyi magaslatra emelte és mely a servus servorum deit minden más hatalom fölé akarta állítni, a Hussok halálával s az inkvizícióval végződött. Véget ért az egyháznak, a hierarchiának győzelmével. A vértanuk és az első szerzetesek kereszténysége azonban lehetett-e egyúttal az inkvizítorok kereszténysége? S a középkor nem tagadta-e meg szellemét?

Nem. *Buckle* fölállította azt a tételt, hogy az ember cselekedetének mértéke s oka minden időben változott; de az erkölcsi igazságok nem változtak. Mivel ellenben az értelmi igazságok nem állandók s változóságuk nélkül el sem lehetne képzelni a haladást, mindazok, kik ellenszegülnek az értelem igazságainak, elmaradnak a kor szellemétől. Mindig a legjobb szándékú tudatlan emberek okozták a legnagyobb bajokat. Az eretnekek megégetői többnyire a legtisztább akaratú és a legerkölcsösebb emberek voltak. „Hogyan lehetett rossz a szándékuk, mikor másokat oly nézetekre akartak kényszeríteni, amiket jóknak tartottak?“ Ahogy a

patriárka mondja az eretnekek érdekében föllépő Tankrédnek:

„Nem az szeret, ki a testnek hizelg,
De aki a lelket vezérli vissza,
Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül,
Ahhoz, ki mondá: Nem békét, de harcot
Hozok a földre . . . . . . "

Egy esemény sem jellemzi jobban a keresztény középkort, mint mikor Bouillon bevette Jeruzsálemet. Lovagok és közönséges vad harcosok, kiket hol a vallás mélysége, hol annak csak durva fanatizmusa késztet reá, hogy a legyőzötteken a legborzasztóbban kegyetlenkedjenek, a szent zsolozsmák fölzendülésére abbahagyják barbár munkájukat. Vértől csepegő ruhákban borulnak a szent sír elé, a padozatra dobják véres kardjaikat s kik imént senkinek sem adtak kegyelmet, egy láthatatlantól most zokogva könyörögnek irgalmat.

Vallásos ihlettől áthatva ontottak vért s könnyet egyaránt. Pedig a vallás, melyben csak a felséges nyilatkozhatott, remekművű templomaiban nem csupán a szent Ambrus himnuszát engedte fölcsendülni, hanem eltűrte a szamár ordítását is, például a Jézus menekülését ábrázoló szamárünnepen.

A keresztény archeológiának ismerete, a keresztény szellem megértése nélkül a középkornak leggyönyörűbben, legeszesebben való elbeszélése is csak „pengő érc, zengő cimbalom". És csodálatos, hogy míg mindenki belátja, mily képtelenség az ókor történetében a keleti népek s a görögök és

rómaiak mitológiájának ősmerete nélkül előhaladni, (mert hiszen élénken nyilatkozik ebben a kor lelke) a keresztény liturgia és archeológia nélkül is mindenki bátran mond ítéletet a középkorról. Már pedig ezekből néha jelesebb íróink sem értenek többet, mint például valamely ügyesebb — sekrestyés. A középkor történetének megírása s elmondása legalább is azt a türelmet, a kor szellemébe való azt a beleélést követeli, amit nem egyszer látunk Németországnak, vagy a mi szászainknak protestáns templomaiban, hol helyeiken maradtak a szentek s az oltárok; és ahol még a sekrestyék fogasairól sem hányták ki a misemondó ruhákat, ha nincsen is többé, aki azokat felöltse. S kinek jutna eszébe, hogy ezeket a műkincseket zsibvásárértékük szerint latolgassa? Magát a középkort azonban legtöbben csak az eszmék *mai* árfolyamához képest becsülik.

„Meghalt a nagy Pán! A nagy Pán halott!"

Az ókor bukása egyidős az ókori vallások felbomlásával. De mennyi vonás ment át az újba! S vele mennyi babona, — ha talán nem is több-mint a mennyi a régiben volt! Mégis kimondják azt a szörnyű ítéletet, hogy „tudatlan leborulás az egyház bálványai — dogma, tekintély, skolasztikusság — előtt: ez volt a középkor értelmi állapota". Azonban ez a szigorú bírálat is elismeri, hogy „szívük fenekén s agyukban folyton velük volt az Úr szelleme, mely élt, ha nem ismerték is velük volt a *szabadság* szelleme".

Azt mondják, a középkor tele van ellenmondással;

telibb van ezzel annak a történetírása, mely sötétséget, tudatlanságot, sőt ostobaságot emlegetett ott, hol — szerinte is — megalakult a szabadság, meg annyi nemzet és nyelv. Ezekben igen is megnyilatkozott a középkor tettereje; s ha más irányban nem mutatkozott, — pedig nem egy téren alkotott még nagyot — legfeljebb arra a megjegyzésre lesz okunk, hogy nagyobb volt az anyaggyűjtésben, mint az alkotásban, — a részletekben, mint az általánosításban.

A középkornak főképpen német histórikusok keltették olyan rossz hírét.

Fáj talán, hogy az Alpok nem akartak elsímulni a Hohenstaufok lábnyomai alatt s hogy Németországot és Itáliát egyesíteni, az imperium ábrándját új életre kelteni nem sikerült? De a népek tehetetlenségének jele-e, hogy a Po, az Arno, Tevere, Garigliano stb. mentén más volt az állami és a szellemi élet, mint valahol a Rajna, Majna, a Felső-Duna, Saale, Elbe stb. mellett? A parányi Kefisszosz és Ilisszosz mellől sem egyszerre áradott szét a szellem. A görög, mint utóbb az olasz, sőt a német is, *helyi középpontokból* jutott nagyobb műveltségre, míg a fegyverek élére alapított nagy államok velük szemben többnyire kölcsönvételre szorultak. *Odoaker* inkább érdemel köszönetet, mint gáncsot, hogy véget vetett a római császárságnak, mely mindinkább ázsiai irányban fejlődött tovább s alkalmat adott reá, hogy a kasztrumok helyén barátságos lakóházak emelkedjenek. Hiába búsong a költő pápa, *Aeneas Sylvius*, hogy a mostani la-

kosok beépítik Róma faragott köveit s hogy ezer év óta tart már a pusztításnak vagy inkább az átalakításnak ez a munkája. Ő, a római *pápa*, nem sajnálhatta igazán a római *császárt*. S a középkort befejező reneszánsz maga sem tett egyebet, mint azok a középkorbeli rómaiak, kik építőanyagul használták ugyan elődeik fényes palotáinak köveit, hanem azért ízlésüknek jobban megfelelő alakot adtak az új épületnek.

Mindazok, kik nem nyugodhatnak meg a középkorra szokásosan kimondott ítéletben, járjanak el törvényesen; s azon iskolai és irodalmi meglincselés elől, melyben elvakult emberek szeretnék részesíteni, hozzák az ügyet teljesen elfogulatlanoknak, akár a mai egész társadalomnak esküdtszéke elé. Hiszen a középkor megbírálása is a homouzion és a homoiuzion egyetlen *i* betűjén látszik megfordulni! S az egyszer elítéltet az enyhítő körülmények hallatára föl fogja menteni a jelen, amely *hitet, hazát, eszményt* köszön a középkornak.

Ez a történelem a helyet, időt és körülményeket tekintetbe veszi, a multat a jelen kedvéért le nem nézi. Keresztény, emberies és hazafias szellem vezeti, lehetőleg a forrásokig megy vissza. A tanulságot csűrés-csavarás nélkül levonja; nem rideg, nem szeretetlen, de nem is hízelgő. Ez a teljesen tudományos meggyőződésen alapuló történelem az, melyet a középkorról ifjaink kezeibe kell adnunk.

A középkor kezdete Magyarországon

I.

Abban az esztendőben, amelyben Aquincum, a mai Budapest északnyugati része, *II. Valentinianus* felavatásakor az első koronázást látta, a távol keleten óriási népmozgalom támadt. A Donon átkelve, a hún nép akkor indult vándorútjára. Az az adat, mely Aquincumban az első császári avatást jelenti, egyúttal utolsó is ennek a városnak rómaiságára nézve. Pár évvel későbben már húnok lovainak acélkörmei csattogtak az utcák kövezetén végig.

Az alkonyuló IV. század Pannóniájáról és Dáciájáról Pannónia nagy fia, *szent Jeromos*, megdöbbentő képet fest.

„A gót, szarmata, kvád, alán, hún, vandal és markomán — úgymond — széltében, hosszában zsarolja, rabolja és pusztítja. Az egyház szolgáinak éppen oly kevéssé kegyelmez, mint az apáca-monostoroknak. Lerombolja a templomokat, kidobja a vértanuk tetemeit s az oltárhoz köti be lovait. Düledezik az egész római világ."

Akkor azonban, amikor ő ezt írta, a mai Magyarország területén még nem dőlt meg egészen. El-

pusztultak ugyan, mint maga mondja, a városok, kiöldösték a lakosságot, sőt még a vadak, madarak és halak is kipusztultak. Semmi mást nem látni ott, csak tüskéket és rengeteg, vad erdőket. S a rómaiság még sem omlott össze, a középkor még sem kezdődött el.

A történelem nem tud a *tárnokvölgyi* nagy ütközetről, hol százhuszonötezer hún került volna az érdi száz halom alá; de valóságnak tartja, hogy Sirmiumot és Alsó-Pannóniát kivéve, a hún birodalom nem lépte át a Duna jobbpartját. Egyes római városok leégtek és sokat szenvedtek, de megint csak fölemelkedtek. *Attila* néprontó hadai keresztül-kasul gázoltak Pannónia földjén s a Balaton csapásának iránya már akkor is a hadak útját jelezte; azonban magukat a városokat a hódítók még azon esetben is kímélték, ha környékükön megtelepedtek s azokat államukba olvasztották. Azért kímélték, mert félnomád létökre elsősorban a közeleső városok ipara és kereskedelme fedezhette szükségleteiket.

A Duna balpartjától a mai Magyarország legkeletibb vonaláig mindenesetre nagyon kevés nyoma lehetett már a római szellemnek, ha emlékei állottak is még. S ha ez emlékekből másfélezred év mulva is becses darabok juthattak a bécsi, budapesti és dévai múzeumba, sőt a berlinibe és a londoniba is, — semmiesetre sem mutattak még oly igen vigasztalan képet *Attila* idejében, kit az utolsó római, *Aetius* barátjának mondanak s kit emitt egy szemtanu, komoly államférfiú, *Priszkosz Rhetor*,

amott a középkor egyik legnevezetesebb alkotása, a *Nibelungenlied* magasztal, mint jámbor és nagylelkű férfiút.

Mint a hagyomány is tudja, világraszóló küldetést tulajdonított magának; s belőle sem hiányzott az a vágy, ami izzóvá tette *Alarik*, majd — valamivel később — *Odovaker* és *Theodorik* agyát, hogy t. i. népe harcias szellemének felhasználásával elevenítse föl a római állameszmét és, mi ezzel jár, a római műveltséget.

Ime, egy barbár fejében a reneszánsz eszméje, mely ezer évvel azután nem világhódítókat, hanem szerény tudósokat s művészeket foglalkoztat s valaha átalakítja az emberiséget.

A Róma újjáalakítását célzó eszmék azonban Pannónia újabb gazdáinál keltettek visszhangot.

Konstantinápolyban szerzett klasszikus neveltetése Attila egykori országában nem hagyja nyugodni *Theodorik*ot, a keleti gótok királyát. Alig harmincöt évet töltött népe Pannóniában, melynek gazdag rónaságai és dombvidékei szántatlanul maradtak ez idő alatt s így nem csoda, ha a gepidákon kívül főleg az éhség űzte Theodorikot új területre s arra a gondolatra, hogy Itáliát elfoglalja.

Nemsokára már valóban Ravennából küldözött rendeleteket Pannóniába, annak *barbár* és *római* lakosaihoz. A szüleinek boldog kormányára még emlékező lakosságot a barbár népek gonosz kormányzata helyett a gótok jó igazságszolgáltatásával s a rómaiak bölcsességével kecsegtette. Saját

magát is görög szelleműnek tartotta, ki eredeti barbárságától egészen megszabadult; s valóban római és valóban polgárisult ember vált belőle. Bámulatos kitartással munkálkodott, hogy fentartson annyit, amennyit lehet, a római alkotásokból, de megóvja a gót szellemet is. Ez magában véve képtelen lett volna egy hagyományokkal és hatalmas multtal dicsekvő állam szerepének egyszerű átvételére; de, pusztán nyers erőre támaszkodva is, kétségtelenül megkövetelte, hogy számoljanak vele mint tényezővel. A dualizmus azonban nem sikerült s megtört a győzők és legyőzöttek között emésztődő nagy gyűlöleten. S mialatt Kelet-Róma hatalmas császára, *Justinianus*, ismét megverte a nyugaton államalkotással kísérletező keleti gótokat, azalatt a mai Magyarország a legellentétesebb népmozgalmakat tűrte.

Keleten a *gepidák* egyelőre még a rómaiak szövetségeseinek vallották magukat. Mikor azonban a *gótok* 488-ban Itáliába vándoroltak, szemet vetettek Pannóniára s azt is bírni óhajtották. Övék volt már a mai Románia s Magyarország a Tiszáig. Most a Dunántúlt is meg akarták szerezni; tehát olyan állam alakítására vágyódtak, mely — terület és kikerekítettség dolgában — keveset engedett volna a mai Magyarországnak.

Pannóniáról azonban, melynek nagyobb része még a húnok ellenében is megóvta a maga rómaiságát, Kelet-Róma most sem mondott le teljesen, ha jócskán in partibus infidelium esett is az már. A gepidák terjeszkedését *Justinianus* a *langobardok*

behívásával ellensúlyozta; mint szövetségeseire, rájuk bízta Pannónia várainak megvédését. Azon a területen, hol egyidőben keleti gótok és húnok keltek egymással halálos tusára, most két germán fajnak kell vala megmérkőznie.

Mérkőzésökben már felcsillan az újabb népszellem, a *középkor*, melyben figyelmünket többé nem a rendszer foglalkoztatja, bár az sem hiányozhatik, hanem epizódok kötik le. Nyugat-Róma számításba sem jött már s Kelet-Róma ereje és vezérszerepe is csak azon látszott megfordulni: erős és tettrekész ember ül-e trónján. Megkezdődött *a személyes érdemek kora*, mi a történelem elaprózására vezet. S előreveti fényét a *lovagkor*, mely a rendszeres Róma bukása után keletkezett s ezer év mulva, a rendes katonaság keletkezése után bukott meg.

A langobard királyfi, *Alboin* szerelme, két nép sorsa felett határozott. Népe és imádott *Rosamundá*ja előtt meggyalázva, bosszút lihegve szövetkezett az avarokkal, megverte *Kunimund* gepida királyt s ivóserleget csináltatott ipjának koponyájából.

Azonban a németeknek ez a nyers romanticizmusa magyar földön nem fejlődhetett tovább. *Alboin* odahagyta a szegény és kiélt Pannóniát s 568 április 1.-én Felső-Olaszországba indult, hol virágzó birodalmat alapított. Befejezte a germánok népvándorlásának s így az ókorból a középkorba való átmenetnek a korát.

A langobardok a pannónok módosabb részét is arra nógatták, hogy Itáliába vándoroljanak ki.

S hogy nem hiába, az az adat bizonyítja, hogy pár századig éltek még Itáliában a Pannóniából magukkal hozott helynevek. Bizonyosan csak a tehetősebbek hagyták oda az őshazát, hol nem volt már jövője a rómaiságnak, mert semmi sem biztosította a városi elemet, a társadalom vezetőjét.

A germánt gyűlölte a hasonlíthatatlanul magasabb műveltségű római s az első imperátorok óta mégis kedvében járt; megfogadta zsoldosnak s eltűrte városaiban. Méltányolta tehát azt a tulajdonságát, hogy alkalmazkodni tudott a fennállókhoz és nem akart tabula rasat csinálni. De mit várhatott az *avarok* lovas népétől s mit különösen a velök együtt beszivárgó *szláv* elemtől? Már a hún is sorra rombolta a várakat, városokat, melyeknek őrzésére, mint lovas nép, ő maga nehézkes lett volna. A kőhalmazoknak hasonló okból nem volt barátja az avar sem, mely egyébiránt állandó hazát keresett itt; azonban kővárak helyett földsáncokban kereste élete és vagyona biztonságát. A szlávnak viszont fogalma sem volt még állami életről, csak nemzetségeket ismert. Meghunyászkodott az erőssel, hatalmaskodott a gyöngébbel szemben s most a hatalmas avarokat egymaga akarta szolgálni. Nekik hagyta az állameszmét, de magának követelte az új, durva társadalmat.

Pannóniát a langobardok inkább zálogban, mint örökségképpen hagyták az avarokra. Mert kikötötték, hogy ha eredménytelenül járnának Olasz-

országban s onnan vissza kellene fordulniok, vagy 200 év leforgása előtt bármikor visszakívánkoznának, az avarok kardcsapás nélkül adják vissza az ő Pannóniájukat. Kívánatuknál csodálatosabb csak annak helybenhagyása lehetett. Állami szerződés, melynek alapja a lovagias ígéretben való megbízás; ugyanaz a szellem, mely kötelezi a hadvezért, hogy megüzenje az ellenségnek, mikor, hol és milyen erővel fog reácsapni. Ez a felfogás már a középkorhoz tartozik.

S annál feltűnőbb, mert ilyképpen *árják* szerződnek *turániakkal*, kiket műveltség dolgában alig is multak felül.

Hajóépítésre langobardok tanították meg a lovas avar népet, amely oly gyorsan beleélte magát az új fegyvernembe, hogy tengeri vállalattól sem riadt vissza. Azonban egy fegyvernemnél, a lovasságnál, ő is tanította valami újra a langobardokat s velök egész Európát.

A klasszikus Róma sok minden téren teremtett nagyot s a hadtörténelemben legionáriusainak érdemei is elévülhetetlenek; de lovassága jóformán sohasem döntött. Lándzsája végén levő keresztvasa, stapese segítségével a római kissé nehézkesen ült lóra s azontúl kevés eszköze volt, hogy paripáját fegyelmezze. A kengyelvassal az avarok ismertették meg Európát s ez a magában véve jelentéktelen lószerszám adott nekik módot, hogy zárt lovasoszlopokkal támadjanak. Erre azt jegyzi meg *Pulszky* Ferenc, hogy *„velök kezdődik a középkor,* melynél a csaták sorsát a lovasok döntik el.

A kengyelvas és patkó vezeti be a lovagkort, a puskaagy és szurony az újat."

Azonban mindez még csak egy a sok közül, ami együttvéve korszakot alkot. Az avarok a lovassággal mindenesetre járultak egy újabb idő színének megadásához; de ugyanazon írónktól hangoztatott „alacsony turáni fokon álló" műveltségüknél fogva nem kezdhetjük rajtuk a középkort, melynek elejét a tudósok még most is három század tág keretén belül keresik. A középkor hadviselése tekintetében mindenesetre őket, sőt elődeik közül is már a húnokat s utódaik sorában a magyarokat illeti meg az újítás érdeme.

Érdekes volna ennek kapcsán kutatnunk, hatottak-e más dolgokban is Európára s hatott-e viszont ez őrájok?

Rablóhadjárataikkal bizonyosan nem emelték a közműveltséget. Azt a vádat, hogy idegenektől kicsikart kincseket halmoztak fel hazájukban, alig lehet általánosítani; mert táborozásaikban mindenütt kiélt, feldúlt vidékekre és, a Déi két félszigetét kivéve, iparban, kereskedésben igen gyönge népekre akadtak. Szomszédaik, a népvándorlás hatása következtében, többnyire bizonytalan alapú államokban éltek, vagy éppen csak akkor keresték megalakulásuk formáját. Ezt a bizonytalanságot kétségtelenül ők is növelték; másrészt azonban nem lehetett oly rengeteg az a zsákmány sem, amelyet ilyen viszonyok között élő népektől ejthettek. Sőt van adatunk, hogy az egyik avar király egy mérő aranyért sem adta ki az ifjú

langobárd fejedelmet, kinek védelmet esküdött. Ez pedig éppen úgy jelenti a kapzsiság szünedezését, mint az a másik, hasonlíthatatlanul fontosabb dolog, hogy a VII. századon kezdve felhagytak a nomád élettel és — kerítéseik, gyepűik között — már nemcsak baromfitenyésztéssel foglalkoztak, hanem valóságos tanyai gazdálkodást is űztek.

Ha nem állandó letelepedés, nem honalkotás, nem művelődés volt a céljuk, miképpen magyarázhatnók az avarkor bámulatos *földmunkálatait*, a gyepűket, gyűrűket, *Ringeket*, az *Ördögárkát* vagy a Csörszárkát?

Mindkettőnek eszméjét *Ázsiából* hozták magukkal. *Lóczy* és más utazók, kik Ázsia belsejében jártak s kiknek szemléleten alapuló tudományos megfigyelései sok figyelmet érdemelnek, nem haboznak kijelenteni, hogy ez a találkozás több az egyszerű véletlennél. S ha a néprajz számol azzal a lehetőséggel, hogy Amerika indiánusai, kik bámulatos *moundokat*, óriási mértani idomokat, állatokat stb. ábrázoló földmunkálatokat építettek, voltaképpen ural-altájiak és mongolok ivadékai, — nem tudom, miért akadékoskodjunk, hogy a hazai sáncok mintái szintén Ázsiából kerültek ide? Onnan való az avar nép, melynek közönségesen tulajdonítják, sőt kell is tulajdonítani; s az az ellenvetés, hogy a kivándorlástól a letelepedésig körülbelül 200 év telhetett el, szintén nem jöhet komolyan számba; mert hazát cserélő nép, mely időközben nomádságra volt kárhoztatva, nem kapkod azon nép intézményei után, melynek szom-

szédségába jutott, hanem az őshazában látottakat követi, mint ahogy gyarmataiban az ősgörög is a hazai oltárról vett parázzsal gyújtott tüzet.

Az avarok tehát, kik a kengyelvassal, mint lovas támadók, öregbítették a hadimesterségeket s kik érceszközeiket általában vasból készítvén, a húnokkal együtt főtényezői annak, hogy egész Európa belépett a vaskorba, — a védőháborúk terén is új szempontokkal ismertették meg Európát. Kétségtelen, hogy idegenkedtek a rómaiak örökségeképpen reájuk szállt váraktól s városoktól. Amazokat, amelyek lovasnépnek nem valók, lassankint lerombolták, de mindenesetre kerestek a védelemben oly alakot, mely lovaskatonai természetökkel jobban megegyezett. Ilyen, már megtelepedett nép műveltsége mégis csak nagyobb lehetett, mint suttyomban vándorló szláv alattvalóiké, ha egymással érintkezve, a természet örök törvényei szerint, egymástól egyet-mást elsajátítottak is. Az ég, tűz, víz és föld tisztelői pl. eltűrték, hogy amint a bajorok közt szilárdulni kezdett a kereszténység, onnan ide is jöjjenek hithirdetők; sőt Bajorország délkeleti tavas részén szlávok mellett hún-avar maradványok is éltek, kik előbb lettek keresztények, mint a szlávok.

Azonban a magyarországi avarok ekkor még nem voltak keresztények; pedig elsősorban a kereszténység fölvétele mutatja egy-egy népnek a középkor eszméihez való csatlakozását. Másrészt közvetve nagy szolgálatot tettek az avarok a nyugati egyház ügyének és pedig már betelepedésük

első éveiben. Fölléptökig ugyanis Pannónia és Sirmium a keleti egyházhoz tartozott. Azzal, hogy 581-ben Baján Sirmiumot elfoglalta s az egész területet elszakította Kelet-Rómától, a mai Magyarországnak ebben a részében teljesen *megtörte a keleti egyház befolyását s előkészítette a római katholicizmus útját.*

Róma azontúl is századokon át őrizgette hagyományait; pedig a mai Magyarországban elvesztette a talajt már a VII. század kezdetén, mihelyt az avarok letelepedtek s a szlávok nagyobb tömegekben kezdtek beözönleni. A rómaiság megszűnése együttjárt a germánok magyarországi vándorlásainak bevégződésével s az avar-szláv mozgalommal. Hiszen a langobardok különben is magukkal csalogatták Itáliába Pannónia városi lakosságának, sőt a gepidáknak egy részét is.

Azonban a langobardok nem bírták egyesíteni Olaszországot; sőt 774-ben ugyanazon Itália s az egykori római birodalom szíve, Róma, olaj- és pálmaágakkal fogadta a langobard király ellen harcoló *Nagy Károly* frank királyt s örvendezve énekelte, hogy „áldott, ki az Ur nevében jött". Frank öltözetét római tunikával cserélte föl és csak akkor szállt le harci ménéről, midőn megpillantotta a szent kereszt jelét. S az a férfiú, ki bevezette Német- és Olaszország egyesítésének áldatlan politikáját, gyalog folytatta útját s a vatikánnak a szent kereszthez vezető lépcsője minden fokát megcsókolta.

Április 1.-én, azon a napon történt ez, melyen a

langobardok 206 év előtt Pannóniába új hon hódítására indultak. Alboin utóda, *Desiderius*, a frankok fogságába, országa a frankok hatalmába került. Megdőlt tehát az az állam, melynek szövetsége nélkül az avar birodalom csak más alakban, vagy egyáltalán meg sem alakulhatott volna. Mindkettő egy évben született s az avarok országának függetlensége csak kevéssel élte túl a langobardokét. Nyugat-Rómának helyreállításán dolgozva, *Nagy Károly* már is mindközelebb nyomult hozzájuk Arra kellett törnie, hogy a restaurált birodalom határa a Duna legyen, mint ahogy a réginek is az volt a limese; a terv azonban már maga is az avarok bukását jelentené. Mert az ő birodalmuknak a Duna hosszabb vonalon volt életere, mint a mai Magyarországnak; s a történelem azt bizonyítja, hogy egy nép sem alkotott hazánkban állandót, ha meg nem szerezte e hatalmas folyamot. Szerencséjükre, *Károly*nak e terve nem sikerült egészen.

Nem a kereszténység ügye kívánta, hogy *Nagy Károly Taszíló* ellen harcoljon, mert ez maga is apostoli működést fejtett ki. Beavatkozását az egységes új római állam eszméje követelte. Az avarokkal való szövetsége miatt *Károly* a herceget kolostorba csukatta s Bajorország meghódolt az ottlakó avarokkal együtt, kik nemzetiségüket még egy századon át megőrizték. A magyarországi avarok hiába siettek *Taszíló* segítségére; *Károly* most egyenesen ellenük fordult s a német határvárak biztosítása végett Regensburgba ment.

Ezt az alkalmat használta *Hesam* kalifa, hogy a mórok között szent háborút hirdessen a keresztények kiirtására. S úgy jött a sora, hogy míg a szászok pogányságát irtogató *Nagy Károly* az avarok államával együtt azok samán vallását is meg akarta semmisíteni, azalatt éppen az ő idejében kezdődjenek a *keresztes háborúk*, melyeknél fajok és vallások állottak egymással szemben s melyek a középkor legjellemzőbb tettei közé tartoznak. Károly hódítása nem terjedt túl a Rába torkolatánál s nagyon kétséges értékű a krónikaíróknak azon adata, hogy a frank király az Ennstől kezdve idáig mindent tűzzel, vassal pusztított. Mert kissé különösnek mutatná azon módot, mellyel civilizáló küldetését a király felfogta; másrészt a sorok között sejtteti, hogy nem lehetett éppen falvak, városok és a műveltség egyéb tényezői nélkül az az országrész, melyben ily károkat okozhatott. Tagadja tehát, amit állítani kíván, a frankok művelő hatását; s állítja, amit tagadni óhajt, az avarok viszonylagos műveltségét. Nem első és nem utolsó ellenmondás a krónikaírásban.

Évek multán az avarok egy főembere odaüzent Károlyhoz, hogy hajlandó fölvenni a kereszténységet. S *Károly*, ki a keresztet a birodalom sasának védőszárnyai alatt terjesztette, két sereget küldött az országra, melynek kágánja akkor nyilt harcban állt alattvalóival.

Az avarok függetlenségükkel fizették meg, hogy belső ügyeikbe avatták külső ellenségüket. A kágán s első alattvalója, a *jugun*, áldatlan polgár-

háborúban vesztette életét, az új kágán pedig nem volt már erős a frank hódítás feltartóztatására. „Hány ütközetet vívtak, mennyi vért ontottak ki, — úgymond a krónikás — azt mutatja a minden lakósától megfosztott Pannónia s a kágán székhelyének oly pusztulása, hogy nyoma sincsen ott emberi lakásnak. Abban a háborúban a húnoknak (vagyis avaroknak) összes nemessége s minden dicsősége elveszett; annyi idő alatt összegyűjtött kincseik mind zsákmányul estek. Senki sem emlékezhetik oly hadjáratra, melyből a frankok annyira meggazdagodtak volna, mint ebből. Addig szegények voltak, de most dúsak lettek. Méltán gondolhatni, hogy a frankok igazsággal ragadták magukhoz, mit a húnok *más népektől* azelőtt igazságtalanul harácsoltak össze."

Valami nagy igazságot alig fedezhetünk föl ebben a megtorlásban, mert a Duna-Tisza közében levő főgyepű kifosztásánál a frankok cseppel sem álltak az erkölcsi szelídség magasabb fokán, mint a kincsek összegyűjtői, az avarok. Különben sem a magukét vették vissza, mert ők azelőtt, a krónikaíró szerint is, szegények voltak; hanem inkább a görögöktől és langobardoktól elszedett kincseket rakták át az avarok tarisznyájából a magukéba. Végre pedig nincs is még bebizonyítva, hogy azon kincseknek minden része rablásból származott. A kúnágotai, szentendrei, szentannai, ozorai és tóti aranyleletek, a keszthelyi és mosonmegyei avarsírok amellett tanuskodnak, hogy az avarok népében voltak már ötvösök és kovácsok; s míg

amazok főleg keletrómai minták szerint, de fejletlen technikával dolgoztak, ezek már önállóan, sőt példát adva űzték mesterségüket.

Az Avarországból a frankokhoz özönlő kincs éppen úgy felrugtatta az árakat, mint ahogy felszálltak azok Európaszerte, de kivált Spanyolországban, Amerika fölfedeztetése után. Nem ez az első, nem is az utolsó eset, hogy a németek hamisan ítélték meg szomszédaik anyagi erejét. Meglepi őket, midőn Oroszlánszívű *Richard*ért Angolország különösebb megerőltetés nélkül fizeti ki a 150.000 ezüst márkát, melyet ők mérhetetlen kincsnek tartottak. A lombard városok és sziciliaiak mindannyiszor szinte kárpótolva érezték magukat anyagi veszteségeikért, mikor a közéjük tört németeket lenézhették rejthetetlen kapzsiságuk miatt, mellyel kincseiket szegény hazájukba átvinni igyekeztek. S ha arra volt is szánva, Franciaországot sem tette tönkre, mint Németországot nem gazdagította fel az az 5 milliárd franknyi hadikárpótlás, hiába számítgatták ki, hogy a Föld körül hány arany abroncsot lehetne abból készíteni. Az avarokat valóban nem érinthette jobban a krónikásoknak az erkölcsből adott lecke, mint a legyőzötteket egyáltalán. *Brennus*ék óta „Vae victis“ a jelszó.

Nagy Károly Pannóniája néven Karintiát és Ausztriát értették; a frankok a mai Magyarországot, de még annak délnyugati részét sem tették tartományukká. Avar kágánokról a történelem azután is emlékezik; igaz, mint olyanokról, kik a frank uralkodók kegyeit keresik.

A frank állam nem volt olyan erős, hogy akarata ellen is frankká tehessen egy népet; a szomszédság pedig, mely ismételt beavatkozásra bátorította fel, mindenesetre képtelen lett volna az avarok nemzetiségének elvételére és a frank művelődés feltolására; mert ehhez az kellene, hogy ezek a népek gyakrabban, sőt állandóan érintkezzenek egymással. Sőt úgy látszik, hogy ha gyengült is a kágánok hatalma, vagy talán fel is bomlott egységes államuk s a törzsszerkezet felé tért vissza, — egyes pontokon, valamely erősebb főúr vezetése alatt, az avar elem ismét tömörült. Szlávok és németek szomszédainak, a göcsejieknek tájszólásában egyes tudósok ma is avar-hatást keresnek; a keszthelyi Dobogó-magaslaton kiásott harmadfélezer sírnak sok ezer tárgya közt a későbbi avar kort hirdetők is akadnak; az ozorai és tóti gazdag aranylelet egy avar főúr és felesége kincseit őrizte meg. A Duna bejövetele táján Mosonban a nemesvölgyi, a Duna kanyarulatánál a szentendrei, a Duna-Tiszaközben a szegedvidéki, a Maros partján a szentannai s főképp a kúnágotai s Erdélyben a zsilvölgyi leletek arra a föltevésre jogosítanak, hogy e leletek helyei körül az avarok éppen *Nagy Károly* ideje után sáncolták el magukat s most adták magukat békés foglalkozásra. A régiségek kutatói sokáig azt hitték, hogy az itt föltárt aranykincseket avar főuraknak bizánci császárok ajándékozták, vagy egyáltalán keletről kerültek oda; ma már kezdenek megbarátkozni azon gondolattal, hogy talán mégis Magyarországban

készültek. S ha nem keletről jött ajándék, akkor már a kereszténység terjedése korából való avar mű lehet pl. az ozorai arany-nyaklánc, melynek ékítményei közé a kereszt is tartozik. Az arany, ritkábban ezüst, vagy arannyal futtatott bronztárgyak díszítései nem oly keresettek, mint a skandináv népeké; egyszerűbbek, józanabbak és ízlésesebbek, ha külön ízlést nem képviselnek is.

A krónikák nemcsak harci vállalatokról tudnak. Az avarok kereskedtek is a szomszéd népekkel, amelyek különben közöttük nem igen érezhették magukat biztosaknak.

Most, *Nagy Károly* hódításai után, midőn a kágán nem állhatott többé 200.000 harcos élére s nem követelhetett adót a bizánci császártól, sőt maga is adót fizetett a franknak, kérdés, könnyült-e a kereskedés módja. Azelőtt a kágán parancsa elég volt egy-egy átutazó karaván megvédésére; most, részekre szakadván az avar nép, bajosabb lehetett fegyelmet tartani. Mint a fejetlenség minden korszakában, bizonyosan még jobban elharapódzott a rablás, útonállás és fosztogatás. Az avar állam bomlását s *Nagy Károly* hódítását tehát az erkölcsök sülyedése s az élet- és vagyonbiztonság csökkenése követte.

Másrészt azonban, mivel ezt a romlást főrészben a másfajú és más vallású népek ellenszenvének kitörése okozta, az avarok, kik egyben-másban elfogadták Európa civilizációjából azt, ami ízlésüknek megfelelt, komolyan kezdtek foglalkozni a *vallásváltoztatás* gondolatával.

Benlakásuknak első éveitől kezdve ismerték már a kereszténységet. *Baján* Sirmium és más városok elfoglalásával véget vetett a keleti hierarchiának, de egy adat sem bizonyítja, hogy alattvalóit kereszténységük miatt üldözte volna. Megfosztotta őket püspökeikől, mint a mohácsi veszedelem után őseinket a törökök; de ha talán bosszantotta is, nem irtotta őket, mint utóbb a török sem tette ezt a magyarral. Sőt *Baján* maga nemcsak pogánymódon fogadja a rómaiaknak, hogy nem veret ellenük hidat a Száván, hanem ugyanakkor az evangélium előtt is leborul és megesküszik arra az Istenre, aki a szent könyvek mondásait kijelentette. Ugyanazon közöny a vallásban, ugyanazon eszély a politikában s ugyanazon képtelenség egy egyedül üdvözítő hit felfogására, ami *Géza* magyar vezért is arra bírta, hogy Hadúrnak és Krisztusnak áldozzon egyszerre. — „Elég gazdag ő arra." — *Baján* és utódai alatt inkább ázsiai, mint európai jellege lehetett hazánkban a népek vallásos életének; s ők maguk csak *Nagy Károly* ideje után kezdték tömegesebben fölvenni a keresztet. Az említett tudun vagy sodán (zsadány) már a háború folyamában, 796-ban Károlyhoz Aachenbe ment a dunáninneni avarság főbbjeinek egy részével, hogy ígérete szerint fölvegye a keresztséget. Onnan szép ajándékokkal tértek vissza. De nem igaz meggyőződés, hanem csak politikai kényszerűség vezette őket a keresztelő medencéhez s *Károly* velük sem járt jobban, mint eleinte a megkeresztelt szászokkal Hiszen alig mult el a fran-

kok hadjáratának veszedelme, seregeik alig távolodtak a határoktól, az avarok azonnal visszatértek őshitükhöz s hasonlóra kényszerítették vezéreiket is. A nagy frank király mindamellett szerencsésebb volt velük, mint pl. a dánokkal szemben, kik közül „csak egyetlenegyet" nyert meg a kereszténység ügyének. Győztes fia, *Pipin*, Juvavum (Salzburg) püspökét, a freisingi szent *Arnót* tette a Rábától a Dráváig meghódított avarok és szlávok főpásztorává. Intézkedését az időközben császári méltóságra jutott *Károly* is megerősítette 803-ban, midőn az avarok ellen folytatott hadjáratát befejezte. *Arno* most *Paulinus* aquilejai püspökkel vetekedve buzgólkodott az avarok és a szlávok megtérítésén.

Azonban a mai Magyarország, kivéve talán legnyugatibb foszlányait, nem tartozott a frank birodalomhoz s Károly azt, mint az egykorú *Ekkehard* írja, mindkét Pannóniával s a Duna másik partján átellenben levő Dáciával együtt „barátság és vele kötött szövetség kedvéért" a konstantinápolyi császárnak engedte át. *Arno* és *Paulinus* bátor hittérítői bizonyára nem kerülték el hazánkat sem; de túlzás azt állítani, hogy a Rábától keletre, vagy a Drávától északra is emelt Károly templomokat s hogy Aquincumban, mely a rómaiak idejében alkalmasint püspöki székhely volt, szűz Mária tiszteletére a Fehéregyházat építette. Éppenoly poetica licentia arról beszélni, hogy ekkor újultak meg romjaikból Győr, Buda, Mohács, Bécs és más városok. Az avar háborúban ejtett tömérdek zsák-

mány nagy részét Károly a pápának ajándékozta s így egyházi célokra fordította; de a mai Magyarországban sem avar pénzen, sem a magáén nem építhetett templomot. Ott a nép ősi szokása szerint élt, noha, mint az ozorai lelet keresztje bizonyítja, akadtak követői a kereszténységnek is. Tömegesebben csak az osztrák határszélen vették azt fel. 805-ben a már keresztény *Tivadar* kágánnak Nagy Károly megengedte, hogy népével együtt Sabaria és Carnuntum között telepedjék le. Gazdagon megajándékozva, alig tért haza, *Tivadar* meghalt s helyette az avarok más kágánt választottak, ki azonban még pogány volt. Károlytól kérte megválasztatása helybenhagyását s a császár elrendelte, hogy *az avarok régi szokása szerint* bírja méltóságát. Ugy látszik, ezt mégis föltételhez kötötte. Mert a kágán csakhamar őskeresztény módon keresztelkedett meg a Fischa-folyóban. *Ábrahám* nevet kapott s maga Károly lett a keresztapja.

Eginhard és más krónikások ezen adatai amellett bizonyítanak, hogy Avarország részekre szakadt, a kágán címet többen viselték s a kereszténységet csak a frank uralommal érintkező törzsek vették fel. Azonban ezek is oly lanyhák voltak, hogy maguk az osztrák területen élő hún-magyar családok is csak későn, a IX. század második felében talán *I. Aribo* herceg buzgólkodása következtében tértek meg. Az avarok és a húnok országa szerepel még 843-ban, a verduni osztozkodás alkalmával is: talán inkább követelés, mint valóságos birtok gyanánt.

A honfoglaló magyarok mindenesetre találtak még itt független törzseket, kik rokonaikat valószínűleg felszabadítók gyanánt fogadták. Részben ennek tulajdoníthatjuk a honfoglalás gyors sikerét. Hogy azonban az avarok nagy része ekkor sem volt keresztény, sőt talán most, az ősvallást követő magyar rokonokhoz csatlakozva, a már megtértek is újra kezdték a pogányságot, onnan gyaníthatjuk, hogy a magyarok megtérését, betelepedésük után több mint száz évvel, nem a belföld hatása, nem az annak viszonyaihoz való símulás, hanem a külügyi helyzet s kívülről jött kezdeményezés okozta.

Nagy Károly irtóháborúja meggyöngítette s főbbjeitől megfosztotta, politikai lételében megrendítette Avarországot, de nem tette tönkre az avar nemzetiséget. Bíboros *Konstantinus* szerint az ő korában a horvátországi avarokat még határozottan föl lehetett ismerni. Maguk az avarok csak a frank hatás teljes elmúlása után olvadtak bele részint a magyarságba, részint a szlávságba. Az avart tehát, mint független népet, a középkor eszméi meg nem hódították s ha érintették is egyes töredékeit, intézményeit, erkölcsi és társadalmi életét át nem hatották. A középkort nem ők vezették be hazánkba, de járultak jellegének megadásához; mert ezeket a „daliás időket" fegyelmezett lovassággal ajándékozták meg.

Valóban nagy feladat volna megrajzolni Magyarországnak IX. századbeli akár etnográfiai, akár politikai térképét; pedig, míg Béla király névtelen

jegyzőjének tekintélyét meg nem ingatták, úgy látszott, semmi sem könnyebb annál.

A Duna-Tisza közében, szerinte, bolgár fejedelemség alakult, bolgár és szláv alattvalókkal. A Maros, a Körösök és a Szamos vidékén kozárok, Erdélyben oláhok és székelyek, a Maroson túl bolgárok hegemóniája mellett kúnok és oláhok, a Dunántúl frankok, az északnyugati felvidéken tótok alapítottak, vagy készültek alapítani birodalmat.

Igaza volna tehát a szláv közmondásnak, hogy „elvesztek, mint az obrik“ (avarok). Mert róluk, kik Alsó-Pannóniában még 870 táján is a frankok adófizetői, szó sincs ebben a hely- és néprajzban. Azonban, úgy látszik, a Jegyző még sem érdemel oly megvetést, mint amilyenben újabban részesítik; és pedig annyival kevésbé, mert a róla írt bírálatok néhol, a szigorú történelem álarca alatt, még nagyobb képtelenségeket csempésztek be a történettudományba. Megbotránkoznak rajta, hogy az Al-Dunától az északkeleti Kárpátokig terjedő szláv birodalomról beszél, és pedig olyan időben, midőn hazánkban vajmi kevés segédeszköze lehetett még a történetkutatásnak. De bizonyosan még nagyobb tévedést követnek el, mikor sok ezer kötetből álló könyvtárban regélnek egy szláv hűbéres fejedelemségről, melyet *Privina* a Balaton partján alapított volna, holott ily hűbéres hercegséget csak a Szávába ömlő San folyó mellett, Stájerországban kereshetünk.

Az oláhot kivéve, melynek betelepedése vita

tárgya, nincs a Jegyzőnek egy népe sem, amelynek nyomait nem találnók Magyarországban.

Valóban voltak itt *bolgárok*, ha nem is oly számmal és hatalommal. *Kubrát*, az onogur bolgárok fejedelme, fölszabadította hazáját 634-ben az avar kágán uralma alól s *Heraclius* császár támogatásával megvetette Bolgárország alapját; fiai azonban meghasonlottak egymás között s részekre szakították az anyaországot. Az egyik ugyan, *Asparuch*, 678-ban legyőzött hét szláv törzset s erőssé tette a dunamenti Bolgárországot; egyik öccse azonban meghódolt az avaroknak, Pannóniában telepedett le és csakhamar beléjük is olvadt. Otthon, hazájában, a fajra és nyelvre nézve annyira különböző szlávság hatásának sem tudott ellenállani; hogyan tehette volna azt egy rokon néppel szemben? 818-ban a bolgároknak egy más töredéke horvát földön, a frankok szomszédságában telepedett le; s mert a pártosokat régi fejedelmük vissza akarta hurcolni, a szökevények *Jámbor Lajos* császár oltalmáért esengtek. A fejedelem emiatt, tíz év mulva, a frankok drávántúli tartományát kezdte pusztítani: valahol a Muraközt s általán a mai Zalamegye délnyugati részét. *Nagy Alfréd*, ki Angolországon 871-től 901-ig uralkodott, határozottan írja, hogy Karintiától keletre (az avar és a pannóniai pusztaságon túl) Bolgárország fekszik. Az avar és a pannóniai pusztaság az egész Dunántúlt magában foglalta s *Alfréd* király, ki a mindenüvé beférkőző normannok révén jól értesülhetett az akkori Európa politikai viszonyairól, itt

nagyban erősíti a Névtelen Jegyző szövegét. Ezt egy író sem vette figyelembe a tiszai bolgárság ellen folytatott polémiában. A Tiszavidék helyzetéről azonban később lesz szó. Arra, hogy a már elszlávosodott bolgárok a mostani Szlavóniában, vagy a dunántúli dombosvidék déli részeiben, a Dráva balpartján letelepedtek volna, idáig senki sem idézhet adatot. Határvonaluk a Száva maradt, hol horvátok, szerbek és más szlávok között vegyesen lakva, nagy részük már a IX. században elszlávosodott.

A szávaparti bolgárok hercegét, *Bogoriszt*, a tesszalonikai *Cyrill* és *Methód* nyerte meg a római kereszténységnek. Cyrill már 855-ben feltalálta a róla nevezett glagol betűket s írásban az evangelisták műveinek lefordításával, szóban szláv nyelven hirdette Krisztus tanait. Mivel azonban a két apostol korábban a bolgárok törzsrokonainál, a kozároknál is működött mint hittérítő, alkalmuk nyilt megtanulni a kozár nyelvet, melytől az ősbolgár csak kevésben különbözhetett. Már pedig feltehetjük, hogy a bolgár népnek nem egész tömege szlávosodott el egy század leforgása alatt, tehát az eredeti nemzetiségükben még megmaradt bolgároknak s rokonaiknak, az avaroknak is anyanyelvükön szónokolhattak. A források ugyan csak szláv nyelvű tanításaikról emlékeznek; de bizonyos, hogy a szlávok a Dunántúl dombos vidékén ekkor még csak elszórtan laktak s a népesség főtömege ott avar s elavarosodott bolgár volt; a nyelvükön tudó apostolok tehát nem

szorítkoztak másra, csakis a már elszlávosodottak térítésére. S ha a szláv liturgia mégis a bolgárok révén jutott a későbbi századokra, ezt csak a Balkán-félsziget bolgáraira vonatkoztathatjuk.

Abban a szerémi érsekségben, melyet, *Methód* vezetésére bízva, *II. Adorján* pápa ismét fölállított, a latin mellett a papok szlávul is misézhettek, de az evangéliumot és az episztolát mindenesetre latinul kellett olvasni. Az érsek hatóságát voltaképpen a Dráva-Száva közére s a Száva-Kulpa közvetetlen környékére terjesztették ki; tehát arra a vidékre, hol a szlovén *Braszláv* uralkodott. Önálló ország sem előtte, sem utána nem is alakult s talán itt is csak egyszerű törzsfőre kell gondolnunk. A Dunántúlra csak annyiban, hogy térítőket oda is küldött. 874 óta az érsek különben is Morvaországban és hazánk északnyugati részében működött, míg Sirmiumot, úgy látszik, valamely tanítványa kormányozta. Innen Morvaországból, 884-ben személyesen ment a Dunántúlra, még pedig, a pannóniai legenda szerint, egyenesen a *magyar* vezér meghívására.

Magyar volt-e valóban a vezér, mint a legenda határozottan írja, vagy a még szét nem mállott avarok kágánja, kit a 900. év táján író krónikás az akkor már betelepült s egyre emlegetett magyarokkal téveszthetett össze, ezúttal nem kutatom. Fő az, hogy *Methód*nak a Dunántúl olyan néppel akadt dolga, melynek szlávul nem hírdethette az evangéliumot. 803-tól 884-ig csak 81 év telt el, mialatt két, legfeljebb három nemzedék serdülhe-

tett föl. Képzelhetni-e, hogy ennyi idő alatt az avarok mással cserélték föl nyelvüket, főképpen mivel éppen nem keveredtek erősen másnyelvűekkel? Szláv és német hittérítők csupán elvétve keresték fel őket, de már sok alkalmuk nyilt annak beismerésére, hogy nem remélhetik az ellenük Nagy Károly idejében a szomszéd népek védelmére emelt óriási földsáncok széthányását s a nyugattal való békés közlekedésüket, míg mindannyian meg nem keresztelkednek. Azonban — s ez jellemzi azt a híres frank civilizációt — a kereszténységnek még alapelveivel sem voltak tisztában azok, kik nem közvetlenül a nyugati határokon, hanem odább keleten, a Dunánál laktak. Ezért akarta látni a nyelvén tudó és szent hírben álló *Methód*ot a „király", kit vezérnek kellett mondania, ha magyar, kágánnak, ha avar emberről beszél. „A király pedig — a legenda szerint — mint úrhoz illő, tisztességesen, ünnepiesen, örömmel fogadta és miként ilyen férfiaknak egymással beszélniök illik, beszélt vele s megszeretvén, megcsókolá s nagy ajándékokkal bocsátá el magától, mondván: Emlékezzél meg rólam mindig imáidban, tisztelendő szent atya."

Így csak az beszélhet, ki még nincs ugyan tisztában a hit alapelveivel, de hallotta már azokat fejtegetni, mit magukról a magyarokról kevésbé mondhatnánk el.

A hittérítés hasonló módon indult meg a magyarországi *szlávok* között is. A morvák és tótok követei 862-ben érkeztek Konstantinápolyba. Elmondták a császárnak, hogy Német-, Olasz- és Görögországból

jönnek ugyan hozzájuk keresztény tanítók, de különféleképpen tanítják őket. Kérik tehát, küldjön nekik, együgyű szlovéneknek, olyan embert, ki őket az igazságra oktassa, a szentírás értelmét magyarázza s mindnyájukat felvilágosítsa. Rómába is küldtek papokért. Onnan ugyan senki sem jött, hanem azért fentartották összeköttetésüket akkor is, midőn *Cyrill* és *Methód* Konstantinápolyból megérkeztek. Ezek 867-ben Rómából nyertek felhatalmazázt a térítésre.

A Morva folyó s a Morva torkolatától az Ipoly torkolatáig a Duna baloldalába ömlő folyók vízkörnyékén lakó szlávok így és ekkor kezdték megismerni a keresztény hitet. *Rasztizlávot*, az említett folyók völgyeiben alakult ország hercegét, *Szvatopluk* 876-ban elárulta és *Lajos* német-római császárhoz küldte, maga pedig a császár hűbéres fejedelme lett. Meg akarta cáfolni azt a hitet, hogy a szlávok nem képesek kiemelkedni a törzsszerkezetből, tehát független ország alapításán dolgozott. E miatt a németek fogságba hurcolták, de sereggel küldték vissza, midőn a morvák között kiütött lázadás lecsillapítására vállalkozott. Bejövén, a lázadókkal egyesült, levágta a német vezéreket, lemészárolta vitézeiket, megverte az ellene küldött csapatokat s 874-ben maga a császár is elismerte őt uralkodónak. *Methód* ebben az évben vette át a morva kereszténység kormányzását. Az apostol lázasan folytatta a szent könyvek szláv fordítását s teljesen szlávvá tette az istentisztelet nyelvét. Mint görög, semmi esetre sem azért tette ezt,

mintha nagyon rajongott volna *Szvatopluk* morvatót birodalmának szláv jellegéért, hiszen alig törődtek akkor a nemzetiséggel. Egyszerűen érthetővé akarta tenni a keresztény hit igazságait s ezt, mint negyedfélszáz év mulva egy másik szláv hittudós, *Huss* János, csak a nép nyelvén tehette.

Maga *Szvatopluk* sem lelkesedett túlságosan efféle szláv kizárólagosságért; különben nem dolgozik azok kezére, kik amiatt is vádaskodtak *Methód* ellen, hogy kiküszöböli a keresztény világ nyelvét, a latint. Az érsekség a Vág jobbpartjától a Szudetákig terjedt; eredetileg azonban, bizonytalan határokig, magában foglalta a Vág balpartján alakított nyitrai püspökséget is. Csakhogy ettől a kissé ingatag természetű fejedelem megfosztotta s helyébe *Wiching*et nevezte ki. Úgy látszik, *VIII. János* pápa 879-ben az őkívánatára jelentette ki, hogy Methód szlávul énekelheti ugyan a misét, de azonnal latinul kell énekelnie, ha a fejedelem vagy más főember úgy kívánná. Nagy lehetett ott a pogányság, hol a pápa ennyi engedményt tett. *IX. János* pápa már határozottan megtiltotta a „barbár" nyelven való misézést, melyet csak görögül vagy latinul szabad végezni; szláv csupán az egyházi szónoklat nyelve lehet. Sőt Methód halála után 886-ban *Szvatopluk* egyszerűen kikergette *Methód* legkedvesebb szláv papjait, *Gorazd*ot, *Kelemen*t stb., kik mesterük bibliájával most a bolgárokhoz menekültek.

A szláv irodalom e szerint éppen úgy hazánk földén kezdődött, mint sokkal utóbb a románoké

Amannak azonban a határokon túl kellett menekülnie, hogy megizmosodhassék. Mint a liturgia nyelve, a szláv a Vág vidékén csak tíz-tizenkét évig s így olyan rövid ideig szerepelt, hogy más nyomokat nem hagyhatott. Még a 899. évben is emlegetik ugyan, hogy a morvák a szláv istentisztelethez ragaszkodnak; más részük azonban megmaradt a pogányságban, az akkor feltűnt pogány magyarok módjára borotváltatta a fejét, legkésőbb 907-ben pedig, a pozsonyi csatával, birodalmuk is megdőlt a honfoglalók csapásai alatt.

Sem elég keresztények, sem elég európaiak nem voltak tehát, hogy mai hazánkban őket a IX. században a középkor eszméinek képviselőiül ismerhetnők el. Képtelenek voltak azoknak más néppel való megismertetésére is.

A Tarca-Hernád völgyétől keletre fekvő terület néprajzi viszonyai éppen oly ismeretlenek, mint amily bizonytalan, kik éltek a Tisza partjain. A Kárpátok északi vonalát, a gerincet s az oldalágakat egyaránt, rengeteg erdőségek borították, melyek között a fejsze nem igen nyitott tisztásokat, mert hiszen a lakáskereső más, gyér népességű síkon kevesebb bajjal és kényelmesebben telepedhetett le. A folyók völgyei a műveltségnek csak vékony erei, de pezsgőbb emberi életet mégis csak ezek mentén kereshetünk. Krónikásaink hallgatnak ez életről; az egyre szaporodó leletek azonban beszédesebbek és sehogysem igazolják a szláv íróknak azt a föltevését, hogy a szlávok beköltözése előtt e vidéknek egyáltalán nem volt lakóssága. A Vág, Garam

és Nyitra völgyeinek szlávjai a magyar betelepedés után többnyire elmagyarosodtak és *Szvatopluk* hajdani birodalmának területén a tótok főleg a XV. században bevándorolt csehek és morvák ivadékai. A felvidéken metanaszta-jászok, szarmát-szlávok, kvádok, gepidák utódait keresgélik, holott azok annak nagyobb részét valószínűleg sohasem lakták és soha nem is látták. Kipusztultak már onnan a kelták is, midőn a IX. század beköszöntött. Pedig az aggteleki, baráthegyi, haligóci barlangok embercsontvázai bizonyítják, hogy a távolabbi zugokba is elvetődött egy-egy néptöredék; a Felkán talált s párjukat ritkító bronzkardok és más leletek gyaníttatják, hogy a lakosok tömörültek is már s védeni vagy keresni tudták közös érdekeiket. Nem *Marcus Aurelius* volt az első, sem az utolsó, kinek számolnia kellett Észak-Magyarország honkereső vagy honvédő népeivel. A rómaiak már hatalmas sáncokat vontak Pannóniából Dácia felé vezető útjaik védelmére, mert minduntalan tartaniok kellett a Kárpátok bércei közül az Alföldre portyázni járó lakosok kapzsiságától vagy hír- és kalandszomjától.

Az a vonal, melybe a Mátraalja esik, a leggazdagabb réz- és bronzkori leleteket szolgáltatja s így éppen annyira látogatták a történelem előtti időkben, mint amily gyakran hangozhatott ott harci zaj a népvándorlás korában. Hiszen ebbe a vonalba esik a Vereckei-hágó, Budapest s a Balaton tengelye, mely úgyszólván útmutató Olaszország felé, hová annyi kóbor népet vezetett kincsszomja, hogy

aranynál, ezüstnél becsesebbet találjon ott, tudniillik műveltséget, melyre azontúl törekedjék.

Ama népek közül, melyek, Oroszországból Olaszországba tolongva, ezt az utat taposták, bizonyosan többnek töredéke vonult meg itt egy-egy hegyszurdokban vagy valamely folyó mellett; s a Tisza jobbpartján már a magyarok bejötte előtt kétszer alakult egy-egy hatalmas birodalom: a hún és az avar. Ha emez úgy meggyöngült a XIX. században, annak egyik okát aligha abban nem kereshetjük, hogy nem volt már erős kapcsa a Magyarországból északra és délre lakó török-tatár származású népeknek. Délen ugyanis javában folyt a bolgárok elszlávosodása. Már pedig szinte képzelhetetlen, hogy a bolgárok azelőtt sűrűbben ne érintkeztek volna északon maradt testvéreikkel, kiktől *Asparuch* idejében szakadtak el, mi a Latorca és Tisza jobbpartján vezető út mentén történhetett legkényelmesebben. Ez éppen annyira emelhette a rokon avarok hatalmát, mint amennyire gyöngíthette, hogy *Herakliusz* idejétől viszont a Morva, Lajta, Mürz, Mura és Dráva mentén az északi szlávok is fentartották összeköttetéseiket a déliekkel. S amint ezen a vonalon kimutathatni a szlávság folytonosságát, még az avar időkben is, — épp oly jogosult az a föltevés, hogy az avarokon kívül más turáni, de különösen bolgár rajok is megszállták a Tisza mentének egyes pontjait.

Ehből valóban nem következik, hogy szervezett tiszai Bolgárországra gondoljunk; de nem túlmerész gondolat, hogy egy erősebb bolgár törzs itt

maradt, már monarchiában élő déli testvéreivel szemben megőrizte ősi törzsszervezetét s főnöke a rómaiak s az avarok sáncai mögött az új hódítók ellenében a maga különállásának megvédésére gondolt. Idéztünk egykorú írót, — nem a Névtelent, — ki a Duna és Tisza között levő Bolgárországról beszél; s egy másikat, ki szerint *Nagy Károly* a Duna balpartját a görög császárnak engedte át. Nincs tehát meglepő abban, ha ezek a bolgár töredékek, mikor már nem állhatnak maguk ellen a magyaroknak, a görögöktől kérnek segítséget. Viszont semmi sem jogosít fel annak hirdetésére, hogy fejlett vagy csak valamennyire is megszilárdult államéletet keressünk a duna-tiszaközti bolgároknál. Ha törzsszerkezetük mellett is erélyesebb ellenállásra voltak képesek, ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy magukhoz vonták a vidék hajdani gazdáit, az avarokat is. Az avarok részekre szakadtak s így mások lehettek érdekeik a Duna balpartján, mint annak a jobbpartján, hol megkönnyítették a magyarok munkáját. Az is lehet, hogy a bolgárok már elszlávosodva jutottak ide. Akkor kevés fejtörést okozhat, miért kellett a honfoglaló magyaroknak annyi szláv helynevet és más szót átvenniök. Bolgár szlovének mindenesetre gyarapították a magyarok szókincsét. A honfoglalás mondája szerint *Ond* vajda szállta meg az állítólag bolgár népű Duna és Tisza közét és szlávokkal emeltette Csorongrád vagyis Csongrád földvárát. Azt sem szabad felejteni, hogy a nemzeti hagyományok bolgárjai könnyedén mondanak le a Kárpátoktól a

Zagyva torkolatáig terjedő részről, tehát ott a népesség igen gyér lehetett. A Névtelen magát a bolgárok fejét is titeli vezérnek nevezi és szerinte ez a vezér is a déli bolgároktól s a görög császártól kért segítséget. A magyar parasztok és a hegedűsök még a XIII. században is mesélgettek a duna-tiszamenti s a szávántúli bolgárokról. A néphagyományokat pedig büntetlenül egy történetíró sem fitymálhatja; éppen oly kárára válnék, mintha túlbecsülné azokat.

A Duna-Tisza közéhez hasonló viszonyok között lehetett a Tisza felső és középső folyásának a Marosig terjedő balpartja, hol a Jegyző szervezett *kozár* birodalmat említ. Csongrád, Bihar, Debrecen s más helynevek tanusítják, hogy a szlávok laktak valaha ezen a földön, hol szlávokat most csak nagyon is elszigetelve vagy egyáltalán nem találunk. Csupán a honfoglalás előtt lakhattak itten, ami itt sem zárja ki azt, hogy török-tatár származású népekkel, kozárokkal éltek együtt. A honfoglalás mondája is megemlíti, hogy *Zoard* magyar vezér utóbb a bolgárok földjén telepedett le, holott tagja volt egy minden ponton győztes magyar seregnek; ezt akkor tette, midőn, a Jegyzőnél feljegyzett hagyomány szerint, *Árpád* Pusztaszernél már államnak nyilvánította az eddig elfoglalt területet. Ily népelkülönítések tehát éppen nem példátlanok a történelemben.

Kozárokra utaló helynevek mai napig is vannak a Körös-Tisza-Maros közében s ha a bizánci írók magyarországi kozárokról nem emlékeznek, ez még

éppen nem érv arra, hogy ittenlakásukban kételkedjünk; mert a kozárok Dél-Oroszország vezérlő török-tatár népei közé tartoztak s mégis többnyire csak arab és perzsa földleírók és utazók tudósításaiból értesülünk viszonyaikról. „Különféle nemzetekből összegyülekezett“ vitézek harcoltak, a Névtelen szerint, a szláv nevű, de kozár földön levő Bellaradnál a magyarok ellen. Voltaképpen tehát kimondja, hogy a kozárok soknyelvű nép fölött vittek vezérszerepet. Fejedelmük többnejűsége mutatja, hogy mohammedánok voltak. A kozároknál valóban elterjedt mindhárom monoteista vallás; délolaszországi hazájukban a többség a zsidó hitet követte, nagyobb városaikban azonban a mohammedánoknak is voltak mecseteik. De ha még oly híresek voltak is vallástürelmükről, könnyen megtörténhetett, hogy a mohammedánok egy része odahagyta a törzshazát s mai honunk földén keresett új szállást. Ide magával hozta a városépítés ismeretét is, úgy, hogy Biharvárát a magyarok csak kemény ostrom után vehették be. Valamint útrakelésük idején a kozár király javasolja a magyaroknak, volt szövetségeseinek, hogy fejedelmet valasszanak, Árpád az új haza földén is a kozár népség meseszerű vezérének leányát választja fia nejéül. Ez, ha költemény, nagyon logikus költemény. Különben azt a körülményt is érdemes volna megfontolni, hogy kozárokat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban, de a középeurópai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egybenmásban indult, egész Európában nem ismerik az

ural-altájiaknak „politikai tekintetben legfontosabb" eme népét. Másrészt bajos azt állítani, hogy egy magyar király jegyzője éppen a királyok nemzedékrendjében követne el oly durva botlást, hogy, ha már bizonyosat mondani nem tud, nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt feleségének.

Délen, a Maros balpartján a Tiszáig és Dunáig ismét *bolgárok* vitték a vezérszerepet. Hazánknak ebben a részében most is találunk bolgár telepeket, csakhogy sokkal későbbi időkből. Bizonyos, hogy a délvidékről a XIII. században mohammedán bolgárok vagyis izmaeliták az arabok aleppói főiskoláit is látogatják, de már nyelvben, öltözetben egészen elmagyarosodtak. Feltűnő, hogy a bolgárságnak eme töredéke vallás dolgában teljesen más állásponton van, mint a balkáni bolgárság, mely a XI. században már keresztény. Ez ellenben a XI. század elejéig pogány; szent István idejében egyik része a kereszténységet, a másik az izlámot veszi föl. Ha egy XIII. századbeli krónikás nem írhat nemzetiségökről egész bizonyosat, az annak a jele, hogy már beolvadtak a magyarságba. Csupán fejedelmük neve, *Glad*, mutatna elszlávosodásra. Az avaroknak meghódolt bolgárok már *Baján* idejében harcoltak *Priszkosz* keletrómai vezér ellen a mai Torontál és Temes síkjain, de benmaradásuknak nincs nyoma. Lehet, hogy történt bevándorlás délfelől és pedig, mint a vallás ellentétei mutatják, a dunamelléki Bolgárország általános visszonyaival elégedetlen elemek

részéről. De ha ily bolgárok valóban laktak a Maros és a Tisza mentén, a magyarölő *Simon* bolgár fejedelem miért nem szövetkezett velük is a magyarok ellen? Nyiltan egy krónika sem ír erről a szövetségről. Azonban a mai Románia déli részén kalandozó magyarok akkor sem délen jöttek be az országba, mikor a bolgárok miatt hazájukat elvesztvén, nagy okuk lett volna, hogy a legrövidebb utat válasszák. S ahelyett, hogy az Aldunánál vándoroltak volna be, fölkerülnek a Neszter és a Sztri völgyébe, hogy a Vereckei-hágón át a Laborca-Bodrog-Tisza völgyébe ereszkedjenek le. Útjok irányának megválasztása éppen arra utal, hogy Bolgárországnak Magyarország déli részeiben is voltak telepei.

Oláhokat a Névtelen már ezen a vidéken említ; Erdélyt pedig, a székelyek földének kivételével, oláhnak mondja. A fejedelem *Gyalu,* helyesebben írva, Dealu neve hegyet jelent s valóban oláh. A magyar történettudománynak érdemei közé tartozik az a vita, melyet az erdélyi oláhok ottlakásának kérdésében megindított, ha nem is folyt — az mindig teljes higgadtsággal.

Az erdélyi oláh félnomád volt még a XVII. század közepén is és neve századokon át nemcsak nemzetiséget, hanem pásztorkodást is jelentett náluk. Azok a kölcsönszók, melyek — kis számban — nyelvéből jutottak a magyar nyelvbe, többnyire nomád életmódra utalnak. Semmi sincs, ami sejtetné azt a magasabb római műveltséget, melynek egykor részesei voltak; ellenben ezernél több szót

ismerünk, mely a magyar nyelvből ment át az oláhba; de ezek már mind az állami, társadalmi, sőt vallási élet fejlettebb korából valók. Bármint gondolkozzunk tehát a románok eredetéről, annyi bizonyos, hogy erdélyi műveltségről szó sem lehetett a IX. században. A városok romokban hevertek s ha keletkeztek is helyükön újak, — mint Sarmisegethusa helyén — csak szláv, talán gorál (hegylakó ó-lengyel) hatás alatt lézenghetett az elrómaiasodott dák, mely nem is földmíveléssel, hanem inkább pásztorkodással kereste mindennapi kenyerét. A krónikás szerint Gyalu csakugyan oláh és szláv népek élén szállt szembe a magyarokkal. Talán avarokat is vezetett ellenük. Erdély ma is a fekete szűrök hazája s fekete szűrt viseltek a húnok és avarok; Erdélyt pedig még a XI. században is Fekete-Magyarországnak nevezi *szent Bruno*, szemben Fehér-Magyarországgal, hol csakugyan általános a fehér szűr divata. Erdélyben, ha igazán küzdeniök kellett a magyaroknak, csak oly néppel küzdhettek, mely már *élt* államban, ha akkor nem is volt állam, forma szerint. Ebben pedig legfrissebb hagyományai egyedül az avaroknak voltak, kik azonban felhasználhatták a föld népét is.

Nemcsak krónikásaink, de néphagyományaink szerint is élt még egy nép a Hargita és keleti határhegység közt, sőt a Hargitának nyugati lejtőségein is. A *székely* nép ez, mely származását a húnokig viszi föl. „Csodás mese a történelem világánál a székelyek hún eredete", jegyzi meg erre *Hunfalvy* Pál, ki szerint „a székely nyelv maga is

megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a székelyek nem lehetnek húnok, hanem olyan magyarok, mint a többiek; mert nyelvük ugyanazon társadalmi és műveltségi lefolyás alatt képződött". Nem külön népfaj a székely, hanem határőrző, akármilyen eredetű is különben.

A nyelv bizonysága valóban igen erős érv a székelyek hún eredete ellen. S akármilyen általános is maga a néphagyomány, mely ezt az eredetet dogmaként hirdeti, csak félve szállhat vele szembe. Regék, melyek nem tudákos krónikaírók könyvében, hanem családok körében apáról fiúra szállva, századokon át is épségben maradtak, hiába hirdetnék tehát, az Attila birodalmát tönkretevő nagy népcsata után a húnok egy töredéke mint került a Székelyföldre.

Csaba íre, a hadak útja, a Csaba-várás szép meséje éppen olyan lom ennélfogva a történetírás kezében, mint ahogy nem érdemelnek figyelmet a Székelyföld helynevei, melyek *Attila, Réka, Csaba* emlékét örökítik. A pogány mitológiának szintén nincs ezek szerint bizonyító ereje, mert akkor is meg lehetett az a székelyeknél, ha ők magyaroknak odatelepített töredékei. Azon pedig, hogy ez a székely mitológia helyhez van kötve, hogy Budvára körül a nép egész pogány hierarchia emlékeit őrizgeti s beszélni tud áldozó oltárokról, szent berkekről és ligetekről olyan is, ki soha hírét sem hallotta a Székely Krónikának s beszélt már akkor is, mikor meg sem írták még azt a Székely Krónikát, — mindezen hallgatva kell végigsuhannia an-

nak, kit csak a nyelv története érdekel; mert a tündérek világának megelevenedése s a nappal, holddal, sassal ékes címer alakjainak életreébredése kissé zavarná a köröket. Hát még ha a hagyományok azon részével is kellene foglalkozni, melyet okiratok is megerősítenek, midőn székely nemekről beszélnek? Sőt beszél az önálló műveltség egy neméről is. S ott van azután a nagy bökkenő, hogy a székelység csak valamikor *szent László* korában telepedvén be, nem vihetett oda, a határhegyek közé, az Olt és a Maros eredetének vidékére az akkori magyar kereszténységtől különböző műveltséget; s nem honosíthatott meg ott oly eszméket, melyek anakronizmusok lettek volna már abban az időben. Táltosok a kereszténység, rabonbánok a királyság idejében!

Székelynek nevezzük-e a Hargita lejtőségein élő népet, csak húnnak, csak avarnak, vagy mind a két nép keverődésének, — ez a kérdés maga másodrendű ama bizonyosság mellett, hogy ott mindenesetre élt egy uralaltáji néptöredék. Ha hún volt, még nem veszhetett, ha avar volt, még nem veszett ki belőle az állameszme, melyet azonban nem szabad mai egész jelentőségében értenünk. Régi és hitelüktől teljesen meg nem fosztott krónikák legalább az állami szervezetnek egy nemét keresik ezen a vidéken. „Nomád nép volt; — vetik ellenükbe — sem ismeretlenül, sem egy tömegben nem maradhatott, mert lovai, barmai miatt legelőről-legelőre kellett vándorolnia.“ Mintha még manap is nem vándorolna ismeretlenül az oláh pakurárok

vagy a székely góbék nyája, gulyája, ménese a határszéli hegyek között! Gyergyóditró székely falu lakosainak ma is 15.000 marhájuk legel szinte észrevétlenül községüknek buja mezőkből álló és 53.000 kataszteri holdra terjedő határán. *Csaba* katonái, hagyományok szerint, mindössze háromezren s így csak kétannyian lettek volna, mint Ditró lakosai. Ha időközben 100.000-re szaporodtak is, szinte elvesztek a Hargita lejtőségein, melyeken ma 450.000-en találnak lakást. S ha a IX. században 100.000-re tettem számukat, bizonyosan túlságosan nagy összeget említettem.

Álltalában véve az a legfeljebb másfél millió ember, ki a IX. század alkonyán, Magyarország földén lakott, jobbára az uralaltáji népcsaládhoz s az árják szláv ágához tartozott. Mindkét népcsalád tagjai távol állottak még attól a kultúrától, mely a középkor termékenyítő eszméinek hatása alatt, csak megszilárdult államban fejlődhetett ki. Már pedig itt több középpont támadt, mint ahány nyelven beszélő nép élt az országban. Nem lehet a külön középpontok köré való tömörülést egynek venni a törzsszerkezettel; mert az nem tűrt volna magában idegen elemet. Itt ellenben a korábban uralkodó avarok töredékei több más nemzetiség fölött a vezérszerep egy nemét vitték; erőtlenek arra, hogy — igazi politikai túlsúly híján — avar jelleget adjanak hegemóniájuknak, vagy hogy legalább maguk óvakodjanak amazok elnemzetietlenítő hatásától. Hasonló áll a bolgárokról és kozárokról, kik, maguk is politikai menekültek lévén

az anyaország támogatását nélkülözték s nem adhattak határozott irányt más népfajhoz tartozó alattvalóik fejlődésének. Őket nem a római, hanem az egymásután gyorsan megbukott hún és avar birodalom hagyományai vezérelték. Azon államok azonban, hatalmuk tetőpontján is, csak a legkülönbözőbb elemekből álló konfederációk voltak. Kicsinyben utánozni a nagyot, csak pillanatnyi sikerre vezethetett. Az ilyképpen szervezkedett apró államok — fennállásuk miatt örök bizonytalanságban — csak máról-holnapra éltek s az állandóságot kívánó kultúrára alig gondolhattak. Szétmáltak tehát és feloszlottak az első nagyobb csapásra, mely őket egy szervezetben élő nép részéről érte.

E hatás a magyarok honfoglalásában jelentkezett. Az ő megjelenésük vetett végett a partikularizmusnak. Az teremtett ismét egységes államot a Duna középső folyásának s a Tiszának partjain. Ugy, mint már a húnok és az avarok megjelenése is, jobban mondva, csak olyanformán. Mert ama nemzetek megtartották az Ázsiából magukkal hozott eszméket s már csak későn, akkor mondtak le róluk, mikor Európa ellenük támadt. Sokat tanult tőlük Európa, de csak egy irányban; s mert más irányban nem hathattak, nekik kellett alkalmazkodniok az európai élet követelményeihez. Az a körülmény, hogy Magyarország ma is ott van, hol állammá ezer év előtt alakult, bizonyítja, hogy nemzetünk, mint politikai szervezet, fogékonyabb volt Európa közszelleme iránt.

II.

Nem megszállás, hanem foglalás útján jutottak a magyarok mai hazájukhoz. Megszállás útján csak a néptelen vidékeket szerezték meg. A többit karddal vívták ki; sőt a kozárokkal is a csatatéren diplomatizáltak. A magyar közjog azután is megkülönböztette a megszállás és az első foglalás címén szerzett javakat. A honfoglalás körülményei, még *Anonymus* bőbeszédűsége után is, kétségesek és hiányosak lehetnek; lényegük azonban, t. i. maga a foglalás, mindenesetre tény.

Hazai kútfőink szerint ez nem történt kegyetlenkedések között. Ha külföldi krónikások, írók és festők fel egészen *Someda Domenico*ig, ki a bejövő magyarokat úgy ábrázolja, hogy a nyeregkápához vértől cseppegő ellenséges fejeket csatolnak, sokat tudnak mesélni a magyarok vérengzéseiről: ezt inkább a portyázások korára, mint a honalapítás idejére kell érteni. A legyőzött népek idebenn soha, még a riadei és az augsburgi csata után sem keltek fel hódítóik ellen.

S egyáltalán, kevesebb vérrel alakult-e a középkor többi állama? A magyarok Európában ugyanazon címen kerestek polgárjogot, mint az európai népek nagyobb része. Abban mégis különböztek, hogy nekik nem nyilt alkalmuk, mint amazoknak, a földrész életében számottevő műveltség megsemmisítésére; pedig elég későn jelentek meg, hogy ily műveltséget hazánk területén is joggal keressenek. Rájuk inkább építés, mint rombolás várt.

Vagy a civilizáció talán *Nagy-Morvaország* romlásáért hullasson könnyeket? Az az állam olyan helyen alakult, hol azelőtt legkisebb hatása sem volt a római műveltségnek; s ha alakulása első éveiben komoly törekvést árult is el az akkori Európa műveltségének legnemesebb nyilvánulása, a kereszténység befogadására, államélete oly rövid, alig két évtized volt, hogy ez idő alatt valóban nem szerezhetett érdemet a művelődés körül; sőt az még őt magát sem hathatta át. Különben legyőzőinek, a magyaroknak megjelenése első éveiben, hogyan kezdte volna egyben-másban önként követni a magyar szokásokat?

Amint a belviszonyok sem gátolták a katonás nemzetet a honfoglalásban, úgy a *külviszonyok* sem vehették el a bátorságát. A krónikaírók barbárjait, csaknem ugyanazon időben, Európának két nagyhatalmassága hívta segélyül. A görög és a német-római császárság. Amaz akkor állt dicsőségének tetőpontján. Nyugat-Rómától való különválása óta félezredév telt el; elég idő, hogy testet öltsenek *Tribonianus* elvei, melyek, a Codex Justinianeusban összegezve, az önkényuralom legerősebb oszlopai. Míg azonban a jól szervezett monarchiának délen az arabok világhatalmával kellett szembeszállania, erőtlen volt arra, hogy diadalmasan mérkőzzék meg tőszomszédaival, a Balkán-félsziget apró államaival. *Simon* bolgár fejedelem ellen tehát a magyarokat hívta segítségül. A görög császárság valóban nem okult a mult tanulságain; s elsősorban magát vádolhatja, hogy a húnok föllépésétől

kezdve a törökök betöréséig, egyezredéven át, mindannyiszor érintették s olykor el is borították a népvándorlás hullámai. Hiszen, hogy pillanatnyi bajoktól meneküljön, nem egyszer hívott szövetségesekül oly népeket, melyek különben talán elkerülték volna. Most pl. a magyarokat hívta be. S ezeknek szerencsétlensége alkalmat adott, hogy a Duna balpartján erős és jól rendezett állam keletkezzék. Mi lett volna Európából, ha Árpáddal egyidőben egy *Mánuel*-féle lángész ül Kelet-Róma trónján, vagy ha ez a XII. században nem egy *III. István*nal, hanem Marót, Gyalu, Glád és Zalán-féle emberekkel kénytelen küzdeni?

A másik hatalom, a *német-római császárság*, ifjú volt még, sőt tulajdonképpen meg sem alakult teljesen. Az egész csak 887-ben vált ki a frank birodalomból s alig lehetett egyébnek tekinteni a hét törzs hercegségeinek elég laza szövetkezeténél. *Arnulf* császárnak, egyéni derekassága mellett is, csupán nagyjából sikerült, hogy császári méltósága, mint középpont köré, tömörítse ez apró országokat, melyekben előtte 800 évvel, *Tacitus* korában, épp úgy megvoltak a decentralisztikus törekvések, mint utána másik 800 évvel, *I. Lipót* és *XIV. Lajos* harcainak idejében. Arnulf alatt voltaképp még neve sem volt ennek a birodalomnak. Mindjárt halála után veszedelmes rohamossággal kezdődött meg Németországban az „itio in partes" és az ifjú állam magyarok, normánok, szlávok közt könnyen válhatott volna zsákmánnyá. *Árpád* idejében sem volt súlya keleten s legkevésbé sem hátráltathatta a magyarok térfoglalását.

E szerint délen, Görögországban, a centralizáció merevsége, északnyugaton, Németországban, pedig éppen a decentralizáció rugalmassága bátoríthatta a magyarokat, hogy az útjukban álló népek legyőzésével országokat alapítsanak és új szomszédjaikat egyre támadják. Közvetve azok az olasz és német feudális urak voltak legjobb szövetségeseik, kik apjuk után örökölték méltóságukat s a vele járó feudumot és egymás közt viseltek apró háborúkat, s külső népek ellen való küzdelmeiben magukra hagyták fejedelmeiket, kik nekik az eddigieknél már alig adhattak többet.

A feudális birtokok Nyugat-Európában, de különösen a rendszer hazájában, Franciaországban, éppen a IX. század második felében kezdtek örökösökké válni. Kevés úriember tartotta már magát boldognak, ha csak allodiumát, a „paterna rura"-t szánthatta ökreivel. Amint egyéniségét s vele szabadságát imént aggodalom nélkül ajánlotta fel királyának, hogy tőle, hazafias szolgálatai fejében, mintegy haszonbérbe, nagy földbirtokat kapjon, rendesen épp oly keveset törődött e szolgálatokkal, a közérdekkel, mert mindig csak vagyonszerzésre gondolt. E részben a középkor urai alig voltak jobbak a mai börzespekulánsoknál. Ha a feudális rendszerrel a fejedelmek egy nem ugyan állandó, de bármikor felhasználható katonaságot teremthetnek, bizonyosan kevesebb siker éri a magyarok fegyvereit külföldön. Azonban már Róma története is mutatta, hogy nem jó földesúrrá tenni a katonát. A magyarok hadi erényei is akkor kezdtek hanyat-

lani, az mikor, Árpádok idejében, minden elmét a tulajdon-birtok után való vágy foglalkoztatott. Utóbb a török birodalom is saját hanyatlásával fizette meg azt a kísérletét, mellyel ázsiai változatban tette feudális urakká a janicsárokat és spáhikat. A főúr a maga királyát annak bőkezűsége szerint méltányolta, mint utóbb a Hármaskönyv is szentnek magasztalta a mi *II. Endré*nket, kinek gyermekei és unokái közt valóban voltak szentek, de ő maga egyházi átkot vont országára. És ez az ország századok mulva mégis csak a nemesi szabadságok gyarapítóját, az aranybulla szerzőjét látta benne, amiért sok mást megbocsátott neki.

A IX. század nyugateurópai társadalma és államélete egyáltalán a legnagyobb forrongásban volt akkor, mikor a magyarok bejövetele újabb népvándorlással látszott fenyegetni. Pedig ez a második népvándorlás századrésznyit sem rombolhatott volna, mint az első, mikor egy Rómának kellett buknia.

Érdekes azon viszony, melyben ezek a népek a *kereszténységhez* állottak.

Az arianizmus, mely úgyszólván nyomon követte a népvándorlást, a VI. század vége felé tért veszített s mintegy túlélte magát. *Nagy Károly* pápa az eszméket olyan átalakuláson vezette keresztül, mely maga is szinte csodával határos, mint ahogy a világ mind több odaadással hitt is a csodákban. S ha vannak, kik mosolyogni tudnak a véreskezű lovagokon, kik irgalom nélkül harcolnak, de kiejtik a fegyvert kezükből, amint a kereszt egyszerű jelvényét megpillantják, azok nem fogják megérteni

azt a változást, melyen a barbárok érzülete keresztül ment. Meghódított népektől miért nem követelnek ismét vékaszámra aranyat, ezüstöt s miért túlboldogok, ha a nagy pápához küldött követeik, kik áttérésüket jelentették be, a szent kereszt egy darabkájával, *keresztelő szent János* néhány hajaszálával és *szent Péter* bilincsének némi fűrészhulladékával térnek vissza?!

A nyugati gótok példája, a *keresztény önzetlenségnek* szép tanítása, túlélte a gót birodalmat, s tért foglalt kelet felé.

A beköltöző magyarok a kereszténységnek itt csak elemeit találták. Rájuk, kik összefüggő nagy tömegben hittek egy természetes vallásban, ez a hit nem lehetett különösebb hatással. A kereszténységgel nemcsak mai hazájukban ismerkedhettek meg. Vándorlásaik közben főképp szlávokkal volt dolguk s idebenn is sok szlávot találtak. Az északiak, az oroszok, 1888-ban ünnepelték keresztény hitre térésüknek kilencszázadik évfordulóját; országuk maga is csak ezer éves; kereszténységük fiatalabb tehát, mint a magyarok honalapítása; és oly tökéletlen, hogy még a X. században is emberáldozatokkal járt, mert bálványaikról sem tudtak megfeledkezni. Úgy, mint ugyanakkor, majdnem ugyanazon évben (983) *Géza* magyar fejedelem, ki szintén elég gazdagnak érezte magát, hogy *mind a két* Istennek áldozzék. *Szvatopluk* szlávjai sem lehettek a magyarok térítői. Még nekik maguknak is a pogánysággal kellett küzdeniök. Kereszténységüket 899-ben maguk a bajor püspökök is csak

álkereszténységnek mondották. S ily álkereszténység volt délen a Dráva-Száva közében is, úgy, hogy a XI. század végén szent László velük szemben Magyarországnak nemcsak politikai hatalmát, hanem katholikus eszméit is képviselte. Az ő idejétől fogva lett általános ott a kereszténység, melynek számarányai ma is kevés más helyen kedvezőbbek. A honfoglalás idejében kereszténységük még sem hathatott s jó, hogy nem hatott a magyarokra.

Egyáltalán az a század, melyben a magyarok Európa földjén megjelentek, a térítők lankadatlan működésének százada volt. A magyarokat sok nép előzte meg Jézus megismerésében, de sok követte is; ezek közt nem egy olyan, mely az egész középkoron keresztül sem értette meg a katholicizmus szellemét s azért a reneszánsz századában aránytalanul rövidebb idő alatt nyilatkozott a reformáció mellett, mint amennyi kellett neki annak idejében, hogy katholikussá legyen.

Észak és kelet a pogánysághoz ragaszkodott, midőn *Árpád* népe a Tisza völgyében megjelent. Délkelet (Bizánc) kevéssel azelőtt, 842 február 19.-én ülte az orthodoxia ünnepét, mely azonban a kereszténységet már egy görög keleti s egy római katholikus egyházra szakadva találta. S mint a görögök, Nyugat németjei is csakhamar összeegyeztethetőnek vélték kereszténységüket a pápák ellen való küzdelemmel.

Honfoglalásuk évétől, 896-tól, egy század telt el s a magyarok megkeresztelkedtek. Pedig országuk csak kétoldalt ékelődött keresztények közé;

a többi oldalon szomszédaik kétféle és meglehetősen világias gondolkozású keresztények, vagy éppen pogányok voltak. Alig egyéb tehát szóvirágnál, ha *Géza* és *szent István* megtérését azzal magyarázgatják, hogy pogányoknak maradva, a szomszéd népek gyűlöletét és támadását vonhatnák magukra. Erre politikai és vallási tekintetben Európa egyaránt gyenge volt.

Azok a papok, kiket hódításuk első éveiben *Árpád* vitézei az európai kereszténység magyar oázisain találtak, vagy elmenekültek, vagy befolyásukat vesztették. Üldöztetésükről szó sincs. A keresztény vallás idebenn mindenesetre visszafejlődött; s amint már a felvidéki szlávok gyönyörködni kezdtek a magyarok pogányságában, úgy félig, vagy meg sem értett kereszténység, szláv pogányság, magyar, bolgár és avar szamánizmus, kozár mohamedánizmus és kabar zsidóskodás oly fogalomzavart teremtett a vallásélet terén, melyet a magyarság pogánykori szervezetével épp oly kevéssé lehetett összeegyeztetni, mint a nyugateurópai fogalmakkal. S félszázadnál nagyobb idő telt el, míg Bizáncból s hét évtizednél több, míg Németországból térítő mert hozzájuk közeledni. Akkor azután oly biztosan és oly általánosan indult meg országszerte az egyistenség elismerése, milyenre alig van példa Európa történetében. A magyarok bálványozás nélkül való természetimádása épp oly gyorsan fordult az egy Isten felé, mint negyedfél század előtt a szétdarabolt, nomád Arábiáé Allahhoz. S az egység nagy eszméje, mely vallásukat

áthatotta, politikai és társadalmi tekintetben is rohamosan átalakította a faj, nyelv, földrajzi elhelyezkedés és annyi más dologban különböző két népet; mert az eszme mindenütt erősebb volt a viszonyoknál.

Igazi állameszme, már a szó maga is helyhezkötöttséget fejezvén ki, a beköltöző, nomád magyaroknál nem fejlődhetett; de hogy alakulófélben volt, a vérszerződés hagyománya bizonyítja. Az ősök nem szedték már Lebediából Etelközbe vándorlásuk alkalmával paragrafusokba azt a viszonyt, melyben uralkodó és nemzet egymással vannak; s annyiban és különösen a törvényszerkesztés szabatos külalakját tekintve, okleveles hitelessége nincs a vérszerződésnek. Barangoló nép nem kodifikál. Azonban, a magyarság ide csakugyan a monarchikus szervezetnek egy nemével jött. Ha békében korlátozva volt is a fejedelem hatalma, háborúban majdnem önkényuralmat gyakorolhatott. Hazai és külföldi krónikák egyaránt kiemelik, hogy az egyeduralom eszméjét őseink a kozároktól vették, mint ahogy Dél-Oroszország török-tatár származású népei közt a vezérszerep általában övék volt.

Különben a király kezdetben a germánoknál is csak háborúban korlátlan úr, s e részben a középkor nomádjai, úgy látszik, nem voltak oly aggodalmasak, mint az ókor görögjei, kiknél Miltiades, Perikles is csak egy a tíz sztratégos közül. Miltiades csak úgy kezdhetett a marathoni csatához, hogy előbb öt sztratégos társa lemondott javára

az őt illető napos vezérségről. Mert a demokrácia mindenütt megvalósítható, csak a csatatéren nem· Ott parancsolni kell.

De ez a kezdetleges államgépezet békeidőben is egy középpont körül forgott. A fő fejedelmen kívül még két főbírája (gülász és karchas) volt a nemzetnek. Egykorú görög írók úgy tudják, hogy a nyolc nemzetség, saját külön vajdái alatt, és saját külön területén belül, önállóan intézi ügyeit; de ez az önállóság bizonyosan nem terjedt ki az egész igazságügyre s korlátok közt volt egyéb tekintetekben is. Több, mint hatszáz év mulva is akadt már művelt nép és pedig nem kisebb nemzet, mint a német, amely, *Miksa* császár híres reformjában, a császárnak inkább csak a közös hadi vállalatokban elismert hatalmát az igazságügy centralizálásával támogatta. Maguknak a magyaroknak itt érintett kormányformája kozár példára utal. Ázsiai minden ízében; de hát kormányformákban a népek nem igen találékonyak s tér- és időkülönbséget oly kevéssé ismernek, hogy nem csoda, ha ugyanazon eszmékhez minduntalan visszatérnek, vagy szinte „véletlenül" találkoznak velük.

Egyébiránt, ha mozgó monarchiának tekinthetjük a húnt és az avart, eleinte a magyart sem vehetjük egyébnek. A törzsszerkezet voltaképp katonai szervezet volt — s nem szabad alatta a IX. század magyarjainál clanrendszert érteni. Már csak azért sem, mert egy-egy clan, a természetes fejlődés esélyeihez képest, különböző számarányú; a magyaroknál emlegetett törzs vagy nemzetség ellen-

ben szabatosan tagolt egész. S ami lehetetlen volna a clannél, a magyar törzseknek egységes hadseregük volt. Sikereiket első sorban a hadvezér iránt való föltétlen engedelmességnek köszönik. A vezér aggodalom nélkül bízza meg alvezéreit elkülönített feladatokkal, mert nincs oka tartani engedetlenségüktől. A germán, kiben mindig nagy volt a centrifugális hajlam, ilyesmit nem mert volna utánacsinálni. *Nagy Ottó* idejéig volt-e igazán közös vállalata a magyarok ellen? S miért törődött oly kevéssé egy és ugyanazon népszövetség a maga tagjaival?

Irtak-e róla paragrafust, vagy sem, igaz, hogy a magyarok azon, amit közös erővel szereztek, közösen osztozkodtak. *Chlodvig* frankjai és *Árpád* magyarjai ezen a téren egy nyomot követnek s mindkettőjüknél a vezért bízzák meg a kiosztással. Oly népeknél pedig, kiknek „rablóhadjáratairól" írnak, nem kicsinység a vezérnek ilyen joga. Volt már erő, mely féken tartsa a kapzsiságot; s megvolt a mag, melyből kikelhetett a középkori feudalizmus erős fája. Nincs gazdátlan terület az országban; a király kezeli a még uratlan jószágokat s érdem szerint jutalmazza velük híveit. Ehhez az eszméhez, ha a középkort még úgy jellemzi is, Európának nincs másokat kizáró szabadalma. A húnoktól fel a törökökig, akik kilidseket osztogattak szét hazánkban is, a török-tatár népek eléggé ismerték. Maguk a magyarok is. Mert a *Névtelen Jegyző* szokott kifejezése, hogy „Árpád dedit terram alicui", nem oly idétlenség, mint ahogy általában mondják róla.

Hazánk Európától a monarchiának csak keresztény formáját s európai színezetét, de nem eszméjét kapta. Teljesen igaza van *Salamon Ferenc*nek, a vezérek korabeli magyar hadtörténelem megírójának: „Hogy Magyarország valamennyi hasonló nagyságú vagy nagyobb állam közt Európa legegységesebb és, hogy úgy mondjam, legcentralizáltabb állama volt, arról mindenki meggyőződhetik, ki a középkornak egy históriai atlaszát végiglapozza. És ezen egység onnan datálható, mikor a magyarok bejöttek az országba.“ Mily csodálattal szól ez államhatalomról még a XII. század végén is Németország nagy államférfia, a magyarokat különben gyűlölő *Freisingi Ottó* püspök! Még pedig éppen akkor, midőn Németország erejét, melyet célszerűbb lett volna az államegység megalkotására fordítani, az Olaszországgal oly hiában keresett egyesülés vágya kezdte mindjobban lankasztani.

Befelé erős, kifelé hathatós volt Árpádnak s utódainak monarchiája. Nem csoda, ha bejövetele után, a magyar, a maga erejében nem bízva, nem kapkodott azonnal külföldi minták után. Nem is ilyen minták keresése hozta utódait békésebb összeköttetésekbe Európával. *Egyedül a vallás* volt az, miben ők az európai társadalom nemesebb törekvéseit megszerették; minden egyebet csak annyiban fogadták el, amennyiben ízlésüknek megfelelt. Ezt azonban önzetlenül, teljesen és minden fentartás nélkül.

A honfoglaláskor oly katonai s társadalmi felosztása volt a magyar népnek, hogy nagyon köny-

nyen alkalmazkodhatott az európai felfogáshoz: pedig ennek ismerete nélkül alakult meg. A középkori főurak, köznemesek és jobbágyok intézményének csiráit a nemzet voltaképp vándorútjáról hozta magával; a külfölddel való megismerkedés azt csak módosíthatta. *Szent István* szabatosabban körvonalozta a magántulajdon fogalmát, de nem ő honosította meg hazánkban. Társadalmak nem parancsszóra keletkeznek; s micsoda bábeli zűrzavar következik abból, ha az 1001. évben augusztus 16.-én nyugalomra mint ázsiaiak térnek a magyarok s másnap 17.-én reggel mint civilizált európaiak ébrednek fel!

Szent István bölcsessége, mint minden nagy törvényhozóé, éppen abból állt, hogy számolt a nemzet géniuszával. Épületének alakja változott, de anyaga ugyanaz maradt. S a hasonlat szószerint véve is talál; hiszen még építkezéseiben sem indult szolgamódon a külföld után: székesfehérvári templomát négy saroktorony tette a szokásos bazilika-stílustól eltérővé.

*Szent István*t Európa közéletéből első sorban maga a vallás érdekelte. Fiához, Imre herceghez intézett intelmeiből *Pauler* kimutatta, hogy „István a legelőrehaladottabb eszmék híve, bajnoka volt. Némileg VII. Gergely-féle elveket vallott már VII. Gergely előtt.“ S mert a főhatalom legfontosabb tennivalójának a katholikus apostoli hit védelmét és terjesztését tartotta, inkább hódolt egyházi, mint politikai szempontoknak. Ez az oka, hogy európai modorú főhatalmának megadása végett egyenesen

a pápához fordult s nem a görög-, vagy német-római császárhoz. A nemzet méltó volt nagy királyához. A térítés első időszaka elmult anélkül, hogy Magyarországban csak egy térítő is megszerezhette volna a vértanuság koronáját. Utóbb *szent Gellért* sem annyira vallási, mint politikai pártdühnek esett áldozatul. De amily szembetűnő vonakodás nélkül csatlakozott a nemzet a katholikus valláshoz, épp oly válogatósan járt el Nyugat politikai és társadalmi eszméinek megvalósításában. Nem kapott rajtok mohón, de lassankint eltanulta a legtöbbet; szerencsére anélkül, hogy végképp szakított volna hagyományaival. Utánzott, de kritikával. S hogy ez az eljárás mily kevéssé állt ellentétben akár a kereszténységgel, akár a nyugati eszmékkel, ott van példaképpen *szent Gellért* s az ő korabeli papság. Csanád nagy püspöke velőt rázó szavakban dorgálta meg a zsarnok *Aba Sámuelt*, ki a pogánykorbeli törzsszerkezettel kacérkodott, hanem azért híve maradt a kereszténységnek. S amint ő nem bántotta a szókimondó püspököt, ez is külön tudta választani fejedelme gyöngeségeit magának a népnek érdekeitől. Törzsfők ivadékai, kiknek közben megtetszett a magánbirtok eszméje, szakítottak multjokkal s a keresztény és német *III. Henrik* császár táborába pártoltak át Ménfőnél. A papok, kik természetesen mind keresztények s többnyi idegenek voltak, itt épp oly hűséggel tartottak ki megdorgált uruk mellett, mint ahogy — üldöztetésük hevében is, 1066-ban — többnyire a nemzet ügyéhez csatlakoztak. Azon politikai moz-

galmakban akkor s utóbb *I. Béla* alatt, a vezetők hangoztatták ugyan, de nem vették elég komolyan a régi pogány vallás helyreállítását. A politikai és társadalmi állapotokkal való elégületlenség azután is gyakran nyilvánult, az idegenek iránt való gyűlölet pedig történetünkben mindvégig megmaradt; a kereszténység azonban, kiheverve az első két rázkódtatást, teljes tiszteletben állott. *Nagy Lajos* is arra alapította délkeleti politikáját, hogy görögkeleti népeket katholikusokká tegyen s ezzel is közelebb hozza őket a magyar államélet középpontjához. Viszont a későbbi századokban sem csekély büszkesége a magyarnak, hogy a török ellen való irtózatos küzdelmeiben „a kereszténység védőfalának" nevezgették.

A kereszténység szervezetét a magyarok annyival könnyebben érthettek meg, mert az soha és semmi időben nem volt összezavarva politikával és társadalommal. A hierarchiának mindenesetre érdekében állt, hogy a kereszténység erősödésével megszerezze a maga részére mindazokat az előnyöket, melyeket a nyugati országokban már kivívott. Ennyiben a kereszténység mindenesetre hatott a polgári alkotmányra. Az első paragrafusok azonban csak a felületen maradtak s nem hatoltak a dolog lényegébe. Innen van, hogy szent István nem rendek és szoros közigazgatás alkotásán kezdte működését, hanem csak a magyarok új kereszténysége s régi pogányos szervezete közt levő feltűnőbb ellentéteket akarta elsimítani.

Egy volt, amelyet, mint intézményt egyszerre

országosan védelembe vett és ez a *kereszténység*. Olyan eszme, amely már átalakította vagy átalakítandó volt Európa népeinek gondolkozásmódját s ezzel összes állami és társadalmi lételét.

A középkor nálunk a kereszténység proklamálásával kezdődik. 1001 tavaszán fogadta be népünket *II. Szilveszter* pápa a kereszténység nagy családjába s ugyanazon év augusztus 17.-én a magyarság szent István megkoronázásával nyilatkoztatta ki, hogy tagja kíván lenni ennek a családnak. Tagja is lett egy század leforgása alatt teljesen.

Elhatározásának már csak okozata, hogy mint nemzet is kilépett elszigetelt helyzetéből. Nemzetközi viszonyai nem egyszer elkeserítették ugyan kereszténysége első századában is, pl. a németeknek az a törekvése, hogy hűbérállamot alkossanak Magyarországból; másrészt azonban éppen akkor lett keresztény, mikor Európa már bizonyos közszellemet teremtett.

A nyugati római császárság megújítása nem döntötte le a népeket elválasztó falakat, ellenben a Clugnyból áradozó új szellem s főleg a keresztes háborúk eszméje sikerrel működött ezen. Hazánk már földrajzi helyzeténél fogva sem zárkózhatot el e mozgalomtól, mely egy célra egyesítette Európa összes népeit; s a magyarok, kik a mult században még zsákmány és kincs szerzése miatt dúlták Európa legszebb vidékét, most megilletődve mentek maguk is harcolni egy *eszme* miatt, mely a hitért buzgó szív elégültségén kívül egyébbel alig jutalmazhatta őket.

A lovagság intézménye pedig, ha a franciák, olaszok és németek érzelmességét elengedték is belőle, s így ebben sem tagadták meg egyéniségüket, éppenséggel megtetszett nekik. *I. Béla, Bátor Opos* és különösen *szent László* már korán képviselik nálunk a leventeséget, a regősök pedig a trubadurok könnyed szellemét. A *II. Szilveszter* koronájával ékesített *szent István* főiskolát alapít Veszprémben; s míg ezzel megelőz nem egy, régibb kereszténységű országot, maga, mint *Nagy Károly*, meghonosítani akar minden jó gondolatot, melyet nyugat felől kapott.

Szóval a kereszténység proklamálása, melyre Magyarország a hún és az avar birodalmak korában nem gondolt, az apró fejedelemségek időszakában pedig nem gondolhatott, *Árpád* nemzetét in medias res vezette, azt teljesen a középkor eszméinek hatása alá juttatta. Ha tehát vannak, kik az európai középkort határozott évtől számítgatják, a 313., a 476., vagy a 800. esztendőtől, saját hazánk középkorának kezdetét mi nem kevesebb biztonsággal és szabatossággal tehetjük az 1001. évre.

Turániak Ázsia történetében

Vörösmarty egyik költeményében, a „Rom"-ban, gyönyörűen rajzolja meg Ázsia pusztai népeinek a sorsát: mi történt velük mindenütt, „merre nehéz ónlábaival sétált el az óság". Ahol a Nap végetlen fövenyben lankadoz és élőt maga körül nem lát: a dúlás komor istene az egykori fényből nem hagyott több csodálni valót. Pedig a romok között megpihenő vándor elé háromszor is olyan boldog országot varázsolt, amilyet maga-magának kívánt s megadott neki mindent, amit három álom festett eléje. Csak azt a negyedik kívánságát tagadta meg, hogy az idegen hatalom alatt sorvadozó testvérnépet fölszabadítsa. Ekkor azonban a híres fejedelmek végső ivadéka megint fölkelt: „mint jött, tovament a messze-világba ... s a rideg országnak szomorún elhagyta homokját. Rom pedig ült egyedül és a sivatagba kinézett".

Feléje „borús szemmel néz vissza keletre a magyar: elszakadott, testvértelen ága nemének". Pedig ha nem borús, hanem tágranyitott szemmel néz oda, testvértelennek, vagy legalább rokon-

talannak nem érezheti magát. Ugyanakkor, amikor európai és amerikai tudósok ásatásai Elamban, Mezopotámiában, Taklamakánban nem is századoknak, hanem ezredeknek a legendáit tárják föl, Kelet-Ázsia nemzetei, amelyeknek története ezeken a legendákon kezdődik, új erőben, soha nem sejtett hatalomban jelennek meg a bámuló és irígykedő Európa előtt.

A kétfejű sas, amelyet a körülbelül négyezer esztendős bogházkőji domborúmű ábrázol először, azoktól a kétáktól származik, akiknek ezredévekre szóló műveltségében a turáni és az árja elem még elválaszthatatlan. Azonban az árja elem a turánival, az európai az ázsiaival az utóbbi másfélezer esztendő alatt ennek a kétfejű sasnak képében küzd bizánci, német-római, osztrák és orosz birodalmi hadak élén. Magában Európában a sasnak körme közt szegény turán-nép „fonnyadt, mint a lép". De Ázsiában a terjeszkedő sas az utolsó nagy háborúban tépett szárnyakkal menekült a japániak elől.

Gudia sumir papkirály szobra idestova ötezer esztendeje hirdeti azt az őserőt, amely a turániakat nagy tettekre buzdította. Erősen ívelt, élénk, nagy szemével Gudia épp oly nyugodtan tekinthetett fajának jövendőjébe, mint amilyennel *Mutso Hitó* japáni császár pillantott vissza az ötezer esztendős multra, amikor az oroszokkal békét kötvén, 1905 október 14.-én az Ise templomában megállott az isteni tükör előtt, amelyben őseinek a lelkét látta; és császári háza alapítójának jelentést tett,

hogy hazafias kötelességét teljesítette: a háborút szerencsésen befejezte.

Kiásott ezredéves cseréptáblákról és a hírlapok legújabb tábiirataiból egy és ugyanazon időben s egyaránt valóban fajunknak, a turániaknak dicsősége szól felénk. Olyan dicsőség, amely, megszakításokkal talán, évezredek óta igézete alatt tartotta az emberiséget. Hol fölemelte, hol lesujtotta. Olyan dicsőség, amely a történelmi idők kezdetétől fogva „ront, bont, javít, de nem henyél".

Mit féltek tehát, kicsinyhitűek, ha ázsiaiaknak, mongoloknak, turániaknak neveznek benneteket? Érezzétek azt a szent hevületet, amelyet *Kölcsey* valami nyolcvan esztendeje érezett, amikor megvallotta, hogy „büszke magyar vagyok én: keleten nőtt törzsöke fámnak". Forró kebleteket a nyugati ég ne tegye hideggé; s ha jövőtöket nyugat felé nézve keresitek is, gyakran nézzetek vissza keletre, ahol feltűnt napotok, mely nyugatra hajolva lemenőben, árnyatokat kelleténél talán nagyobbra is növelte. *Hunfalvy* Pál már idestova hetven esztendeje megírta, hogy az ural-altáji nyelvészeti körben, amelynek annyi történelmi homályt kell földerítenie, a *vezérséget* a magyaroknak kell magukhoz ragadniok. Mert valamint a Kaspi-tenger mellékei azok a kapuk, amelyeken Közép- és Észak-Ázsiából a nemzetek Európába jöttek, azonképpen legyen ebben a tekintetben a magyar tudomány is kapu, amelyen át az európai szellem vizsgálatai Közép-Ázsiába kalauzoltassanak.

Hiszen onnan, Turán felől jött, tehát turáni népek alapították a Föld legrégibb ismert államait: Elámot (a mai Perzsia magvát), Babiloniát, Kínát, Japánt.

A XX. század nyelvtudósai közül néhányan valóban többet mondanak, mint amennyiért a XIX. század első felében álmodozónak tartották *Horvát* Istvánt, aki már 1825-ben megírta, hogy vadaknak, talán őrülteknek látszanak ugyan előadásai, mivel szokatlanok; de nem mind hibás az, ami szokatlan; nem mind csalás vagy tévedés, amit sohasem hallottunk. Őt korán elnémították azzal az állításával, hogy a pelasgosok Görögországban, a latinok és az etruszkok Itáliában a magyarok rokonai vagy éppen ősei; de ezeknek a népeknek származását napjainkban az olasz Cesare de *Cara,* a francia Jules *Martha,* a magyar *Cserép* József s mások valóban a finn-ugor nyelvek s általán a turániság bevonásával akarták kideríteni. *Rónay* Jácint *Rawlinson*-nak 1850-ben már a magyar szókincs felhasználásával segített a babiloni sumir feliratok megfejtésében s 1861-ben a finn *Koskinen* hirdette, hogy szuomiak (turániak) alapították a legrégibb (babiloni) államot. Nézete lassankint a világirodalomba is utat tört. Babiloniáról írt jeles magyar könyvében *Mahler* Ede a nyelv és faj kérdésében tartózkodásra int, de úgy hiszi, hogy a gyanított ural-altáji rokonságot legtöbb joggal és hivatottsággal a magyarok kutathatnák. De melyik magyar tudós foglalkozott idáig pl. a newhaveni *Clay*-nek azzal az állításával, hogy a

művelődés nem Babiloniából terjedt nyugat felé, hanem nyugatról kelet felé? Amurruban (Kánaánban és Szíriában) keletkezett s onnan ért Babiloniába, ahol a keleti és a nyugati művelődési elemeknek dualizmusában a nyugati elemeket az eddigieknél élesebben kell megkülönböztetni, mert a mezopotámiai műveltség nem egységes. Hiszen a hetita (kéta) emlékek még nem szólaltak meg s majd csak ezután válik el, mi bennök az indógermán, mi a sémi elem s mindez milyen viszonyban áll a sumirhoz és az amazonokról szóló mondákhoz.

A turáni nép történetét valóban Ázsia óriási területének, összes fajainak kevéssé ismert multjából kell kideríteni. Ez a történelem az *urali* csoportban az európai magyarokon és finneken kívül kiterjed a már ázsiai csúdokra és a maroknyi ugorokra is. Az ős finn-ugorok sem voltak teljesen egységes fajúak, de történetük és nyelvük azért érdekel bennünket különösebben, mert — *Szinnyei* József szerint — bizonyos, hogy „az igazi magyarok“ az ős finn-ugoroknak egyenes leszármazottjai. Erre a megállapításra kell gondolnunk, amikor tágabb értelemben az ural-altájiak közé sorolnak bennünket.

Az altáji csoportba a törökök, csuvasok, jakutok, mongolok, mandsúk, tunguzok, — *az óceáni csoportba* a japániak és a koreaiak tartoznak.

Magában Kelet-Ázsiában Kína, Japán, Korea, Formosa, Mongolország és Tibet területén kerekszámban ötszáz millióra teszik a mongol (turáni)

fajbeliek számát, nem is számítva a hátsóindiai népeket és a malájokat, akiket a mongoloktól bajos megkülönböztetni. A turáni őshazát az északi szélesség 35—50 foka közt a tulajdonképpeni Turánban, vagyis a két Turkesztánban és szomszédságukban, akkora területen keresgélik, amely egymaga megfelel Európa felének.

Az ókorban azonban a turáni népek odább délfelé még 5—6 fokkal is éltek és hatottak, különösen a Tigrisz és az Eufrátesz völgyében, valamint a Pendzsab mellékén.

Ha valaki megírná a Turáni Ember Tragédiáját, *az első színt*, a turáni hagyományoknak megfelelően, odahelyezné a *Pamir*-nak négy-ötezer méter magas törzsökére, melyet a tövében lakók a világ tetejének, Bam-i-duniahnak neveznek. A legtöbb ázsiai nép azt hiszi, hogy ennek a lejtősége az emberiség szülőföldje, a turáni ember tragédiájának *második színe*, első és legigazibb boldogságának tanyája: az éden, a paradicsom. Szemét nem bántja a szikla; hiszen a teremtés napjaiban — az altáji monda szerint — Isten a tengerből kiemelkedő kősziklára helyezte az embert. Ide vezetett minden állatot az első ember, Töröngöj elé, hogy nevet adjon nekik. Itt nőtt az élet fája, amelynek gyümölcse, mint egy babiloni pecsétkúp ábrázolja, az első embereket bűnre csábította és a már is szarvakkal ékeskedő férfiúnak „torkát megszakasztotta vala“.

És *a harmadik szín* valóban Turkesztán, ahol kalibáját körülkerítve, Töröngöj elmondhatta, hogy

„Ez az enyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Birok vele:
Megvédem azt a kártevő vadaktól
És kényszerítem nékem termeni."

Ő és utódai ott ismerték meg a családot és a tulajdont, a világnak ezt a kettes mozgatóját. Nyugati Turkesztánban Bokhara, Khiva ezredéveken át állattenyésztő és földmívelő területek maradtak; a keletiben, a Taklamakánban, a turániak és akik nyomukba jöttek, századok, sőt ezredek multán belefáradtak a természet mostohaságai ellen való küzdelembe s egymásután odahagyták őshazájukat, amelynek emlékeit *Stein* Aurél hazánkfia ásatásai csak napjainkban kezdték felszínre hozni. A Pamir tövében, a Taklamakán-sivatagban homok alá temetett városokat tárt fel és egész levéltárt gyűjtött össze a legkésőbb Nagy Károly korabeli szánszkrit, kínai és tibeti iratokból. Bebizonyította, hogy a telepek elhagyásának legfőbb oka *az öntöző-csatornák elhanyagolása* s nem valami váratlan természeti válság, nem a vízözön volt. *Cholnoky* Jenő, ennél továbbmenve, azt fejtegette, hogy a középázsiai puszták túlságosan népes öntöző területein és legelőin néhány évi szárazság százezreket tett földönfutókká, akik azután a periferiákon kerestek menedéket.

Mindenesetre valami ilyen gazdasági válság vezetett turániakat a *negyedik színre*, Mezopotámia déli részébe, ahol a sumir nevet csakhamar a történelem élére rótták be olyan betűkkel, amilyeneket ők, az emberiség legrégibb tanítómesterei,

találtak ki. S a XIX. és XX. század tudósai a sok százezer föliratos cserépdarabból, a világ legelső könyvtárainak töredékeiből, egy letűnt nép műveltségének sohasem sejtett óriási arányairól adtak és adnak hírt. A trónon ülő hatalmas királyról minisztere itt is megkérdezhette, mint Lucifer Egyiptomban a fáraótól, hogy miért nem pihen meg trónja vánkosán:

„Midőn már úgyis a széles világon
Minden dicsőség, uralom tied
S a kéj, mit ember elviselni bír;
Száz tartomány bő kincse mond urának."

Hiába figyelmezteti őt a sumir nők szépségére, amelyet a fönmaradt szobrok máig is hirdetnek, a lihegő ajkú barna lánykára, akinek égő szemében őrült szenvedély lobog, — a sumir király szívére mindezeknek nincsen ingere, mert kénytelen adónak tekinti, amelyet nem köszönhet önmagának.

„De itt e művel, melyet alkotok,
Azt tartom, hogy megleltem az utat,
Mely a valódi nagysághoz vezet.
Művészetét a természet csodálja
S évezredekre hirdeti nevem."

Mindhiába! A felelet itt is az, hogy

„Pár ezredév guláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved;
Kéjkerteidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolganép tanyáz."

Azonban, ime, Hammurabi, aki véget vetett a sumirok függetlenségének, 282 fejezetben összeiratta törvényeiket s a világnak ezt a legrégibb törvénykönyvét a homoktorlasz nem temette el mindörökre. Amidőn a mi korunkban onnan ismét kiásták, az önmagukra büszke európaiak csodálkozva ismerték el, hogy ezeknek a turániaknak Krisztus előtt 1900 esztendővel volt olyan jogérzetök, mint nekik Krisztus után 1900 esztendővel. A sumir jog, nyelv és mitológia a Martu (Nyugat) művelődésének hathatós eszköze lett, a nyelv maga az akkori világ nyelve; de a három fajnak: a turáninak, a séminek és az árjának ottan folytatott versenyében éppen a turáninak faji jellege mosódott el leghamarább. Mindez azonban a magyar tudományt nem menti föl ama kötelesség alól, hogy éppen a faj szempontjából is kutassa azt a hatást, amelyet az élámiak, sumirok, kéták stb. Nyugat-Ázsia, Északkelet-Afrika és Dél-Európa más fajtájú népeire gyakoroltak. Hiszen annak a megállapítása is tudományos eredmény lehet, hogy *ebből a szempontból* nincsen ott keresni valónk. Ezt az eredményt azonban igazi magyar tudósok közreműködése nélkül más tudósok aligha állapíthatják meg.

Reájuk még nagyobb feladatok várnak Ázsia pusztaságain. Kutatásaik közben talán a délibábok hőseinek nevezik őket; de hiszen „ott van a délibáb a láthatár szélén“, a kínai alföldön *még télen is.* És a hisztorikus is tapasztalhatja, amit a geográfus és minden épszemű megfigyelő tapasztalhat

a természetben, hogy a délibáb segítségével megláthatja a képét olyan tárgynak is, amelyet valamely akadály — pl. a természetben a Föld görbülete — miatt, álláspontjáról nem pillanthatna meg. Ezeken az alföldeken, Petőfivel szólva, néhol gyérül a legelő, sárga homokdombok emelkednek, miket épít s dönt a szélvész. Máshol azonban „tenger-szántóföldek terjednek szerteszét: rajtuk áldott búza; lefelé hajlanak, kalászaikat a nehéz mag lehúzza". És azok a magyar tudósok, akik ott jártak, *Lóczy*, gróf *Széchenyi* Béla, *Cholnoky* Jenő, *Almásy* György, *Prinz* Gyula stb. a kínai alföldön is azt érezték, amit Petőfi érezett a magyar alföldön, hogy mikor

„Közelg az este,
Megaranyosodnak a fehér fellegek.
Szép felhők! Mindegyik úgy megy el felettünk,
Mint egy tündérrege."

Tündérrege talán, de a történelemnek is számolnia kell vele, hogy hazájuk megalapítóinak, honfoglalóknak, a *kínaiak* azt a száz családot (peszinget) tartják, amelyik a sumirok és az élámiak szomszédságából, vagy talán csak a Tarim völgyéből Kr. e. 3082-ben, de a 2300. esztendőnél semmiesetre sem későbben indult keletre, hogy ott Kínában birodalmat alapítson. A némelyek szerint szintén turáni shánok (a miao-cék) vasfegyverekkel küzdöttek a benyomuló „feketehajúak" ellen, akik azonban leverték és Tibetbe szorították őket, s azután elfoglalták a Jangcekiang és a Hoangho

közét. A termékeny altöldet azzal az acélos búzával vetették be, amelyet az őshazából vittek magukkal s amelyet keleten ma már csak a kínai, nyugaton pedig a magyar termel. Ez bizonyosabb, mint az a rokonság, amelyet korunkban Podhorszky és Velics a kínai és a magyar nyelvek között kerestek. A peszingeknek az lett a sorsuk Kínában, mint jó háromezer esztendő mulva a normánoknak Oroszországban: eltűntek abban az óriási néptömegben, amelyet kis csapatukkal ötezer esztendővel ezelőtt meghódítottak. A császárságot Kr. e. 2208-ban a „nagy Jü császár" alapította meg. Csing-si-Hoang-ti császár, Hannibal kortársa, 460 olyan tudóst, aki a fejedelem mindenhatóságát tagadta, elevenen temettetett el s könyveiket ezerszámra égettette el. De nem égethette el Kína legnagyobb bölcsének, Kung-fu-cénak szellemét, „mert az maga tűz". Sírja előtt utódai már leborultak és tanítványainak könyveit összegyűjtötték; pedig bennük, tizennégy századdal az angol magna charta és a magyar aranybulla előtt, már azt tanították, hogy törvénysértő uralkodójuknak az alattvalók fegyveresen is ellenállhatnak. Ez a tétel 22 forradalomban 22 uralkodóházat söpört el; sőt az utolsó forradalom, amelyet *Szun-ja-czen* vezetett, elsöpörte magát a 4120 esztendős monarchiát is és helyébe köztársaságot állított.

Turániak alapították a Földnek legrégibb, még virágzó, sőt csodálatosan fejlődő második birodalmat is: *Nipon*t vagy *Japán*t. A turáni tunguzféle kamik a kínaiak ősi tengere, a Csöndes-óceán

felé terjeszkedtek. Mandsuria és Korea megszállása után az ajnókat az óceán szigeteire, a mai Japánba szorították, de a kínaiak terjeszkedése következtében nekik is a tengeren túl kellett menedéket keresniök. Nagyon kétséges értékű kínai hagyományok szerint Kr. e. 1240 táján kötöttek ki Japánban; magának a császárságnak a megalapítását, Jimmu Tenno trónralépését s vele a japáni időszámítás kezdetét a Kr. e. 660. évre teszik. A honfoglaló japániak kő- és bronzfegyvereikkel nemcsak az ajnók, hanem a dél felől előrenyomuló malájok ellen is küzdöttek. A „jebrisz“ (barbár) ajnókat észak felé szorították, de egy részükkel s a malájokkal össze is házasodtak. A japáni nemzet tehát egy pusztai és egy hajós nép egyesüléséből származott. Nyelvészek a japáni vagy nipon nyelv vizsgálatában ma már a magyar nyelvet is segítségül veszik. Nyelvük különben főképpen a mandsura emlékeztet, ami, ha nem a legközelebbi rokonságra, legalább is sokáig tartó együttlakásra mutat. A maláji vér lassankint erősebben lüktetett bennük, mint a turáni s a nyilt nagy óceán bejárására lelkesítette őket. A busido, a lovagi szellem, harmadfél ezredéven át mindenüvé elkísérte és Kelet legvitézebb, legjobb embereivé tette őket. Az ő hazájuk nem csupán föld, amelyen kaszálnak és amelyből aranyat bányásznak. Őseik, atyáik szellemének is szent lakása az. Nemzeti hagyományaiknak ez az áhitatos és folytonos tisztelete tartotta bennük ébren a faji érzést, belsőázsiai származásuk tudatát. És korunkban az alkotmányos

császárság megalapítása után Kína és Oroszország legyőzésével, Korea meghódításával adtak súlyt annak a jól kigondolt elvnek, hogy Ázsia az ázsiaiaké. Nemzeti himnuszukban ezer éve fohászkodnak isteneikhez, hogy tízezer esztendeig uralkodjék a császár s még tízezerig azután is, hogy sziklává keményedik a Föld s moh lepi be a világot.

Belepte már a moh azt a világot, amelyet a *húnok* vagy hiungnuk a mongolok földjén Kr. e. a XII. században alapítottak. Hagyomány szerint egy kínai menekült állott az élükre s kínai mintára, de nemzeti elemek értékesítésével szervezte birodalmukat. Ezer esztendeig szorongatták Kínát, amely végre is a híres falak megépítésével s ezeknek tövében a határőrvidék fölállításával biztosította magát betöréseik ellen. Ezek a falak a Hoangho legészakibb kanyarulatától a Sárga-tengerig 2500 kilométeren védték a határokat. Ugyanakkor azonban (Kr. e. 209-ben) *Mau-tun* is új alapokra fektette a húnok birodalmát. Meghódította korának minden török, tatár, mongol, tunguz íjjas népét s utódai már Kelet-Szibériát s Kína északnyugati részét is elfoglalták; de mikor Süan-ti kínai császár — Julius Caesar és Augustus kortársa — Ázsia nagy részét egyesítette, a húnok egy része is meghódolt neki. A másik független maradt Kr. u. 84-ig, amikor a tunguzok és más szibériai törzsek Európa felé szorították. Onnan később, Attila idejében, oly birodalmat alapítottak, amely Magyarországtól Liang-országig, vagyis a Kuku-nor délkeleti részén levő Sárga-folyóig ter-

jedt. Ez volt a turániaknak első eurázíai birodalma. Nyugati része Attila halála után elveszett, de a nép zöme a Kárpátoktól az Uralig, sőt néha azon is túl, a keleti húnok neve alatt tovább élt és Kozár-országban újra szervezkedve, egészen az Orosz-birodalom megalakulásáig vezető szerepet vitt Kelet-Európában, amely mostantól fogva élénken érintkezett a Nyugat-Ázsiában pásztorkodó turániakkal.

A *jüé-csiek*, akik a húnok elől menekülve, eleinte Tibet és Turkesztán közt kerestek maguknak hazát, Kr. u. 10-ben ezt végre is a Pendsabban, az Indus mezopotámiájában találták föl. Teljesen véget vetettek ott a görögök uralmának s megalapították az *indo-szkiták* vagy *szákák* birodalmát. Legnagyobb királyuknak, Kaniskának fölkenésével (Kr. u. 78-ban március 15.-én) kezdődik a száka-időszámítás; és méltán, mert a birodalom ekkor már Jarkenttől és Khotantól, vagyis a tulajdonképpeni Taklamakán-sivatag déli reszétől a Gudjarat (Gudsarat) félszigetig s Afganisztántól a Jamni (Dsamni) folyóig, a Gangesnek egyik mellékvizéig terjedt. Tehát körülbelül négyakkora volt, mint a mai Magyarország. A honfoglalók India klasszikus földjén sem mondtak le teljesen régi isteneikről és erkölcseikről, de alkalmazkodtak a buddhizmushoz és annak szellemében fejlesztették műveltségüket. Ennek emlékeiről alkalmasint a Taklamakán homokba temetett városainak iratai fognak legékesebben beszélni. Gyakran összetévesztették őket a fehér húnokkal (eftalitákkal), akik

pedig tönretették őket, mert Kr. u. 579-ben véget vetettek birodalmuknak.

Ugyanekkor azonban két új hatalmas birodalom keletkezett: az egyik Tibetben, a másik Turkesztánban.

Tibet hatalma csakhamar a Tien-Sánig, sőt Ferghanáig terjedt ki s egyelőre őt illette a hegemónia Belső-Ázsiának déli részében. Indiától lelkesedéssel vette át a buddhizmust és mikor ezt onnan, szülőföldjéről, az iszlám kiszorítani kezdte, Tibet lett annak a szentföldje. Világtörténelmi hivatást teljesített azzal, hogy erős vallásos érzésével és kitünően szervezett hierarchiájával Belső-Ázsia pusztai népségeit a buddhizmusban egyesítette. Azonban a kínai műveltség átvétele az országot csakhamar politikai tekintetben is kínai hűbérré tette, de olyan kivételes helyzettel, ami a német-római császároknak a római pápához való viszonyára emlékeztet. Kublaj kán ugyanis a XIII. század vége felé Pasépa lámát az egész kínai-mongol birodalom főpapjává s egyúttal Tibet világi uralkodójává tette. Ez 1399 ben az egész egyetemes történelemben páratlan intézményre, a dalai lámaságra vezetett; olyan teokráciára, amely abban a hitben gyökerezett, hogy a bodhiszattva Avalokit esvara mindig újraszületik és megtestesül abban a csecsemőben, akit azután dalai lámának ismernek el.

Az örökös monarchia elve ennél nagyobb szélsőségbe még soha és seholsem tévedt; de azóta szakadatlanul fennáll Tibetben, amelynek művelt-

ségét, nyelvét és irodalmát először Kőrösi Csoma Sándor ismertette meg a világgal.

Tibettel csaknem egyidőben alapította Dizabul Turkesztánban a *törökök* első birodalmát, amely azonban még a samánizmusnak hódolt. Karluk törökjei a Jaxartestől (Szir-Darjától) keletre Kína határáig laktak s a legszebb és a legősibb török törzshöz tartoztak. Rájuk támaszkodva, szerencsés harcok után egyesítette az Altáj, Ural, Irán és a Tien-San közt barangoló turániakat, sőt a hatalmas újgurokat (ugorokat) is. Az újgurok voltak a legműveltebb törökök. Földmíveléssel, iparral foglalkoztak, divatba hozták a török írást s nagyon elterjedt köztük a buddha-vallás, sőt valamennyire a kereszténység is. Dizabul Európa felé szorította azokat a bolgár, kozár, avar turániakat, akik parancsainak nem engedelmeskedtek. Oda is utánuk nyomult, míg hadai más irányban Déli-Szibériában hódítgattak. Azonban száz esztendő mulva Turkesztán nagy része már az araboknak hódolt; félszázad mulva pedig az újgurok kiküzdték függetlenségöket s 745 óta ők vezérkedtek Turánban, ők uralkodtak Dizabul törökjein.

Azoknak a törököknek, akiket az Aral-tó mellől *Szeldsuk* az ezredik év táján Bokharába vezetett s egyúttal az iszlámra térített, maga a kalifaság és a turániak legrégibb dicsőségének színtere, Mezopotámia kellett. *Togrul* (Turul) 1054-ben szeldsuk törökjeinek élén megjelent Bagdadban Kaim kalifa előtt. Kezet csókolt „Isten földi árnyékának", de öt esztendő mulva már emir-al-omrának, a Kelet

és Nyugat királyának nevezte magát. Az ő érdeme hogy a török törzseket és a kalifaságban szolgáló török katonaságot egyesítvén, népét és faját ismét világtörténelmi feladatokhoz juttatta. A század végén már a szeldsukok birodalma keleten Kínáig és Indiáig, nyugaton a bizánci császárságig és a kairói kalifaságig terjedt. A keresztes háborúkban Európával szemben ő vette fel a küzdelmet, különösen Sziriában, Ikóniumban, ahol külön szeldsuk dinasztiák uralkodtak; de a XIII. század elején egy újabb, a keresztényekénél sokkal nagyobb hatalom valamennyit megsemmisítette.

Ez a hatalom *Temudsin mongol birodalma* volt, amely 1203-ban keletkezett s néhány évtized alatt kétakkora lett, mint Európa: *nagyobb a világ minden eddigi és ezutáni birodalmánál.* A lovasnép vezére keleten olyan várakat vett be, amelyeket a kínaiak már puskaporral védelmeztek. Roppant seregével sehová sem ment kínai tudósok és mérnökök nélkül. Sehonnan sem ment tovább, míg a meghódolt törzsek vitézeit a mongol seregbe be nem osztotta. A közigazgatást kínai módra szervezte és birodalmát Karakorumból, mint középpontból, a tudós tunguz *Ili-csu-csai* bölcs törvénykönyve, a jaszau, alapján kormányozta. Attilát követte a katonaság szervezésében, a hódítás rendszerében és a kormányzásban, de nem történeti ismereteinek alapján, hanem, mint egy pusztai állam feje, katonai, politikai és faji ösztönből. Ezért maradt őmaga is pogány és ezért csatlakozott az újgur műveltséghez, amelyet csak utódai

cseréltek föl a kínaival. Ezt a hatalmat a tatárjárás idején hazánk is megérezte. De nem lehetett együtt tartani oly birodalmat, amely a Fekete-tengertől a Sárga-tengerig terjedt s Kelet-Európán kívül Kínát és Tibetet is magában foglalta. Mangru kán 1248 után ketté osztotta ezt a birodalmat, amennyiben Kínát öccsének, Kublaj kánnak engedte át, ki utóbb még Japánország elfoglalására is kísérletet tett. *Timur* hadai már Indiában és Kis-Ázsiában is hódítottak s Ázsia azon a ponton állott, hogy egyetlenegy ember uralkodása alá kerül, mikor Timur halála (1405-ben) véget vetett az óriási tervnek és annak a lehetőségnek, hogy a török birodalom elfoglalásával uralmát Európára is kiterjessze.

A török birodalom igazi megalapítójának maguk a törökök Ertogrult („a hős turult") tartják, pedig ő csak Álmosa volt népének; Árpádja és herosz eponimosza hős fia, *Oszmán,* aki oguz törökjeivel és turkomán csapataival 1209-ben véget vetett az ikoniumi szeldsuk-törökök hatalmának s az oszmánok első szultánja lett. Fia, *Urkán,* az európai partokra néző Brusszát tette meg fővárosnak s birodalmát két nagy alkotással biztosította. Az *áll ndó hadsereggel,* amelynek gyalogosai: a janicsárok és lovasai: a szpáhik, az akkori világnak legjobban fegyelmezett katonái voltak. S a *közigazgatással,* amelyet katonai és egyházi törvények alapján szervezett s élére a nagyvezírt állította. Az első nagyvezír saját öccse, Ala-ed-din volt, a világ egyik legnagyobb adminisztrátora. Európa is érezte

mind a két szervezet erejét. II. Mohammed Konstantinápoly elfoglalásával 1453-ban teljesen véget vetett az ezerkétszáz esztendős bizánci birodalomnak, II. Szulejmán pedig Buda elfoglalásával 1541-ben Magyarország egységének és önállóságának. II. Szulejmán Afrika északkeleti és Ázsia délnyugati részét is saját uralma alatt egyesítette; hadihajói elárasztották a Földközi- és a Vöröstengert s az Indiai-óceánt. Mint a mohamedánusok első török kalifája, százezrek élén szállt szembe az egész kereszténységgel. Abban az időben Törökország volt a világ leghatalmasabb birodalma s a turániaknak máig is egyetlen alkotása, amelynek három földrészben vannak tartományai. Az európaiak folytonos gyámkodását megunva, 1908 július 24.-én alkotmányos állammá alakult át s nagy költőjével, *Kemál* bejjel együtt, erősen hiszi, hogy „el kell jönnie annak az időnek, amikor minden nép legfőbb vallása a hazaszeretet lesz“.

Törökország fénykorában, a nagy II. Szulejmán idejében, *Kelet-India*, az árja műveltség klasszikus földje is egységes mohamedánus birodalommá alakult s az európai gyarmatok csak partvidékein maradhattak meg. A mongol, vagy legalább mongolnak nevezett Baber („A tigris“) khokandi és ferghanai szultán, 1497-ben már elfoglalta ükapjának, Timurnak egykori fővárosát, Szamarkandot, majd Budakhánt, Kabult és Ghaznát, négy hadjáratban pedig a Pendsabot. Egy esztendővel a mohácsi csata után, Kanváha mellett, véget vetett a delhii császárságnak s a guzerati, bengali és

dekáni mohamedánus királyságoknak. India padisahjának, *nagymongolnak* (nagymogulnak) nevezte magát. Csagataj török nyelven fogalmazott emlékiratában, mint Julius Caesar, maga beszélte el hódításainak, birodalma megalapításának történetét. A vallás és nemzetiség miatt annyira széthúzó császárságot rettenetes harcok után fia, Humaiun és unokája, a nagy Akbár, szervezték. Amellett, hogy nagy hősök voltak, a tudományokat maguk is művelték s a romok felett csakhamar új életet fakasztottak. Akbár, mint igazi turáni, oly türelmes volt, hogy a régi mongol kánok módjára fölváltva látogatott mohamedánus, buddhista, nestorianus-keresztény és pogány istentiszteleteket. Sőt valamennyinek egyesítésével egy új államvallásnak, az isteni hitnek (Dini-Ilahinak) alapításáról álmodozott, amelynek főpapja maga a nagymogul volna. Halálával azonban az új vallás megszűnt s a nagymogulok mint igazhitű mohamedánusok uralkodtak tovább 1857-ig. Mohamed Bahadur sah, az utolsó nagymogul, az angolokkal szemben akkor vesztette el Delhit, amelynek bukása Ázsiára nézve nem volt kisebb esemény, mint négyszáz esztendővel azelőtt Bizánc bukása Európára nézve.

Európa mind merészebb lett Ázsiával szemben. Az ókorban Nagy Sándor a turáni népek rovására a Szir-Darjáig és a Pendsab keleti vizéig, a Dselamig terjeszkedett; a rómaiak legkeletibb határa pedig az Eufrátesz volt. A középkorban a keresztesháborúk hullámai még idáig sem értek el. Az újkorban azonban délen az angolok és a franciák

s északon az oroszok már hatalmas nagy területeken küzdenek a turániakkal s más ázsiaiakkal. Jermak Timofajev hetman, Észak Pizarroja, 1581 szeptember elsején néhány száz doni kozákkal a cár tudta, engedelme és segítsége nélkül indult neki *Szibir-országnak*, amelyet az Ob partjain Közüm osztják-tatár fejedelem kevéssel azelőtt, 1563-ban, császársággá alakított. Jermák az országot orosz hódoltsággá tette s halála (1584) után, 1598-ban, Közümnek az ország déli részét is oda kellett hagynia. A kisebb fejedelmek többnyire csata nélkül hódoltak és száz esztendő mulva már az egész Szibéria az oroszoké volt. Nyugat-Ázsiában Bokhara, Khiva és Khokand meghódítása után (1865—1881) Perzsia szomszédjai lettek. Oroszország elsősorban földrajzi helyzetének köszönhette, hogy háromannyi földje volt Ázsiában, mint Nagybritanniának és Franciaországnak együttvéve.

A hatalmak már Kína feldarabolására s arra gondoltak, hogy a Csendes-Óceánt teszik Európa keleti határává, amikor a bámulatos gyorsasággal és biztonsággal újjáalakult hatalmas japáni császárság egyszerre mint Ázsia hegemoneisza állt velük szembe. Azt akarta, hogy Ázsia az ázsiaiaké maradjon. S a huszadik század sok csodát és meglepetést tartogatott az európaiak számára. A kis Japánország a csatatéren megalázta a nagy Oroszországot, de a békekötésben bölcsebb mérséklettel védelmezte hazája és Ázsia érdekeit, mint egykor a kis Görögország a nagy Perzsia ellen a maga

és Európa szabadságát. Kínában 1912-ben az ötezer esztendős monarchia egy csapással köztársasággá: az egész világ legnagyobb köztársaságává alakult át; s ahogy első elnöke, Juansikkai mondta, örök életre számít. Ugyanakkor a mongolok alkotmányos császárságot alapították. Törökország, amely Ázsiában gyökerezik, szintén áttért az alkotmányosságra.

Tehát ki beszélhet többé a turáni népeknek, a sárga fajnak mozdulatlanságáról, maradiságáról? Joggal idáig sem beszélhetett, aki ismerte történetük részleteit: nagy államalapítóikat, vezéreiket, törvényhozóikat, tudósaikat, költőiket, gazdasági állapotaikat. Csakhogy ezekkel a részletekkel feltűnő módon, nálunk törődnek legkevesebbet. Kelet népeit kelet népe, a magyar ismeri legfelületesebben. Kőrösi *Csoma* Sándor óta több hírneves magyar utazó járt Ázsiában, de ott inkább nyelvészeti vagy földrajzi feladatok megoldását keresték. *Vámbéry* megírta Bokharának, *Lóczy* Kínának történetét, *Bálint* Gábor lefordított egy középkori mongol történetet, *Stein* Aurél könyvekben ismertette ásatásait, gr. *Teleki* Pál érdeme a japáni kartográfia első tudományos ismertetése; de önálló történeti vizsgálattal, rajtuk kívül, csak igen kevesen foglalkoztak. Ázsia történetét nem lehet megérteni a turáni népek multjának és hatásának ismerete nélkül; de Ázsia összefoglaló története magyar nyelven nincs megírva s külön kollégiumokban egyetemeink sem foglalkoznak vele. Egyik egyetemünk már régebben két oldalról akart köze-

ledni az Ázsiában reánk váró kérdések megoldásához, amennyiben azt sürgette, hogy az állam Konstantinápolyban és Kazánban magyar ifjak számára történelmi és nyelvészeti szemináriumokat állítson fel. Óhajtása nem teljesült, de már még sem lehet messze az az idő, mikor fiatal tudósainknak az állam és a társadalom valóban alkalmat ád, hogy a turáni kérdést magában Ázsiában kutassák. Mert szükséges, hogy Ázsiát, mint saját kutatási területünket fogjuk fel; s ha elmult időkben a nemzet őstörténetének nagy rejtélye csábította oda a magyar lelkesedést, most *ezen kívül* gazdasági célok is lebegjenek szemeink előtt.

Árpád vezér[1]

Árpád vezér 907 július 6.-án Bánhidánál teljesen megsemmisítette a bajor sereget, amely a magyarokat kiszorítani akarta imént elfoglalt hazájukból. A bajorok örökre odahagyták a Dunántúlt, sőt Alsó-Ausztriát is, amely másfélszáz esztendeig a magyarok és németek birodalmai közt úgyszólván a senki földje lett. Árpád most fejezte be igazán a honfoglalást. És ezzel a diadallal fejezte be életét; a legdicsőbbet, amelyet valaha magyar szentelt a hazának.

Nevének fénye, alkotásának érdeme Nagy Lajos korában árasztotta sugarát a legnagyobb területre; s utoljára Mátyás idejében világította be egész Európát.

Azután megjött az éj. Szomorúan feketedtek az ormok, elnyugodott az élet s a föld fele lett a nyoszolyája. Ebben az éji homályban késett régi dicsőségünk. Mélyen enyésző fényével egyedül járt

[1] Felolvasás Árpád halála ezredik évfordulóján az EMKE közgyűlésén, 1907 május 5.-én.

az elült századok alatt. Fölötte sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútlan alakja lebegtek.

Jött azonban, ki hadi dalnak eresztvén merész ajakát, a riadó vak mélységet fölverte szavával s késő századok után méltán láttatta párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát.

Az elmult szép tettek gondja *a költőt* valóban hamarabb verte föl, mint a történetírót. Derengő lelke előtt hamarább és ragyogóbb alakban jelent meg a hadvezető Árpád, akivel izzadt méne, mint a szellő vágtatott és „földet döbbentve vivé fejedelmi hatalmát". „Ő pedig ült, daliás képén nagy lelke kitűnvén." A költő nagyon jól hallotta, az alpári győző miként riadt a menekülő Zalánra: „Hova futsz? Többé nem látod Alpár mezejét. Alpár füvét ezentúl nem a te marhád rágja. Meződön az én bajnokaim fognak letelepedni és az erős fiak anyjai: díszleni termett hajnalölű hölgyek. Ezentúl az én nemzetem él itt; és országokat állít."

„Kevés az, amit nemzetünk európai első századáról tudunk — mentegetőzött *a történetíró*, mikor a M. T. Akadémia megbízásából önálló kutatások alapján kellett ismertetnie a vezérek korabeli nemzet multját. — Nagy terjedelmű munkát írni nem lehet, hacsak helytelen kompozícióval, felesleges dolgokkal nem foglalkozunk, a Névtelen Jegyzőből, a krónikákból olyan dolgokat el nem mondunk, amiket igaznak nem tarthatunk; vagy véleményeket nem reprodukálunk és cáfolunk, amiknek megcáfolásából még semmi sem következik arra a kérdésre: mi lehet az igazság?" És míg *Vörösmarty*,

a költő, tíz énekben, majdnem 200 oldalon zengte meg Árpádnak *egyetlenegy csatáját*, Zalán futását: *Pauler*, a történetíró, 26 oldalra szorította össze Árpád fejedelemségének *egész történetét*. A kevésből is kitűnik, — szólt — hogy a IX—X. század magyarja szilaj, nyers, nem ritkán vérengző faj volt; de azért mégis megismerszik benne a mai magyar ember, amint megismerszik harcaiban a magyar huszár.

A költő csapongása és a történetíró ridegsége közt ott van magának *a nemzetnek itélete*, amely Árpádnak régi dicsőségünk éji homályába, vagy a történetírás kritikájába vesző egyéniségét *alkotása nagyságában* állapítja meg.

1896-ban a magyar törvényhozás vallásos áhítattal adott hálát az isteni gondviselésnek, hogy az *Árpád* és vitéz hadai által megállapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcsességgel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó- és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság között is fentartotta.

Sok, nagyon sok viszontagság érte a hazát tizenegy esztendő alatt, amennyit a magyarok istene *Árpád* vezérnek honfoglalása bevégzésére holta napjáig hagyott. És sok, nagyon sok viszontagság érte tizenegy esztendő alatt, amely a honfoglalás ezredik évfordulójának fényes ünnepétől Árpád halálának emlékünnepéig eltelt. A mi történetünknek a honalapítástól máig *éppen száz ilyen tizenegy esztendeje* van; a dicsőségnek a szenvedésekkel folytonosan váltakozó vagy együttjáró száz ilyen korszaka.

Sőt nagy tettekben vagy alkotásokban gazdag volt az a tizenegy esztendő is, mely a magyarok utolsó honfoglalását bevezette.

Ekkor történt, hogy a magyarok felbontották azt a szövetséget, amelyet a kozárokkal bizonyos *állami közösügyek* elismerése mellett — úgy látszik — odáig három évenkint szoktak megújítani. Az ilyen *felmondáson alapuló állami élet* nem páratlan a mi fajunk történetében. Az avarok jóval azelőtt 568-ban úgy szerződtek a langobardokkal, hogy ezeknek kétszáz esztendőn belül visszaadják elhagyott hazájukat, Pannóniát, ha nem tudnák elfoglalni Olaszországot, vagy ott nem tetszenék nekik. És ha mindez különösnek látszanék, ne felejtsük el, hogy negyven esztendő óta mi is ilyenformán élünk Pannóniában; mert tízesztendőnkint mindig vita tárgya: ez a föld igazán mienk-e, vagy pedig a velünk szerződő másik állam gyarmata?

Utravalónak a kozárok azt a tanácsot adták a magyaroknak, hogy *egyetlenegy fejedelem alatt egyesüljenek.* Ezt a bujdosók meg is cselekedték s legtekintélyesebb törzsfőnökük fiát, Árpádot választották meg fejedelemnek.

A választás feltételei a krónikákból és a tankönyvekből ismeretesebbek, mint az aggodalmasan bírálgató történelemből. Bizonyos, hogy nem szedték írott paragrafusokba; de az is bizonyos, hogy *a vérszerződés* ismert cikkelyeinek tartalmát az idő sohasem hazudtolta meg.

Az első pont szerint a fejedelmet mindig *Árpád nemzetségéből* kell választani. Mindmáig ezen alapul

a Habsburg-Lotharingeni ház uralkodásának joga Magyarországban, ha alig akadt is tagja, ki — József nádor vallomása szerint — ereiben buzogni érezte volna Árpád vérét.

A második pont szerint ami jót munkájukkal szerezhetnek, abból egyikük se legyen kizárva. Ezen az elven alapul a közös teherviselésről szóló 1848 : VIII. törvénycikk. És úgy lehet, hazánkban Árpád ezen törvényeinek, az *akkori* szocializmusnak szellemében fogják megnyugtatni és a haza keblére visszavezetni a *mai* szocializmust.

A harmadik pont szerint a szerződőket és fiaikat a fejedelem tanácsából és az ország tisztségeiből egyáltalán nem szabad kirekeszteni. Törvényeink az elsőt 1405, de főképp 1608, a másodikat 1557 óta nem győzték eleget sürgetni; és ezen épült föl az 1848 : III. t.-c., mely kimondta a független magyar felelős miniszterium megalakítását.

A negyedik pont szerint, ha valaki hűtelen lenne a vezér személye iránt s egyenetlenséget támasztana közte és rokonai közt, a bűnösnek úgy ontsák a vérét, ahogy az esküvéskor az ő vérök ömlött. A hűtlenségről a királyság megalapítása óta száznál több törvény szól. Azt a nagy kivételt, amit a vérszerződés negyedik pontja alól az aranybulla záradéka engedett meg, az 1687 : IV. t.-c. óta a királyi hitleveleknek egész sora, legutóbb az 1867 : II. t.-c. is semmisnek nyilvánította.

Az ötödik pont szerint a szerződés megszegőjén örök átok legyen. Ezen pont értelmében oszlik meg a törvényhozás joga a nemzet és az uralkodó

közt; s ha időközben a nemzet lemondott *is* a fegyveres ellenállás jogairól, mindenkor fentartotta a felelősség elvét s a maga hűsége fejében hitlevelet és koronázási esküt követelt királyaitól.

Mindenesetre jellemző, hogy a magyarok első ismert társadalmi szerződésének, contrat socialjának elvén ezer év alatt a nemzet nagyban és egészben véve mindamellett sem változtatott, hogy a politikai alakulások erre elég alkalmat adtak. „*Szabad ez a nemzet*“, írta róla Árpád kortársa, *Bölcs Leó* görög császár. S a konzervativizmusnak legnemesebb alakja, ha egy nép törhetetlenül ragaszkodik ahhoz a szabadsághoz, amelyet első ismertetője már ezredév előtt mint *jellemző tulajdonságot* vett észre benne. Melyik európai nemzet dicsekedhetik vele, hogy már első fellépése pillanatában eleütherosznak: szabadnak, függetlennek nevezzék? Melyik nép politikai történetének van dicsőbb kezdete? S melyik kezdet kötelezi jobban az utódokat? Az Árpáddal esküvő hét vezér a maga vére kicsordulásában bölcsen megfigyelte a nemzet vérmérsékletét. Árpád, miként Mózes, akihez annyiszor hasonlították, a pusztában bujdosóknak adott törvényt. Az ilyen pusztában adott törvények csodálatosan hosszú életűek. Azóta osztrák szomszédaink nagy buzgalommal fogtak „a felnőttek oktatásához“ és arra tanítnak bennünket, hogy az államalkotás nem függ régi pergamentektől. Akár eljátszották a régi pergamenteket, akár nem, a fejlődést nem lehet valamely alkotmány szűk keretei közé szorítani.

Azt a pergamentet, amelyre egy krónikás jegyezte le a vérszerződést, éppen az osztrákok őrzik a bécsi könyvtárban (Cod. lat. 514. sz. a.). Az ottan lejegyzett alkotmánynak bizonyára szűk keretei annyira nem gátolták a fejlődést, hogy néhány esztendő mulva *Árpád*, aki nemzetének időközben kétszer szerzett hazát, keresztül ugrotta könnyű lovasaival Carnuntum és Vienna romjait, amelyek között *később* Bécs városa épült s az Ober-Ennsig meghódította Alsó-Ausztriát. Ennek a keleti részét III. Henrik német-római császár csak másfél század mulva vette vissza; mintha elődjeinek a mesebeli óperenciás-tenger igazán útját állotta volna.

Azonban a honkereső Árpádot előbb valódi *tenger* vonzotta: a rómaiak Pontusa, az arabok Bahr Nitasa, a mi korunk Fekete-tengere. Népét annak a partjain: a Dnjeper és a Duna torkolatai közt, Etelközben akarta letelepíteni, vagy inkább *ott is:* földmívelésre, állattenyésztésre, vadászatra, halászatra kitünően alkalmas területen, a mai Romániában. Ha megteszi, a kozár és a bolgár nép közt a magyarság lett volna a turániság kapcsa a Kaukázus- és a Balkán-hegységeknek a Fekete-tengerre dűlő ágai közt. Azonban azok az ázsiaiak, akik a Balkán-félszigetre vágytak, másfélezer esztendő óta ezen a területen Európát mindig szemben találták magukkal: *Dárius*, *Mithridatesz* és mostan *Árpád*. S ha itt Dárius hadának sorsa azon fordult meg, *Miltiadesz* mikor hurkolja kötelére a hatvanadik bogot, — Árpádé is azon

átszott megfordulni, egy másik görög, *Barkalász*, elvághatja-e azokat a hatalmas köteleket, amikkel a Dunát *Simon* bolgár fejedelem zárta el előle?

Azonban Etelköz az elfoglalásra kijelölt hazának *csak egy része volt.* Árpád *a Balkánig vezető* másik és biztosabb utat a Tisza völgyén lefelé s a Moraván fölfelé kereste. Hadai már nem egyszer portyáztak az avarok pusztaságain. Abban az esztendőben, amelyikben a bolgárok ellen a törökökkel szövetkezett, a morvák társaságában dúlta a németek Pannóniáját. Nagyobb feladatnak tartotta a *tiszamenti bolgárság* szétugratását. Ennek a hadjáratnak vezetésére őmaga vállalkozott; az Aldunához csak egyik fiát küldte. Fia két győzelem után elvesztette a hadjáratot, mielőtt Árpád megkezdhette volna a magáét. Az etelközi szállásban a győztes *dunai bolgárok* miatt többé meg nem maradhatván, most minden erejével a *tiszai bolgárokra* vetette magát.

A Tiszavidék elfoglalásának akkor is meg kellett volna történnie, ha Árpád hadai az Aldunán túl a Balkánig mindenütt leverik a Simon népét. Itt a Zalánét verték le. Csekély a *tetétleni domb*, alig emelkedik; ormán csak fű nő, nem a bérc fenyve. Láthatunk-e róla olyan messze, mint amilyen uralkodó szemekkel nézett végig onnan a vitéz honalkotó: le a Tiszáig, melyen túl ama berek sötétül? Leszállt a gyönyörű alföldre a történelem homálya, mely elfödi előlünk a táj karamát, Alpárt, hol a kevély Zalán földönfutó lett... De ezen a dombon, ahol sátrát verette honunk szerzője, dia-

dalmas Árpád: kivel nem játszanék a bűbájos képzelet, mely fölkeresi a sötétségen áttörő pásztortüzet, hová a tapogatózni, botlani szégyenlő Klió nem követheti? A tetétleni halmon s mindenütt, ahová alkotásának valamely emléke fűződik, hazánknak minden talpalattnyi földjén, érezzük, éreznünk kell azt az erős hitet, amely eltöltötte Álmos fiát: „ki hazát állítá neménck".

„Úgy lőn, mint érzé. Tisza boldog partjait és a
Nagy Duna mellékét ellepték gyönge fiakkal
S hókebelű deli hölgyekkel diadalmas apáink;
S a bús csendbe merült országok puszta határit
Napkelet ifjainak dobogó paripái tiporták".

Dobogó paripáik hátán napkelet ifjai nemcsak rémületet, hanem taktikai ismereteket is terjesztettek. A szuronyokra épített mai Európa könnyű lovasai huszáregyenruhában járnak s még a külföldi huszárok is élő emlékei és bizonyságai annak a katonai felsőségnek, amellyel Árpád népe hódított ezer év előtt ebben a hazában. Ha valahol, a lovasságnál kellett a vezényszó. Talán akad históríkus, aki bebizonyítja, hogy ez akkor is német volt.

Árpád még egyszer megismertette Európával a *népvándorlás* gyötrelmeit. A húnok és az avarok egykori hazáját a magyarok hazájává tette. Levert, de azután keblére ölelt minden nemzetiséget; s nyolcszáz esztendeig Magyarország nem tudta, mi a *nemzeti kérdés.* Az osztrák műveltségnek köszöni, hogy megismerkedettt vele. Magyarországból Árpád

népe a szélrózsa minden irányában támadt. Volt ország, amelyet elkerült; de nem volt nép, amelylyel dolga nem akadt. A három normán ország közül csak Dániát közelítette meg; de normánokkal már Kijev alatt, az Etelközbe való költözködéskor verekedett. Görögök, bolgárok, szlávok, németek, sőt franciák és spanyolok is azonnal megszenvedték jövetelét. Tudnia kellett róla egész Európának, hol *Árpád* magyarjai többnyire ifjú államokkal, vagy éppen szervezetlen tömegekkel kerültek szembe. Európa lakossága ma évenkint hatvanannyi emberrel, körülbelül 30 millióval növekedik, mint amennyi Árpádnak egész népe volt, A magyarok honfoglalása még sem csupán a mi házi ügyünk, hanem világra szóló cselekedet, amelynek súlyát Európa legnagyobb része megérezte s hatott ennek a földségnek minden államalakulására. Ezúttal Árpád magyarjaiban lüktetett az a nyers erő, amelyet Ázsia időnkint küldött Európa felé, hogy új életet, új helyzetet teremtsen, vagy legalább megmozgassa a régit.

A Középső-Európában ezer éve történt összes államalakulások közül csak Magyarországé az igazán új és eredeti; a többi csupán átalakulás. *Árpád* amellett, ha nem is az Alduna felé, a Duna középső folyása és a Tisza mellett kapcsolatot teremtett a turániak közt, akiknek Magyarországban Nagy Károly császártól Árpádig csak egyes (avar, bolgár, kozár) elszigetelt országocskáik voltak. Árpád óta az északi szélesség 43—58. s a greenwichi keleti hosszúság 15—60. foka közt Európában

összefüggő területen sorakozott egymás mellé *a turániak három hatalmas birodalma*: Bolgár-, Magyar- és Kozárország. Igy történt, hogy Európa Árpád honfoglalása idején nemcsak árja és arab-sémi, hanem turáni eszmék hatása alatt is állott. És ezek az eszmék nem vesztek el egészen azokkal a népekkel együtt, amelyek akkor képviselték.

Őseink már *Árpád* honfoglalásával küldetést teljesítettek Európa politikai életében. Valamint az Európában, sőt a szomszédos Ázsiában és Észak-Afrikában is egymást érő állami szervezkedések elősegítették hazánk megalakulását, úgy ez az alakulás is számottevő befolyást gyakorolt Közép-Európa egyes államainak nagyságára, politikai szervezetére, hadi fejlődésére, műveltségére. Mert hiszen az maga is nagy dolog, hogy Magyarország, melyre Nagy-Morvaország vetette a szemét, a Balkán-félsziget és a Szármát síkság közt nem a szlávságot, hanem a *turániságot* kötötte össze.

A turániak *Árpád* óta mintegy tíz szélességi fokon át ékelődtek a nyugatrómai császárságból alakult államok és a keletrómai, vagyis a görög császárság közé. Az a vonal, mely az Odera torkolatát a Quarnero legészakibb pontjával köti össze, néprajzi tekintetben tökéletesen elválasztotta Nyugat-Európát Kelet-Európától. Kelet-Európának a finn-ugorok, ural-altájiak s a közéjök szorult szlávok teljesen más külsőt adtak. Mindezen *Árpád* idejében virágzó hatalmas turáni államokból csak Magyarország maradt meg *teljes* épségében. Az avarok, besenyők, kozárok stb. eltűntek, a finn-

ugorok törzseiből csupán töredékek maradtak meg, a dunai Bolgárország összezsugorodott és elszlávosodott.

Egyáltalában véve a *fajoknak egymáshoz* való aránya Európában ezer esztendő alatt lényegesen változott. Európa keleti fele az ural-altájiak kezében volt, de a magyarság akkor az európai népességnek alig fél százaléka lehetett, míg mostan mintegy két százaléka. S ha akkor fél millió magyar Árpáddal hazát tudott teremteni, most *harmincnégyszeres erővel* hogyan ne tartaná meg azt? A koronázáskor ma is ott lobognak a menetben Magyarország egykori hűbéres tartományainak zászlai. Csodálatosképpen éppen azt a területet jelentik, amelyre már a honfoglaló Árpád foglalni küldte hadait. Jelenti Dévénytől Szulináig a középső és az alsó Duna hatszázezer négyzetkilométernyi *egész vízkörnyékét*. Ezen, a mai Magyarországnál kétszerte nagyobb területen épült fel a középkor három utolsó századában *a magyar imperium:* a Duna hatalmas medencéjében, a Kárpátok, a Balkán, az Alpok és a Szudeták bércei közt. Nagy Lajos és Mátyás birodalmának történelmi jogosultsága azon kezdődik, hogy Árpád a Duna torkolatától az Enns torkolatáig mindenütt hadakozott a középső és az alsó Duna vízkörnyékének, a legtermészetesebb határoknak megszerzéséért.

Alkotása jogosultságát akkor is tagadták, most is tagadják. De műve megvan most is, meglesz holnap is, ha a zsoltárossal mindjárt ezer esztendő-

nek vesszük is ezt a holnapot. Mert „merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának: Árpád hős magzatai felvirágozának“.

Az *Árpád* halála óta letűnt ezer évnek háromötöde a középkorhoz, a többi az új korhoz tartozik. Amaz volt hazánk legfényesebb korszaka; s a nap keltét üdvözöljük, mikor *Árpád* Magyarországa felé fordulunk. A zsoltáros tegnapja *Árpád* dicső nevével kezdődött. S honfoglalása ezredéves ünnepén királyunk maga mondta, hogy a magyar nemzet ezt az államot sok viszontagság közt egy ezredéven át dicsőségesen fentartván: nemcsak vitézségével tudta a harctéren *mindenkor* megvédeni a trónt és a hazát, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és méltó helyet foglalhat el a művelt nemzetek közt.

Ezeket a *művelt nemzeteket* a természetvizsgáló igaz érdeklődésével és tudnivágyásával vevén szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy *Árpád* halála ezredik évfordulójáig a mienknél sokkal alaposabban át vannak gyurva, alakulva. A IX. század elején keletkezett s a XIX. század elején szűnt meg a szent római birodalom. Nagy Károly birodalmából Árpád idejében váltak ki Európa legnagyobb államai s ezer év mulva ugyanazok a Nagy Napoleon birodalma romjain alakultak újra. Az egybevetések egész sorával lehetne igazolni, hogy a földben és a népben, minden államalakulás és műveltség ősi alapföltételeiben, ezredév óta ugyanazok a természeti törvények működtek és hatottak. Ujabban azt követelik a histórikusoktól, hogy a fejlődést,

annak irányát és jellegét *a jelenből* magyarázzák ki, abból következtessenek a multra és szociológiai alaptörvényeket tanítsanak. Ezzel a bonyolult módszerrel nemcsak a jelen állapotok ismertetésénél tehetnénk kísérletet; hanem tetszés szerint visszaálmodhatjuk magunkat a lenézett multnak bármely idejébe. Azt mondhatjuk, mi most *Árpád korában* érezzük magunkat s a fejlődést, annak irányát, jellegét a középkornak ebből a darabjából, mint a mi föltételezett jelenünkből magyarázzuk ki. Annak alapján vizsgáljuk a középkor társadalmának alaptörvényeit s azoknak ismeretével világítjuk be a mához vezető útat. És ha már fölvetették azt a kérdést, mit kell kimagyaráznunk a jelenből, szívesen nézném azt a világot, mely a maga őseredetiségében akkor tárult volna elém, ha a jószerencse *Áprád* honfoglaló magyarjainak korába tesz vala. Hetedik fia lévén apámnak, akkor is a táltosok, a mostani magyar tanárok ősei közt foglalnék helyet. Mondhatnék-e egyebet az akkoriaknak, mint amit a mostaniaknak mondok: Félre, kislelkűek! Erős istenség őrzi gondosan a magyar nemzetet. Él a magyarok istene! Áldozok neki; s az egen látom azt a szép csillagot, mely olyan gyönyörűségesen ragyog. *A honszerelem* az a sarkcsillag, mely után igazodnia kell a magyarnak. Ezt mutatnám meg azoknak a csába magyaroknak, kiknek már *Árpád* idejében kevés volt ez a haza és *Szoárddal kivándorolván,* Görögországból sohasem kívánkoztak többé vissza. Megkérdezném Szoárdtól, amit majdnem ezer esztendő mulva

Tompa Mihály kérdezett az Amerikába kivándorló magyartól:

„Lelked mit érezett, hogy elhagyád e hont,
Midőn úgy hagytad el, hogy soh'se lásd viszont?
Nem állított meg a határnál valami...?
Honszeretet... ha azt ki tudnók mondani!"

Nagy, fényes csillagok égnek feje fölött; a gazdag föld ott ezer virágtól mosolyog; de ő nem ismeri egyiket sem: mint gyermek, nem azok közt futkározott. A boldogság a multon és az emlékezeten épül; örömeink színét, derűjét titkon azok adják. Ha fáj a lelkünk, seb van rajta: fájdalom, seb könnyebben gyógyul a honi hantokon. Ezekbe a hantokba először Árpád idejében vetették el Európa legacélosabb búzáját, mellyel világszerte csak a kínai vetekedhetik. Belőle sütötték Európa legjobb kenyerét. A töretlen hantokra Árpád olyan fajlovakat, szarvasmarhákat, juhokat bocsátott, amelyek ezer esztendő alatt sem fajultak el s a magyar állattenyésztésre mindig dicsőséget hoztak. Kereste, de meg is adta a megélhetésnek minden feltételét s a vándorló népet egy haza hantjaihoz kötötte. Most már szívet cseréljen az, aki hazát cserél.

De a közelmultban nagyon megszaporodott azoknak a csába magyaroknak a száma, akik ismét hazát cserélnek, nomádok lesznek. Ma már egy milliónál sokkal több él az Atlanti-óceán túlsó partján. Egy millió kivándorló annyi nekünk, mint öt-hat vármegye népességének elvesztése; s leg-

alább is négyannyi, mint amennyivel Árpád elfoglalta ezt a hazát: az *old countryt.* Az Egyesült-Államokba száz év alatt 21 millió ember vándorolt ki; s ebből egy millió mitőlünk. Nagyobb arányokról, nagyobb számokról a népvándorlás korában sem beszélhetünk. Melyik magyar gondolt olyasmire *Árpád* vagy éppen *Mátyás* király idejében, hogy a késő unokák közül tizenegyezer kilométerrel odább nyugaton majd egy millió magyar, még annál is több telepedik le ott, ahol nincs bolgár, görög, besenyő, kún, török, — nincs német, orosz, cseh, lengyel ellenség; de vannak irtatlan őserdők, töretlen rétségek, gyilkos mocsarak, feneketlen bányák, pokoltüzű kokszkemencék: amik éppúgy megkövetelik a maguk áldozatait? Ahol a nekibúsult magyar, mint második Árpádnak hódol Washingtonnak:

„*Új hazánk* atyja! Hálásan, kevélyen
Gondol rád minden amerikai.
Csak mi sóhajtunk, elborulva mélyen,
Árpád honának elszórt fiai.
Hősünk elég volt: elhaltak, letüntek.
Nagy volt hazánk is: híre megfakult.
Ily férfi tenné újjá nemzetünket
És visszatérne fényével a mult."

Nem jut-e mégis eszökbe Washingtonnak az a tanítása, hogy a *haza* fogalmában áll mind az egyeseknek, mind az egésznek boldogsága; hogy tehát ezen haza iránt őszinte, rendíthetetlen, állandó szeretettel és hűséggel kell viseltetniök? Ugy kell gondolkozniok és beszélniök róla, mint

politikai biztonságuk és jólétök palladiumáról. Buzgón kell őrködniök fentartásán, megóvásán. Mindent kerülniök, mi a legcsekélyebb gyanura is adna okot, hogy tágítani akarnak intézményein. „Ha pedig — úgymond — valaki távolról is megkísérlené országunk egy részét az egésztől elszakítani, vagy feloldani azt a szent köteléket, mely a különböző részeket összefűzi, azt a legszigorúbban kell büntetni."

Ezt tanítja a szent öreg, Washington, ki *Árpád óta a legtöbb magyarnak adott hazát.* Tanítsa meg őket másra is. Ha odagyűlnek sírja köré, százados cserfái leveleinek zizegésében a kivándorló csába magyaroknak is susogjon valamit; ahogy dodonai szent tölgye lombjainak zúgásában Zeüsz sem csupán a maga görögjeihez szólt. Tanítsa meg őket arra, hogy „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!"

Mi pedig nem egy új Árpádot kérünk a magyarok istenétől, hiszen már Balassa Bálint megírta, hogy „bírhatatlan vágyra Isten szíveinket ne gyullassza". Beérjük annyival is, ha államférfiainknak egy olyan *jó gondolatot* ad, amellyel legalább két-három esztendőre *megakasszák az amerikai kivándorlást.* Ez annyit jelentene, mint Árpád egész honfoglaló népének itthontartása, három vagy négyszázezer embernek magyar földön maradása! Ne vegyék betű szerinti értelmökben azokat a szavakat, amiket a Névtelen Jegyző a honfoglalásra induló vezér ajakára adott, hogy „az emberiség nem a nép sokaságában, hanem a lélek erejé-

ben áll s egy oroszlán sok szarvast megfutamít". Tartsák meg a nép sokaságát, szerezzék meg a lélek erejét. S ha *Árpád* tudni vágyott, édesebbek-e Alpár homokjának füvei a szkitainál, a Duna vize jobb-e a Tanaisz vizénél: társadalmunk elégedetlenei ne az amerikai prairieken keressenek édesebb füvet, ne a Mississippiből akarjanak meríteni jobb vizet. Higyjék el az első magyar krónikásnak, hogy jól betöltötte az Úr Árpádon a jóslatot, amelyet Mózes próféta (I. 45. 20.) zengett volt Izráel fiáról, mondván: „és a hely, amelyet ábatok tapodand, tietek leszen". Az naptól fogva azok a helyek, amiket Árpáddal tapodtak, mai napig maradékaiké. Rajtuk áll, hogy azok maradjanak s róluk is azt írják, amit legrégibb krónikásunk írt Árpádról, hogy a szomszéd nemzetek hallván a magyarok tetteit, tódulnak vala Árpád vezérhez és tiszta szívvel szolgálnak vala néki nagy gondviselés alatt és *igen sok jövevény hazafivá lőn*... Vagy Árpád ébredésekor a költő ismételje a legszörnyűbbet, hogy „elaljasodtunk test s lélek szerint?"

Magyar szívünk szerint áldanók *Árpád* emlékét abban a templomban, amelyet a székesfőváros ugyanott emelne, ahol valaha szent István királyunk is oltárt és keresztet emelt a pogány vezér hamvai fölé. Mert minden tisztelet, még egy változott kor vallásos kegyelete is megilleti azt, ki talán kereszteket tördelt, de „hazát állíta nemzetének". És ha most zakatoló malom áll azon a helyen, amely a dicsőséges honalapító hamvait be-

fogadni méltó volt: a hazát továbbépítő munka zajában is ott legyen és különösen éppen a *munkások* szívéből ne hiányozzék az az érzés, amely lelkesítette a honfoglaló Árpádot, amikor már több mint ezer esztendeje megfelelt egy magyar szociológus kérdésére, hogy *osztozás* tekintetében mi a szocializmus? „Az, hogy mindenki részvényes a földben és a tőkében; arról külön senki sem rendelkezik, csak az összesség, de mindenkit tekintetbe véve." A közös munka első magyar szervezőjét követve, ne válasszák oly ridegen külön az állami, nemzeti és társadalmi feladatokat. A három szent fogalmat egybeolvasztva, ezer gondjuk, kevés örömük közt csak egy jelszavuk legyen: éljen a haza! Fölcsendül rá az *ébredő Árpád* hangja:

„Hah, nép! Köszöntöm ismert szózatod:
Rég szomjazám e kedves hangokat...
Ez a kiáltás illik a magyarhoz
Csendben, viharban: *éljen a haza!*"

A magyar kereszténység szelleme[1]

Az újabb történelmi kritika kimutatta, hogy II. Szilveszter pápának szent Istvánhoz intézett bullája „egészen újkori, 1576 után készült hamisítvány". Horváth Mihály, Szalay László, Ipolyi Arnold s a közelmult több nagy történetírójának tekintélyén indulva sem mondhatjuk tehát, hogy a pápa éppen az 1000. év március 27. napján küldte szent Istvánnak a koronát és a kettős keresztet; hogy éppen azon a napon vette föl a magyar népet a keresztény egyházba. De ha nem is kilencszáz esztendős ez az okirat, a magyar kereszténység valóban betöltötte fennállásának kilencszázadik esztendejét. Az évfordulón a költött bullából is az igazság szava szól, midőn azt idézi Dániel prófétától (II. 21—22.), a történelem bölcsészetének megalkotójától, hogy Isten változtatja az időket és a korokat, átszállítja és alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat s tudja ami homályban van; mert vele van a *világosság*, mely, miként

[1] 1900-ban, a kereszténység behozatalának 900. évfordulóján.

szent János (Evang. I. 9.) tanítja, megvilágosít minden embert, aki e világra jön.

Valóban, Isten az, aki megváltoztatja az időket és annak részeit; kilenc hosszú századon át nemzetünk is mennyiszer tapasztalta, hogy „leveti a királyokat és szerez királyokat; ád bölcsességet a bölcseknek és tudományt a tudósoknak. Ő jelenti meg a mély és elrejtett dolgokat; érti, ami a sötétségben vagyon; és világosság lakozik vele". A nagy matematikus, a fölvilágosultság pápája, az ifjú magyar nemzetet azzal az igaz világossággal kecsegtette, amely „megvilágosít minden e világra született embert".

Ez a mennyei világosság nemzetünknek legszomorúbb napjaiban is kalauzolt bennünket s fényes korszakaink ragyogását emelte.

Két könyvet teszek egymás mellé: Isten könyvét, *a bibliát;* és hazánk könyvét, *a magyar történetet*: minden szent érzelemnek legbővebben csörgedező forrásait. Valami melegség szállja meg szívemet, midőn Béla király névtelen jegyzőjét olvasom, ki szerint „jól betöltötte az Ur Álmos vezéren és fián Árpádon a jóslatot, melyet *Mózes* próféta (I. könyv, 45. rész, 20. v.) zengett volt Izráel fiairól, mondván: *és a hely, melyet lábatok tapodand, tiétek leszen;* mivel az naptól fogva a helyeket, melyeket Álmos vezér és fia Árpád a többi nemzettel tapodtanak, mai napig maradékaik bírták és bírják".

Királyaink szent Istvántól fogva gyakran fordultak a bibliához; Bethlen Gábor fejedelemről írva maradt, hogy huszonhatszor olvasta végig. Mind-

annyian vigaszt és erőt merítettek belőle a maguk és nemzetök nehéz napjaiban. Szent István a legendák tanuskodása szerint „minden áldott tettében azt igyekezett szeme előtt tartani, mit lelkének hű szemével az evangéliumból kiolvasott".

Kétszáz esztendővel halála után *II. Endre* király is a Szentírás szavaival jellemezte őt. „A király, ha bírói székében ül — mondta volt az egyház jogait megerősítő 1233. évi oklevelében — minden gonoszt eloszlat tekintetével, úgy, ahogy *Salamon* király tanusítja a Példabeszédekben." (XX. 8.) Ilyen volt, II. Endre szerint, a szentemlékű István, a magyar nemzet első királya, aki nem akarta magát felmagasztalni, tudván szent *Pál*ból az írás szavait (a zsidókhoz, V. 4.), hogy „nem is veszi magának senki ezt a tisztet, hanem aki Istentől hivatik. De — folytatta — nem is vette azt akárkitől, hanem Jézus Krisztus helytartójától, szent Péter utódjától fogadta el a koronát, kit mennyei jelenés világosított fel, valamint szüleinek is kijelentette Isten, hogy ő lesz nemzetünk első koronás királya. Székében tekintetével eloszlatott azon kor szerint való minden hitetlenséget és — ahogy *Jób* könyvében áll megírva (XXVI. 13.) — a nagy hosszú cethalat is az ő keze formálta".

Századok mulva is így fogták föl királyaink a magyar kereszténység alapításának jelentőségét s a legendák szent Istvánt az apostolokhoz hasonlították.

A térítő papok előtt szintén az apostolok példája lebegett. *Szent Brunó*, mikor 1006 táján jelentést

tett II. Henrik császárhoz keleteurópai térítő útjáról s hazánk állapotáról, nyiltan megvallotta, hogy nem akarván életét hiába tölteni, amennyire a Szentlélek kegyelme engedi, működni, tenni akart szent *Pál*lal tartván: „non faciam animam meam pretiosorem, quam me". Szent Gellért püspök pedig, aki szentírási idézeteivel a csanádi alföldi népségét bűvölte el, beszédeiben is azt hirdette, amit reánk maradt teológiai műveiben hirdetett. „Istent féljétek, a királyt tiszteljétek" — idézte egykor szent *Péter* első leveléből (II. r. 17. vers). De kifejtette, mi a különbség Isten félelme és a király tisztelete közt. Ugy találta, hogy a magyarok megfordítva cselekesznek: a királytól félnek, aki pedig halála után féregnek és rothadásnak nevezhető „Oh hazug század! — kiáltott fel méltatlankodva. — Oh esztelen világ! Jobban dícsérik a férgek utálatos eledelét, mint azt, ki által a királyok uralkodnak és igazságot végeznek... Akik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük s a népet fölfalják, az adót behajtsák és mindent a világ kívánsága szerint hiú dicsőségre fordítsanak, nem királyok, hanem néptiprók". Ezzel nem a tömeg kegyét kereste; hiszen mindjárt hozzátette, hogy ilyeneket beszélve, a nép ellene támad. „Mi lesz tehát?" — kérdezte. — „Ne féljetek az emberek gyalázásától — felelt *Ésaiás* a Szentírásban (51. r. 7. v.) — és azoknak szidalmukért kétségbe ne essetek". A nép elkergette a zsarnokot, de szent Gellért is áldozatul esett a tömeg dühének. Ebből az odavetett példából is látszik, hogy a biblia ná-

lunk *kezdettől fogva* egyik legfőbb élesztője volt a hazafiságnak és a szabadság szeretetének.

Midőn azonban a papság a Szentírás idézetésével is ostorozta a *zsarnokságot*, magát a *törvényes királyságot* ezerféleképpen támogatta bibliai példákkal. A koronáztatáskor már a XI. században énekelték *Mózes* könyvéből (I. könyv, 27. r. 29. v.): „Szolgáljanak te néked népek és hajoljanak meg te előtted nemzetségek; légy a te atyádfiainak ura és a te anyádnak fiai meghajoljanak te előtted". A krónika föl is jegyezte, hogy mikor 1057-ben az ötéves Salamon megkoronáztatásakor a Genezisnek ezen szavait magyarul tolmácsolták, Béla vezér nagyon megharagudott: nagy dolognak tartván, hogy ő, a nagybátya, ilyen kis gyermek előtt meghajoljon. Pedig ő is, utódai is meghajoltak minden törvényes követelés előtt.

Igy pl. II. Géza királyról beszélik, hogy midőn 1151-ben a püspökök ítélete alá bocsátotta, igazságos volna-e Mánuel görög császár ellen tervezett háborúja, ezek nyiltan kimondták, hogy nem igazságos és hogy Isten nem fogja segíteni. Figyelmeztették, hogy Nebukadnezár babiloni király megvakíttatta és népével együtt fogságba hurcolta az Egyiptommal titkon szövetkező Szedekiást, Juda királyát. „Vajjon javára esik-e ez neki? — kérdezték tőle *Ezekiel*lel (17. r. 15. v.). Vajjon megszabadítja-e magát, aki ezeket megcselekszi? *Aki megszegte a frigyet, megmenekül-e?*" És szavaiknak hatása alatt a király felhagyott a háborús gondolatokkal.

Milyen megrázó jelenet lehetett, mikor (1199-ben) *Imre* király az összeesküvő Boleszló vác püspököt maga ragadta meg az oltár előtt, miközben a kanonokok könnyezve fohászkodtak fel a zsoltárossal: „Tekints reánk, uram, szent székedből és gondoskodj' rólunk!" (A 119. zsoltár 132. verse.) III. Ince pápa nem átkozta ki, de (1199 június 21) keményen megdorgálta érte. „Olvastad-e a *Makkabeusok* könyvéből (II. 3.), hogy mikor Heliodorus a jeruzsálemi kincstárt kirabolta, angyal sujtá és meghalt volna, ha a főpap imádsága meg nem segíti?" Majd *Dániel* könyvére (5. rész) figyelmeztette, amelyben meg van írva, hogy „Balthazár, mikor a kirabolt templom edényeit lakomájánál használta, egy kéz a falra jegyezte királyságának a végét". A pápa és a király közt nem került a dolog szakadásra; de ebben talán több része van a politikai mérsékletnek, mint a fiúi alázatnak. Imre fogadalmat tett kereszteshadjáratra, de ezt csak testvére, II. Endre teljesíthette; ugyanaz, ki Kúnország (a mai Kelet-Románia) népét megkereszteltetvén, a hit egységénél fogva szorosabban fűzte hazájához. Ahogy 1228-ban Róbert esztergomi érsek *Pál* apostolnak a kolossebeliekhez írt levelét (III. 11.) idézve mondta: „nincs többé görög, zsidó, barbár vagy szittya, szolga és szabados, hanem minden és mindenekben a Krisztus; és az Ur egyházában a farkas a bárány mellett legelész". Akkor ez volt a magyar nemzetiségi politika.

Az új keresztényeknek a magyarságba való olvadását azonban nagy nemzeti szerencsétlenség, a

tatárjárás késleltette. A mohi veszedelem hírére IX. Gergely pápa 1241 június 17.-én IV. Bélának eszébe juttatta a Szentírásból *Ezekiel* 32. könyvét, melyben meg van írva, hogy Isten ugyan Senakherib asszír király seregének is bemenetelt engedett Izráelbe, hanem midőn szövetségese, az egyiptomi fáraó ellen indult, a töredelem következtében megjavult Ezekiel kezével az ellenség nagy számát egy éjen át eltörölte. „Azokat meglátja a fáraó és vigasztalást veszen minden ő sokaságán, akik fegyver miatt megölettek: fáraó és minden ő serege, azt mondja az Ur Isten...“ Béla is bízzék tehát abban, ki megmenti az alázatos népet, a kevély homlokút pedig lealázza.

Mondotta: ember küzdj és bízva bízzál. És az ország kiheverte az irtózatos csapást: laetitius e trunco florebat. Jó száz esztendő mulva *Nagy Lajos* király az ő elődei, szent István, szent László és szent Imre könyörgéseinek tulajdonította, hogy minden eddigi vállalata sikerült és hogy az Isten jóvoltából neki jutott ország határa széltébenhosszában annyira és oly csodálatosan kiterjedt. Ezt a vallomását akkor tette, mikor 1370 január 2.-án intézkedett, hogy a három magyar szentnek emlékére az aacheni Mária-templom mellé épített kápolnájában mindvégig énekeljék a *16. zsoltár* 5. versét: „Az Ur az én örökségemnek és pohamnak része; te tartod az én részemet“. S elmondhatta magáról a zsoltár folytatását is: „Az én sorsom esett nekem kies helyen; nyilván szép örökség jutott nekem“.

Egy millió négyszögkilométernyi örökség; olyan, amilyen, Oroszországot kivéve, ma sincs Európában:

„Boldog és nagy, gazdag és hatalmas,
Mely parancsolt a sebes Dunának!"

A nagyság és hatalom sok megpróbáltatás után teljes volt *Mátyás* királynak idejében is. Mátyásnak a reneszánszért rajongó udvara éppen úgy, mint a Nagy Lajosé, a Szentírásból a zsoltárok és az új testamentom könyvét forgatta legszívesebben. „A zsoltárokról nem is szólok — mondja Galeotti a Mátyás király tetteiről szóló egykorú munkájában, — minthogy az mindennapi olvasmány és folytonos idézetek tárgya". Ha az olasz író valamivel jobban érdeklődik a magyar iránt, hozzátehette volna, hogy Báthory László ebben az időben már magyarra fordította a biblia nagy részét. Maga a király klasszikus és bibliai példákra egyaránt hivatkozott; pl. azért említette föl Horatius Cocles mellett *Mózes* I. könyve (32. rész, 31. v.) nyomán az angyallal való küzdésben megsántult Jakabot, hogy ne gyalázza, hanem inkább dicsőítse jeles tetteit. Nagyon emlékezetes a királynak az a vitatkozása, melyet asztalánál egy siciliai szerzetessel, Gatti Jánossal, *János* evangéliumának (I. r. 43. v.) alapján arról folytatott, miért tette Jézus Pétert és nem Jánost az anyaszentegyház látható fejévé. Püspökeitől egyáltalán tudományt kívánt. Mert hiszen szent *Pál* apostol rendelte — szólt — hogy a püspök tanító legyen; már pedig hogyan tanítson, ha csak maga is nem tanult; a tudományt

pedig vagy felülről öntik belénk, vagy tanulmány és szorgalom következtében szerezzük. Báthory Miklós püspöknek alapos tudását azért becsülte oly mérhetetlenül többre a Gatti-féle teológusok fecsegéseinél.

Ha talán szokatlanul hangzottak a reneszánsz nagy királyának ajkain a Szentírás kenetes igéi, annál természetesebb, hogy papjai azokkal védelmezték az ő királyi tekintélyét. Heltai krónikájában olvassuk, hogy midőn 1467-ben Erdélyben lázadás tört ki és Szentgyörgyi János vajda, Veres Benedek és mások Brassót is pártütésre csábították, a városi tanácsba meghívott öreg plébános így szólt az ő „szerelmes uraihoz és jó fiaihoz“: „Mindnyájan azt valljuk, hogy szent *Pál* az Isten igéjét írta minekünk. Ő azt mondja a rómaiakhoz írt levelében (13. rész, 1—2. v.), hogy minden fejedelem Istentől van. Ha valaki a fejedelem ellen támad, Istennek rendelése ellen támad. Ha valaki ennélfogva az Istennek rendelése ellen támad, bizony, nem jól jár, mert Isten annak ellensége. Ha Mátyás, a mi királyunk, meggonoszult és igen nyomorgat bennünket, akkor ő Istennek ostora. Mi engedelmesek legyünk és váltig szenvedjünk. De hogy királyunk ellen támadjunk, ez nem az én tanácsom.“ „És felkele és kiméne az ajtón.“ Brassó pedig nem csatlakozott a lázadókhoz, kik külön országgá akarták alakítani Erdélyt, szétdarabolni az egységes magyar hazát.

Annak szomorú ideje úgyis rendkívül gyorsan elérkezett. A megoszlást a *társadalomnak* áthidalha-

tatlan kettészakadása vezette be; a parasztokat éppen abban az esztendőben, 1514-ben Dósa forradalmának leverése után tették valóságos páriákká, amelyikben II. Ulászló király maga is szentesítette Verbőczy Hármaskönyvének (Előbeszéd, II. cím, 5. §.) azt a szent *Máté* evangéliumából (VII. r. 12. v.) vett tanulságát, hogy „Valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek tiveletek, azont cselekedjetek ti is azokkal; mert ez a törvény és a próféták".

Az ország *hit* tekintetében is meghasonlott. Luther Márton hiába figyelmeztette Mária magyar királynét, hogy *szent Pál* szerint (a rómaiakhoz, XV. 4.), amiket a Szentírásban megírtak, a mi tanulságunkra írták meg azért, hogy a *türelem* és *az élet vigasztalása* reménységet adjon; hiába fordította németre a 37., 62., 94. és 109. zsoltárt, hogy mint özvegyet vigasztalja a mohácsi csata és férje elvesztése miatt: még a vigasz sem kellett a másik felekezettől. A királyné követte bátyja, Ferdinánd osztrák főherceg tanácsát, hogy el se olvassa ezeket a zsoltárokat; s Ferdinánd aznap (1527 aug. 20), amelyen mint király először vonult be Budára, eltiltotta az új felekezet követését. Száz esztendő mulva a vallásháború már teljes lánggal lobogott; pedig nem volt hatalom, mely elnémíthatta volna a meggyőződést; 1676 február 11.-én a Ruyter tengernagy közbenjárására kiszabadult 26 magyar református pap a 46. zsoltárt énekelve lépett a holland hajókra: „Nem félünk, ha a föld megindulna is; és ha szintén a hegyek a tenger közepébe merülnének is".

Területére nézve az ország szintén megoszlott. Keskeny szalag volt a királyság maradványa, a délkeleti medencére szorítkozott az erdélyi fejedelemség s a kettő közé mélyen benyúlt a török hódoltság. Bebek prépost 1541 február 17.-én azért tanácsolta, hogy Budát feladják a németnek, mert „gondolják meg mindnyájan Kajafás mondását, hogy jobb egynek veszni a népért, mint az egész nemzetnek".

És sem társadalmi osztályok, sem vallásfelekezetek, sem politikai pártok, írók és tudósok nem akarván viselni a nemzet hanyatlásával járó nagy felelősséget, valamennyi a **másik** osztályban, pártban és felekezetben kereste az országban való sok romlás okait. Ilyen cím alatt 1592-ben írt könyve jeligéjéül *Magyari* István a *81. zsoltár* 13. (helyesebben 14—15.) versét választotta: „Vajha az én népem hallgatott volna engemet és Izráel az én utaimon járt volna, nyilván semmivé tettem volna az ő ellenségeit és az ő háborgatói ellen fölemeltem volna az én kezemet". Mire *Pázmány* Péter, az ellenreformáció legnagyobb alakja, 1593-ban *Ézsaiás* (60. rész, 11—12. vers) szavaival válaszolt: „Nyitva lesznek a te kapuid szüntelen, éjjel és nappal be nem zároltatnak, hogy a királyok bevitessenek azokon; mert *elvész a nemzetség, az ország, mely néked nem szolgáland* és azok a népek mindenestül elpusztíttatnak".

A mohácsi veszedelem óta eltelt száz esztendő alatt apránként, majd egészben is magyarra fordították a bibliát és a zsoltárokat. Keresztény és

hazafi egyaránt vigasztalást, lelkesedést meríthetett belőlük. Hét esztendővel az ország háromfelé szakításának hivatalos elismerése után 1575-ben Heltai első magyar krónikája még az *Apostolok Cselekedeteiből* (16. rész, 26. vers) vett azzal a vigasztaló jeligével indult a világba, hogy Isten egy vérből teremtette a mindenféle embereket, elrendelte őket és határokat tett nekik, hol mindenik lakjék; időt is rögzött nekik". Ez még a legnagyobb megpróbáltatás után is a Magyarország egységébe vetett élőhit megnyilatkozása volt. Erdély kulcsának, Nagyváradnak a törökök kezébe esése esztendejében, 1660-ban, a másik népszerű magyar történet írója, *Pethő* Gergely, krónikája jeligéjében már teljes elzülléssel fenyegette nemzetét. „Miképpen a pogányok — mondta volt *Mózes*sel (V. könyv, 20. v.), kiket az Ur elveszt tielőletek, azonképpen ti is elvesztek; mert nem engedtetek a ti Uratok, Istenetek szavának"...

De íme, örökös biztatásképpen ott lebegett 1565-ben Verbőczy Hármaskönyvének magyar kiadásán az *Ézsaiás*ból (56. rész, 1. vers) vett nagyon taláió jelige: „Ezt mondja az Ur, őrizzétek meg az ítéletet és cselekedjetek igazságot; mert közel vagyon az én szabadításom, hogy eljöjjön, — és az én igazságom, hogy megjelenjék". És abban az időben, mikor a biblia többé nem tudta egybetartani az egymás ellen lázongó szíveket, az elgyötört szegény ország legalább a hármaskönyvet tartotta meg összekötő kapcsul a mult nagy emlékeiből. Igazságában, a nemzetek elenyészhetetlen

jogában bízva várta szabadulását, föltámadását. Kolozsvárt 1676-ban Tolnai Mihály Szent Had címmel egész kis könyvet írt össze szentírási idézetekből, hogy a kurucokat, katonákat bátorságra, vitézségre lelkesítse. Pro deo et libertate, az Istenért és szabadságért másfél századon át Bocskay, Bethlen, Thököly, a Rákócziak alatt hányszor ömlött a magyarság vére, hogy annak árán váltsa meg hazájának, lelkiismeretének szabadságát! S mindezt azért, mert a királyok nem akartak ismerni magyar nemzetet és azt annak akarata ellenére, tartomány módjára szerették volna kormányozni. *Zrinyi* Miklós, a nagy hadvezér, államférfiú és költő meg is jegyezte, hogy „amennyire kevélység egy szolgától tanácsot mondani az urának kérdetlenül, annyira eszteienség a fejedelemtől nem kérdezni tanácsot az érdemesektől. Többet látnak a szemek a szemnél. Halljuk — szólt — mit mond *Salamon*: „A királyoknak dicsőségökre válik, hogy tanácsot kérjenek (Példabeszédek, XXV, 2.); annyit teszen, hogy ne várja a fejedelem, hogy tanácsolják, hanem önmaga keresse a tanácsolást".

A XVIII. század uralkodói nem keresték ezt a tanácsolást. Hitében egyesíteni, igazi Mária-országgá akarták tenni, de egyúttal tartománnyá sülyeszteni a hazát; anyagi életét osztrák, szellemi életét latin szellemben fejlesztették, holott a mi népünk hitben, politikában, tudományban, irodalomban, közgazdaságban *magyar* akart és — hála Istennek! — tudott is maradni. Ez az elhibázott politika az erdélyi fejedelemség bukásától fogva az 1848. évi

szabadságharcig helyrepótolhatlanul hosszú nagy időt, teljes másfél századot rabolt el a nemzeti önállóságból. És amikor az utolsó szabadságharc sem védelmezhette meg a március iduszán újra megteremtett magyar nemzeti államot, az oroszok bevonulásakor Debrecenben 1849-ben tartott istentiszteleten Szoboszlai Pap István szuperintendens, hitét a győzelmes vezérek jelenlétében sem vesztve, elmélkedett a *Példabeszédek* könyvéből (XIX., 21.) vett alapige fölött, hogy „Sok gondolatok fordulnak meg az emberek elméjében, de csak az Urnak tanácsa áll meg".

Az Ur tanácsa 18 esztendő mulva most is diadalra juttatta bízó nemzetének az ügyét, visszaadta szabadságát. Erzsébet királyné szent áhítattal olvasta a *91. zsoltár* 14. versében, mit mondott az Isten: „Mivelhogy ez a nép engemet szeret, megszabadítom őt, felmagasztalom őt; mert ismeri az én nevemet". És a királyné aranyba foglalva viselte a zsoltár magyar szövegének folytatását, melyben meg van írva, hogy ez a nép „Segítségül hívott engemet. Meghallgatom őt. Vele vagyok háborúságában. Megmentem őt és megdicsőítem őt".

Isten őt választotta ki a nemzet megmentésére, megdicsőitésére.

Kilencszáz esztendővel azelőtt II. Szilveszter pápa csak álmaiban látta az angyalt, ki Isten nevében intette, hogy István vezérnek küldje a koronát. Mi saját szemeinkkel láthattuk azt az angyalt, ki ezt a koronát Ferencz József fejére tette; a címerünk fölött koronát tartó angyal képében ma és

míg él nemzet e hazán, Erzsébet királyné bájos arcára ismerünk.

II. Szilveszter pápa trónján a magyar kereszténység kilenczszázadik évfordulóján megint egy nagytudományú aggastyán ült, a költő XIII. Leó, ki reszkető kezével osztotta a magyar népre a mennyei adományok zálogát, atyai jóakarata jelét, apostoli áldását.

Szent István trónján pedig egy nagy király ült, I. Ferencz József, akiről a nemzet magában a törvénykönyvben ismerte el, hogy „dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van".

És a haza földjén ott élt a nemzet, mely kilenczszáz esztendővel azelőtt megnyitván szívét a keresztény hit szelíd tanításai előtt, kilencszáz esztendő mulva is megvetett minden izgatást, mely Istenfélelmét, emberszeretetét és hazafiságát felekezetek szerint akarná osztályozni. Hiszen ezredéves ünnepén osztatlanul adott hálát törvénykönyvében az isteni gondviselésnek, hogy a hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcsességgel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó- és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság közt is fentartotta.

A nemzet a hit kilenczszázados ünnepén is megértette, amire a haza ezredéves ünnepén (1896 május 3) a Szentírásból Asztrik tudós utóda, az esztergomi érsek az oltár előtt figyelmeztette nemzetét és királyát, hogy az Ur megveri és kitépi Izráelt erről a földről, melyet atyáinknak adott és elszórja

őket, ha nem tisztelik őt. Ugy, amint kívánta, ezentúl is megadja nekik az Ur félelmének lelkét, hogy megtartsák, vagy megszerezzék őseik erényeit s meg ne ingassák azokat az erős alapokat, melyekre atyáiknak hite építette az országot. Megadja nekik az Ur bölcsességének lelkét, hogy fölismerjék az igazi haladás ösvényét s erkölcseikben meg nem romolván, erejökben meg nem fogyatkozván, el ne veszítsék ezt a földet, melyet az Ur Isten hazául adott nekik.

Szent Imre[1]

A középkor egén a magyar embernek az 1907. esztendőben három uralkodó planétája volt.

Az egyik, miként tűzben izzó arany tekintett le reá a mennyek boltozatáról, ahová most ezer esztendeje futott föl. Sarkcsillag az, amely után a magyarság vészben, viharban ezer esztendeje igazodott s amelyet nem tévesztett szem elől soha, egy pillanatra sem.

Ez a honfoglaló Árpád csillaga.

A másiknak ezüstfehér a fénye. Éppen kilencszáz esztendeje, úgy látszik, egyenesen az ég számára támadt; de a magyarnak földiekkel játszó égi tünemény az. A magyar tanuló, aki a lámpa világa mellől friss levegőt szívni az ablakhoz lép, mindenkor biztatást érezhet szelíd tekintetére. Az első magyar keresztény ifjúnak, szent Imrének csillaga az ő kalauza.

A harmadik csillag rózsaszínű ködfátyolon ke-

[1] Születése kilencszázadik évfordulóján a kolozsvári egyetemi ifjak Szent-Imre-Egyesületének az egyetem aulájában 1907 november 13.-án tartott emlékünnepén tartott felolvasás.

resztül álmatagon mosolygott le a magyar nőkre, akik még nem pirulnak, ha vallásosak, családiasak, irgalmasok lehetnek. Hétszáz esztendeje alkalmazták magyarországi szent Erzsébetre a példabeszédek könyvéből, hogy mulier gratiosa inveniet gloriam: a malasztos asszony dicsőséget talál. Születése napján a wartburgi dalnokversenyen Minnesänger: Klingsor jövendölte meg a sorsát; halála napján — a legenda szerint — egy igen szép mennyei madár jött eléje s nagy, szép ekléssel úgy csattogott, hogy a haldokló szent Erzsébet is dalra fakadt. És amikoron holttestét negyednapon a szentegyházhoz vitték volna, „nagy sokaságú madarak jövének a szentegyházra, kit soha annakelőtte nem láttanak vala, nagy, csodálatos szép eneklést tevén".

A magyar dicsőség nem hulló csillag, mely „tündökölt, azután lehullott a magasból és mindörökre elnyelte a föld". Árpád apánk pásztornépének ivadékai még ma is gyönyörködni tudnak benne. Ahogy Ipolyi Arnold olyan szépen mondta: „Mitoszaink emlékei a csillagokba emelkedve föl, onnét sugárzanak le feledékenységünk egén át." De ahogy egy másik mitológusunk, Kandra Kabos kérdi, sugárzanak-e csakugyan? „Ki tudja még megmondani, melyik a magyarok csillaga? Ősvallásunk csillagkrónikája olvashatlan, mint a régi székely írás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket."

Nemzeti nagy szomorúságok idején templomaink boltozata alatt négyszázadik esztendeje kérdezzük: „Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga? Hol vagy István király?“

István király lelke, szelleme ott van a magyar törvénykönyvben. Ottan hirdeti az ősöknek, Árpádnak tiszteletét. Szava visszhangot kelt a mai nemzedéknél is, mely Pusztaszeren most már minden esztendőben áldoz a honfoglaló emlékének. Ottan hirdeti a kegyességet, az irgalmasságot és egyéb jóságos cselekedeteket, amiket az ő késő unokájának, szent Erzsébetnek emlékezetében a magyar kereszténység 1907 november 19.-én Pozsonyban ünnepelt meg. És ottan látja el atyai tanácsokkal saját fiát, szent Imre herceget, akinek emlékezetét, születése kilencszázadik évfordulóján, a keresztény magyar ifjúság kegyelettel ünnepelte meg.

„Ime — mondhatjuk Imre királyfi négyszázados életírójával — az anyaszentegyház (és tegyük hozzá, a nemzeti kegyelet) az esztendő fordulatjában előnkbe hozta e nemes üdvösségnek formáját, jó életnek tükörét, szép liliomvirágnak édes illatát, szűz és szent Imre királyfiúnak áldott ünnepét!“

Kilencszázadikszor hozta elénk.

Fiához intézett intelmeit az első magyar király abban a mélyen érzett meggyőződésben kezdte, hogy mindent az okosság törvénye éltet és igazgat. Amit életünk javára és tisztességére Isten kegyelme adott, azt részint Isten parancsolata és rendelete, részint a törvény, a bírák, a polgári jog hatalma, a jobbak és vénebbek tanácsa és javal-

lata szerint kell intézni, oltalmazni. A férfiak nemcsak szolgáiknak, hanem fiaiknak is parancsolnak, tanácsot és útbaigazítást adnak. Azért nem restelte ő sem, hogy fiának még életében, ereje javában adjon tanulságot, intést, oktatást, tanácsokat. Bölcs Salamon szavaival inti őt: „Hallgasd, szerelmes fiam, a te atyád bölcsességét és a te anyád oktatását el ne hagyjad, hogy kedves ékessége legyen a te fejednek és megsokasuljanak életed esztendei."

„Gyermek vagy, édes kicsi szolgám, pelyhes ágy lakója — tette hozzá végtelen szeretettel. — Minden gyönyörűségben tápláltatva, növekedve, hadakban, munkában még járatlan vagy. De itt az ideje, hogy ne ölelgesd mindig a puha párnát, amely elkényeztet és tunyává tesz. Pedig a tunyaság a férfiasság elvesztegetésével jár és a gonoszság melegágya az, a parancsolatok megvetése. Mostantól fogva olykor már keményebben kell veled bánni, hogy elméd figyelni tanuljon tanításomra. Lássunk tehát munkához."

Ime, az első fénysugár a magyar törvénykönyv legelső oldaláról, amellyel hazánk a középkori keresztény eszmék hatása előtt hivatalosan megnyílik. Érdemel-e mosolyt az a középkor, amely kilencszáz esztendővel ezelőtt azzal vonul be a törvénykönyvbe, nemzeti életünk alapszabályaiba, hogy az isteni és az emberi jogrendre az öregebbeknek kell tanítaniok a fiatalabbakat; és pedig tanítani attól a pillanattól fogva, amelyben pelyhes ágyacskájából a gyermeket kiveszik? Atya a fiához,

király a nemzethez intézhet-e nemesebb felhívást, mint amikor munkára szólítja, hogy megismerjen mindent, amit az okosság törvénye éltet és igazgat?

Az okosság törvényét Isten előrelátó végzésének tartván, tanításai során az első helyet a szent vallásnak adja. Nem üdvözülhet, aki nem hisz igazán és állhatatosan. Az egyház, amely mindjárt a vallás után következik, elterjed az egész földön és untalan új sarjat fakaszt magából. Mentül gyöngébb valahol, annál óvatosabban és szorgalmasabban kell őrködni fölötte, hogy henyeség, restség, gondatlanság el ne rontsa, amit véghetetlen irgalmából az Isten adott. Mert Krisztus testét bántja, aki az egyház méltóságát kisebbíti, bemocskolja. A főpapok a király székének ékességei. Isten őket rendelte az emberi nemzet őreinek, lelki pásztorainak. Királyok, országok nem lehetnek el nélkülök. Istent bántja, aki hamis vádak gyalázatával illeti őket.

Az első magyar király ezekben a szavakban tette le a vallásos nevelés alapjait; és kilenc század mulva a magyar kormány a megromladozott épületet ezeken az alapokon kívánja helyreállítani. Hozzá kell fűznie, szent István intelmei értelmében, az ország tekintélyesebb embereinek a tiszteletét. Rá kell szoktatni a fiatalokat, hogy őket atyáik és testvéreik gyanánt becsüljék; de egyúttal megértetni velük az első királynak azt az elvét, amiben már kilenc század óta lappang a demokrácia elve, hogy minden ember egyenlő, egyállapotú és hogy az

alázatosság fölemel, a kevélység és a gyűlölség megaláz.

A türelem és az igazságos ítélet azóta nemcsak a királyokat, hanem a szent korona összes tagjait kötelezi. Ehhez a tapasztalathoz a lelkiismeret szabadságáért száz esztendő alatt ötször megújult háborúk vezettek el bennünket. A nagy király ezt az elvet első sorban azokra a bevándorlókra terjesztette ki, akik különböző nyelveket és szokásokat, fegyverzeteket és tudományokat hoznak magukkal. Erre vonatkozik sokszor megtámadott állítása, hogy az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyönge és törékeny. Kossuth ennek magyarázatát abban találta, hogy vallásos buzgalmának az új keresztényeket jellemző hevében a szent király idegenek segítségével akart élni az ősi vallásukhoz ragaszkodó magyarok ellen, mert csak így remélte beiktatni a magyar nemzetet az európai államszervezetbe. De talán még hihetőbb, hogy az országot a bevándorlók előtt olyanforma gondolattal nyitotta meg, mint közel nyolc század mulva Washington Amerikát: minden nyelvű és minden erkölcsű jövevényt beolvasztani egy birodalomba s egyetlenegy imperium céljaira felhasználni. Nem tudhatta, ez a szabadelvű politika nyolc század mulva micsoda vonzóerőt ad egy tengerentúli birodalomnak s hogyan ragadja magához az ő magyarjait is; de tudhatta, nyolcszáz esztendővel ő előtte mily hatalmassá tette Rómát, mely kapuit a világ minden részének versengő tehetségei előtt megnyitotta s a maga nemzeti és állami céljainak valósítására

használta. Maga mondta, hogy Róma szolgaságban maradt volna, ha Aeneas ivadéka szabaddá nem teszi. Mert végre is a szabadság fejezi ki a nemzet egyéniségét.

És a szent király éppen az idegenek megnyerésére alapította imperiális politikáját, midőn meghagyta fiának, hogy naponkint növelje országát, mert így tiszteli mindenki az ő koronája felségét. De talán azt is érdemes belevésni ifjaink szívébe, hogy a szent király szavai éppen a testvériség elvének törvénybeiktatását jelentik. Még pedig abban az alakban, ahogy azt a nemzeti géniusz később a nemesség fogalmában testesítette meg, midőn a nemességet mindenféle nemzetiség bevonásával alkotta meg, de csak egyetlenegy és pedig magyar nemességet ismert. Ezért mondotta már a szent király is, hogy a királyi udvar nagyságának, más szóval a szent korona fényének meg kell rémítenie a bevándorolt idegenek magahitt szívét.

És mennyi erő van abban a mérsékletben, melynél fogva tanácsadókat állít a király mellé! „Mert a tanács állít királyokat; az kormányozza az országokat, védelmezi a hazát, csendesíti a hadakozást, győzelmet szerez, elkergeti az ellenséget, megnyeri a barátokat, várososokat épít és elrontja az ellenség táborát.“ Bizonyára tiltakozik a forradalmi törekvések ellen, mikor ő, a legmerészebb reformátor, arra inti fiát, hogy ne kövesse a nyughatatlan elméjű bolondok ösvényét, hanem a bölcsektől, a vénektől kérjen tanácsot. A fiatalok fegyverrel, a

vének tanáccsal szolgáljanak; a tanácsból azonban a fiatalokat sem kívánta kirekeszteni. Csak arra kérte, hogy ezeknek legtetszetősebb tanácsát is mindenkor a vének elé terjessze. Ezen az elven alapszik a magyar törvényhozásnak későbbi kétkamarás rendszere, amelynek kifejtésére félezer esztendőnél nagyobb időre volt szükség. Az alkotmányos érzület már így is jellemezte; általa az első magyar király maga figyelmeztette az ifjakat, hogy Magyarország korlátolt királyság.

És ő hirdette, hogy legnagyobb dísze a királyságnak az, hogy az előbbi királyok nyomában járjon és kövesse a tisztes atyákat. Az ősök követése a királyi méltóság nyolcadik lépcsője. Elpusztul, aki megveti őseinek határozatait és az Isten törvényeit. „Mert azért atyák az atyák, hogy táplálják fiaikat; és azért vannak a fiak, hogy megfogadják atyjok szavát." Kilencszázados tiltakozás ez a történelem tanulságainak, a nemzeti hagyományoknak megvetése, a hazátlanság ellen. És kilenc század óta egy percig sem engedett kételkedni az iránt, hogy Magyarországot csak saját törvényei és szokásai szerint szabad igazgatni. Ahogy a szent király kérdi: „Kicsoda az a görögök közül, aki görög törvénnyel igazgatná a rómaiakat? Avagy kicsoda az a rómaiak közül, aki római törvénnyel igazgatná a görögöket? Senki! Kövesd azért az én szokásaimat, hogy a te néped kiváltképpen becsüljön és az idegenek előtt dícséretet nyerj." Máshol is hangoztatta, hogy „minden nemzet az ő tulajdon törvénye szerint igazodik." És ez az ország

igazán gyönge és törékeny volna, ha kilenc század mulva, midőn minden eddiginél nagyobb befolyást nyert valamennyi felekezet és nemzetiség iskoláira, egyebet engedne tanítani, mint amit első királya hirdetett.

A magyar kereszténység megalapítója az imádságot az üdvösség fő eszközének tartotta s a szüntelen való könyörgésben a megtisztulást és a bűnbocsánatot látta. Valláserkölcsi nevelésre törekedett, mikor a lélek tisztaságát és azt akarta elérni, hogy a fiatal ember kerülje a henyeséget, lustaságot, a test kívánságait, ellenben jóságos cselekedetekre vágyódjék.

A jóságos cselekedeteket a korona fő ékességeinek mondta; mert a jóságos cselekedetek ura maga a királyok királya. Kegyes, irgalmas, jóságos legyen a király, ha nem akarja, hogy zsarnoknak nevezzék. És ne csak atyafiaihoz és a hazafiakhoz legyen kegyes, hanem a hozzáforduló idegenek és minden ember iránt is; mert fő boldogságra a kegyesség jótette vezet. Az emberszeretetet, a humanizmust ennél meggyőzőbben ajánlani alig lehetett.

Óhajtotta, hogy a fiatal ember irgalmas legyen a szenvedőkhöz, béketűrő mindenkihez. Legyen erős; el ne bízza magát a jó szerencsében, a balsors meg ne törje. Legyen alázatos, mérsékletes, szelíd, tisztességtudó, szemérmetes és sohase szálljon szembe az igazsággal.

Azzal végezte, hogy a királyság koronája abból készül, amit így elmondott s hogy anélkül itt

senki sem uralkodhatik, az örök életre senki sem mehet el.

Szent Gellért csanádi püspök az ő tollából kikerült atyai intelmek szellemében nevelte Imre királyfit. Nevelhette-e egyébnek, mint magyarnak, ki, olasz létére, finom zenei hallásával először vette észre a magyar népdal szépségeit? S maga szent István engedte volna-e csak kereszténynek s nem egyúttal magyarnak nevelni fiát, kinek megkoronáztatására oly hévvel készült? A legenda szerint deáki tudományban értelmes ifjút engedte volna-e könyvei fölé hajolva, szövétnek világa mellett éjszakákat átvirrasztani, ha nem reméli tőle, hogy majdan keresztény szellemben fejleszti tovább a magyar műveltséget? Teszi-e pécsi püspöknek Frater Maurust, ha nem találja igaznak fia ítéletét, hogy olyan ember való oda, aki a templomban a király kedvéért sem hagyja abba papi kötelességét, a templomon kívül azonban alázattal tűri a magyar királynak még alaptalan korholásait is?

Azonban, íme, szemére vetik, hogy megházasodván, a legenda szerint gyönyörűségnek tüzét hordozta kebelében, de az meg nem égette s töredelmes szívvel és áhítatos lélekkel a szent könyvekben elmerülve kérte bűnei bocsánatát az Uristentől. Ebben bizonyára szent Ágostont követte, aki Isten országáról szóló könyvében megírta, hogy fölötte kevés ember nem esett valaha valami halálos bűnbe. Szent Imre után hét századdal II. Rákóczi Ferenc követte szent Ágostont s XIV. Lajos versaillesi udvarának könnyűvérű hölgyei, udvari

emberei nevetgélve nézdegéltek, mint borul le a templom hideg kövére. Pedig ő, egy nagy történelmi feladatot megoldva, férfikora delén tette, amit szent Imre, nagy történelmi feladatokra készülve, a férfikor hajnalán tett.

„Hülye volt, szenteskedő volt", — mondja reá a mai kor embere, akit bánt, hogy a magyarok jövendő királyát kezében liliomszállal ábrázolják és nem buzogánnyal. „Kultúrbestia volt" — ítél a másik Kinizsy Pálról, aki buzogánnyal zúzta szét hazája ellenségeinek a fejét. Nem liliomszál, nem buzogány, hanem korbács való annak a kezébe, aki a mi történelmünk templomába betolakodó kufárokat kikergetni akarja. Mit tegyünk azokkal, akiknek a királyfi erkölcsös életéről szóló legendánál jobban tetszenek a Moltke-Harden-pör aktái?

Ahogy a névtelen magyar karthauzi nemcsak a tudományok, hanem az erkölcstelenségek reneszánszának is a korában prédikálta, „bizonyára illenék minekünk, szegény bűnösöknek, ha e nemes, szép, ifjú király magvából kaphatnánk". Imre királyfi korában nemzete éppen azon a ponton volt, hogy ázsiaiból európai legyen. S az a prédikátor igen szépen alkalmazta reá aranyszájú szent János szavait, hogy „mikor a fényes nap föltámad az ember még a kisded szalmaszálat is meglátja az úton; amikor pedig sötét van, még a nagy oszlopot sem láthatja". Miért követeljük tehát az erkölcsi sötétség korától, hogy meglássa Imre királyfit, ezt a kisded liliomszálat, mikor néhány hírlap vezetőcikkelye szent István napján még

apját, a nagy oszlopot sem ismerte föl? Mintha mostan volna hazánkban az istenek alkonya, a Götterdämmerung: a hazaszeretet óriási kőrisfájának fiatal hajtásait lerágják a szarvasok, gyökerét kígyók és sárkányok dúlják, az egyik éhes farkas a napot, a másik a holdat nyeli el s várjuk a földrengést, mely mindent semmivé teszen. Egy Sámsonnak elég ereje lehet hozzá, hogy a hatalmas oszlopokat megrázva, az épületet romba döntse; a lezuhanó romok Sámsont bizonyára agyonütik, de az épület tövében levő szalmaszálat nem törik össze.

Imre királyfi, a Mátyás király korabeli prédikátor szerint, ama fiatalok közé tartozott, kik idónek előtte nagy malasztosak voltak: bölcsek, jó, éles eszűek, jó erkölcsűek, jámbor életűek, de nem élhettek sokat e világon. A halál nem csöndes ájtatosság idején érte, ahogy a legenda nyomán képzelnők, hanem kedvelt mulatozása közben, vaddisznó-vadászaton, mint Zrinyit, a költőt. Elég bizonyság reá, hogy a legenda csak életének egyes jellemző tulajdonságai iránt érdeklődött, a többit a történelemre hagyta. De nem lehet mindenki Nagy Sándor vagy Napoleon, hogy huszonnegy esztendős korában már története legyen. Korán elhunyt és szent István éppen úgy nem érte meg azt az örömet, hogy fia kövesse a trónon, mint utódai közül annyi nagy király és fejedelem: szent László, Nagy Lajos, Mátyás, Báthory István, Bocskay, Bethlen, Ferenc József. De valamennyi uralkodó meghagyta a törvénykönyv élén azokat az

intelmeket, amiket az első magyar király intézett az első magyar királyfihoz: mert azokat a magyar ifjúság örök törvényeinek tartották.

A magyar ifjú ne felejtse el, hogy a magyar törvénykönyv legelső cikkelye az ő számára tíz parancsolatot tartalmaz:

Első a vallásosság.

Második az egyház tisztelete.

Harmadik a főpapok megbecsülése.

Negyedik a főemberek és az országnagyok méltóságának tisztelete.

Ötödik a türelem és az igazságos ítélet.

Hatodik a beköltözők szívesen látása.

Hetedik a jó tanács követése.

Nyolcadik az ősök követése.

Kilencedik az imádkozás.

Tizedik a jócselekedetek.

Modern államférfiú mindezt nem ilyen egyházias stílusban iktatná törvénykönyvbe; de ott találván annak a törvénykönyvnek az élén, még egyiknek sem jutott s bizonyára nem is jut eszébe, hogy azt onnan töröltesse, vagy pedig más formába öntesse. Tudnia kell, hogy az az alaphang az azóta hozott majdnem 7000 magyar törvényhez és hogy ezen épült föl a középkor Magyarországa, mely akkor Európa irányadó hatalmasságai közé tartozott. És azok közé tartozik majdan ismét, ha az ifjúság igazán megérti a magyar törvények szellemét, amelyet a szent Imréhez és a hozzá intézett gyönyörű parainézis vezet be.

Szent Imre születésének kilencszázadik évforduló-

ját a mostani ifjúság úgy ünnepelte legszebben, ha szívébe véste a védőszentjének adott atyai tanácsokat s azt a bennük kifejezett igazságot, hogy „mindent az okosság törvénye éltet és igazgat“. De mi, öregebbek is fogadjuk meg a bölcs apa intelmét, hogy „ne legyünk restek nekik tanulságot, intést, oktatást és gyarapítást adnunk“. Bízzunk benne, hogy „elméjük figyelmetes lesz a mi tanításunkra“. Akkor, ahogy szent Imréről mondták a középkor alkonyán, „sokakat látunk szemünkkel olyan ifjakat, kikben nyilván megismertetik az Uristen malasztja“.

Szent László[1]

Néhány magyar törvényhatóság címere történelemre tanít bennünket. Jász-Nagykún-Szolnok *Lehel* vezér, Esztergom szent *Adalbert* érsek, Fejérvármegye szent *István* király, Csanád szent *Gellért* püspök, Tolna I. *Béla* király alakját, Nyitra és Szolnok-Doboka vármegyék, valamint Torda városa szent *László* életének egy-egy jelenetét rajzoltatta címerébe, Nagyvárad városa pedig szent László híres csatabárdáját, amelyet angyal és koronás oroszlán tart. Azon a címeren, amelyet Mária Terézia 1748 március 9.-én adott Doboka-vármegyének, az adománylevél saját szavai szerint szent László királyt páncélosan, vérvörös palásttal fedezve, vezéri süveggel, fehér lovon ülve ábrázolták, amint a leányrabló kúnt lándzsájával keresztülszúrja. A mellette álló leányt annak jeléül, hogy szabadságát visszanyerte, szárnyakkal ékesítve és úgy festették le, amint a király (vagy inkább vezér) győzedelmének örömére s a hőstett emlékére

[1] Gondolatok Szolnok-Dobokavármegye címere előtt.

pálmaágat tart. Ahogy szent László költője, Garay János írja:

„Párbaját a kún vitézzel a megye
Örökítni pecsétibe véste be."

A címer koronás hadi sisakjából szent László alakja emelkedett ki, egyik kezében keresztes aranyalmával, a másikban pedig az Isten bárányát ábrázoló zászlóval. Egyszerűsítve és módosítva, szent László képe Szolnok-Dobokavármegye címerének felső részébe is átjött.

Szolnok-Dobokavármegye címerének mezejéből mintha kikelne

„László, a fejedelmi vitéz: amaz isteni férfi,
Aki kemény erdélyi pejét ugratja közöttünk.
Nem föld ád neki lelkesedést: szűztiszta szivében
Él az erős Isten s a nemzeti ritka dicsőség."

Ahová ifjú lelkesedése, honszerelme ragadta, ennek a vármegyének területén

„. . . áll a hegy, — tetején, sok század után is,
Véren nőtt fűvel koszorúzva uralkodik a hír.
Vajha, midőn oda tér honnunk fia, el ne felejtse
Őseit és szabadabb lélekkel zengje utánunk:
Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője!"

Itt áll előttünk a teljes, szép piros arcú ifjú, aki tekintetében embereknél kedvesebb, beszédében ékes, karjában erős, tagjában, termetében díszes, egy vállal mindeniknél magasabb. Testében tiszta, lelkében fényes; szívében bátor, miként vad

oroszlán. Már ifjúdad korában Bátor Lászlónak nevezték. Midőn fejében kele a szent korona: megbátorítá a Szentlélek; követni kezdé atyja életét. Rózsákat szaggata, koronába fűzé s lőn Magyarországnak édes oltalma, szent királyok közt drágalátos gyöngy, csillagok között fényességes csillag.

A mi szívünket is az az érzet dobogtatja, ami négyszáz esztendeje dobogtatta a költő szívét. Akármennyi történeti munkát olvasunk is a szent királyok fényes működéséről, vele együtt

„Dícsérjük, magyarok, szent László királyt:
Bizony érdemli mi dícséretünket!"

A rózsatőnek a történetíró sem a töviseiben, hanem virágaiban gyönyörködik. Ha rózsákból fonhatja, ő sem tövisből fonja nagy embereink koszorúját. Szent Lászlónak legújabban (1901) fölfedezett levelével ő is elmondhatja, hogy „Noha bűnös ember vagyok, mivel a földi méltóság érdekeit a legsúlyosabb hibák nélkül nem lehet előmozdítani, a te szentséged magaslatát mégsem hanyagoltam el".

A szentség magaslatára Lászlót a legendák helyezték. Elmondják, hogy már latin neve, Ladislaus, annyit teszen, mint a „népnek Istentől adott dícsérete". A boldog ember bebizonyította életével, hogy az anyaszentegyházban az Uristen dícsérete lett s azonkívül holta után is mindörökké e szegény országnak erős oltalma, a benne élő új keresztények kegyes atyja, vigasztalója. A *cserhalmi* diadal óta ő a hősök hőse. Abban az ütközetben

megmentette saját királyát, megszabadított egy elrabolt leányt s harcolt a pogányok ellen; így éppen azokat az erényeket gyakorolta, amiket a fejlődő lovagkor követelt nemes vitézeitől. A *mogyoródi* csata előtt jelenetet látott. Fényes nappal az Ur angyala röppent eléje és bátyja, Géza fejére tette a Salamon koronáját. Másnap a hős, a csata kezdetén, lándzsájával egy bokorra csapott s az onnan felriasztott hófehér menyét lándzsája nyelén egyenesen az ő kebelébe menekült. Más ki nyernette volna meg a csatát?

Amint Hunyor és Magyar a gimszarvas üldözése közben jutott az új hazába, neki is az üldözött szarvas mutatta meg azt a helyet, ahol székesegyházat, magának temetőt alapítson.

Kúnok támadnak rá. Már-már elérik és levágják. De Isten csodát tesz a maga szentjéért; a bérc gerince kettétörik; óriási mélység választja el a királyt üldözőitől, kik a mélységbe buknak. Ez a Torda hasadéka és a szádelői völgy keletkezésének a mondája.

Éhség, szomjúság kínozza seregét. A király Istenhez fordul s az erdőségből gulyaszámra rohan elő a szarvas és a bölény, bőséges vadász-zsákmányul kínálkozva.

A Bene-pataka abból a vágásból támad, amelyet kardja ejt a sziklán, hogy forrást fakasszon a szomjazó magyarnak, pusztító áradattal mossa el az ellenséget.

Pécs közelében óriási vihar lepi meg és pusztulással fenyegeti seregét; de íme, a Mecsekhegy

hirtelen sátorrá alakul s Isten megóvja minden bajtól szent László magyarjait.

Dögvész dúl a harcosok közt s a hitetlenség fölemeli fejét. A magyarok *régi* Istene majd elhárítaná a veszedelmet! László kilövi nyilát, a vesszővel eltalált növényt rendeli orvosságul s elmulik a dögvész, el a hitetlenség.

A futó ellenség aranyat szór a magyarok közé, hogy feltartsa rohamukat. Szent László fohászára a pénz kővé változik; a kapzsiság oka megszűnik s a magyar sereg teljes győzelmet arat.

Pozsony alatt idegen ruhában hívja bajvívásra Salamon király híveit. Szintén idegen ruhában maga a király megy ellene, de már az összecsapás előtt ijedve hátrál. „Emberek elől nem futok meg, — — szólt — de ez nem ember; hiszen tüzes angyagok oltalmazzák.“

Három hónapig ostromolta Krakót, de nem tudta bevenni a lengyelektől. Serege már éhséget szenvedett. Hogy ezt az ellenség észre ne vegye, éjszaka egy-egy csizmaszárra való földet hozatott minden katonájával, a földet a tábor elé öntette, az így emelt dombot behintette liszttel. Reggel az ostromlottak meglepetve gondolták, hogy éjjel a magyaroknak élelmök érkezett s így még sokáig bírják az ostromot. Megadták tehát magukat. A magyarok dombján pedig, a Vávelen, utóbb királyi palotát és székesegyházat építettek.

Sírjánál a nép hite szerint csodák történtek, de nem a középkori legendákból bőségesen ismert módon, hogy sánták, vakok, bénák stb. meggyó-

gyultak, hanem úgy, hogy az igazságos király még holta után is kiderítette az igazságot a sírjánál tüzes vassal és forró vízzel tartott istenítéletek következtében. Isten csodája tartotta meg számunkra az ítéletekről vezetett jegyzéknek, a Regestrum Varadiensének II. Endre korából való töredékét is, mely 389 pörös esetet s XIII. századbeli művelődéstörténetünkhöz megbecsülhetetlen adalékokat tartalmaz.

Ujabb történetíróink egy része kicsinyli a legendákat s lesajnálja őket, hogy Lászlóban inkább a keresztényt, mint a magyart látták s hogy sikereit inkább Isten akaratának, mint a maga egyéniségének tulajdonították. Azonban az imént felsorolt adatok a *keresztény magyart* jellemzik; a legendák elbeszélései alapján ugyan, de a népmondák bőséges fölhasználásával. A legenda csodának minősítette mindazt, amit a nép annak megértésére beszélt el, a csatatéren válságos helyzetekből szent László egyszer-másszor miképpen szabadította meg a népét. Apróságok kétségtelenül. De abban áll a hazai történelem varázsa, hogy fejünk felett Periklesz helleneinek és Mirabeau franciáinak az egével, körülöttünk a világ eseményeinek magaslataival, észre szabad vennünk hatalmas sziklák tövében az apró kagylókat, amiket szent László pénzének neveznek; s rengeteg erdők tisztásain a Gentiana cruciatában, a keresztes tarnicsban szabad fölismernünk a szent László füvét. Éppen oly kevéssé vehetik ezt kicsiségnek vagy gyöngeségnek, mint azt, ha Tunisz földjére érve, szegfűt szakít a fran-

cia, hogy szent Lajos király emlékének hódoljon vele. Végre sem szabad felednünk, hogy — kivált szent Lajos ivadékának, Nagy Lajos királyunknak idejében — még falusi templomaink falait is olyan freskók borították, amelyek szent László vitézi tetteit a legendák s a mondák nyomán ábrázolták. Különösen a székely templomok falain találkozunk a cserhalmi ütközet egyes jeleneteivel. Magunk előtt látjuk a magyarok és kúnok ádáz küzdelmét, — szent Lászlót, amint a leányrabló kún vitézt üldözi, azután megbirkózik vele, lenyakazza s a leány ölébe hajtja fejét, hogy kipihenje fáradalmait. Sepsibessenyő, Sepsikilyén, Maksa, Gelence, Bibarcfalva, Füle, Homoródszentmárton, Derzs stb. templomaiban bizonyára nemcsak keresztényeknek, hanem magyaroknak is érezzük magunkat, mikor ezeket az elmosódott képeket nézegetjük.

Ne bántsuk a magyar legendákat: századokon át ápolták a *nemzeti érzést* s nagy alkotásokra lelkesítették művészeinket és költőinket. Egész legendák keletkeztek szent László váradi lovas-szobráról, Kolosváry Márton és György remekművéről, melyet 1390-ben két király: Mária és Zsigmond jelenlétében lepleztek le. Harmadfél század mulva a váradiak már régen kálvinisták voltak, nem hittek a szentekben, hanem azért le-lekiabáltak a falaikat ostromló törökökre, hogy sohase fáradjanak, nem bírnak velök: megvédik őket a szent királyok. Azok, akik ott vannak eltemetve s akiknek szobrai ott állanak. „Ezek a szobrok — a török Evlia Cselebi szerint — oly szépek voltak,

hogy mindegyik ragyogott az aranytól, mindegyik felért egy-egy Rum-tartomány adójával." Közöttük szent László szobra, a Mátyás korabeli magyar költő szerint is:

> „Fénylik, mint nap, sajog, mint arany:
> Nem elégszik senki terád nézni."

Mikor a törökök 1660-ban bevették Váradot, először is ezekre a szobrokra rontottak, kardjaikkal csapdosták, hogy megtörjék a varázst.

De azt semmi sem törhette meg; mivel szent László tisztelete nemzeti érzéssé, sőt rajongássá fejlődött. A nagy király szellemét, mint Thezeüszét a görögök Marathonnál, a magyarok még gyakorta látták harcaikban. 1353-ban úgy kellett történnie, ahogy Arany János megírta: hallván a tatárok ellen küzdő székelyek veszedelmét, háromszázados sírjából szent László kikelt, kardot kötött, szobrának érclovára pattant, a csatatéren termett, „jobb kezében, mint a villám, forgolódott csatabárdja: nincs halandó, földi gyarló féreg, aki azt bevárja". Atlamos népe megfutott s Váradon negyednapra a sírboltban átizzadva találták a király boldog testét. 1532-ben egyszer a törökök is azért szaladtak meg Kőszeg alól, mert „egy mennyei jelenésű lovag lángoló szablyával kergette le őket a falakról". Nem szent Márton volt az, a római vitéz, hanem a szent László nevéhez fűződő magyar vitézség. Az az érzés, amely azt mondatta szent Lászlóval: „Jobb veletek halnom, mint látnom, hogyan hurcolják rabságba hitveseiteket és fiaitokat". A király

— a krónika szerint — a pusztulás láttára sírva mondta e szavakat; de azután, vörös zászlóval a kezében, legelül rohant a kúnok táborára. „S az Ur összezúzta a kúnokat a magyarok ábrázata előtt.“

Félezer esztendő mulva az Istenért és a szabadságért fölkelt magyarok is szent László koronájával akarták fölékesíteni Bocskay Istvánt, hogy „összezúzza az idegeneket a magyarok ábrázata előtt“. Mert olyan idők jártak, mint a XI. században, amikor egy szent Lászlónak is a fölkelők közé kellett állania; s amikor a királypárti Ernyei is azt mondta, hogy „készek vagyunk meghalni a királyért; de jobb volna, ha jó tanács után indulnánk“.

Szent László, aki törvényeiben, hadi tetteiben és egész politikájában először éreztette népével a királyi hatalom teljességét, eszményképe lett mindazoknak a királyainknak, Nagy Lajosnak és Mátyásnak, akik szintén a királyi hatalom teljességére törekedtek. A magyarok közönséges hite azt tartotta, hogy szent Lászlót Európa népei a keresztes hadak fővezérének, a németek pedig császáruknak akarták megtenni. De ezt tartotta Nagy Lajosról s még utóbb Mátyás királyról is: mindazokról, akik alatt legerősebbnek érezte magát. Szerette, hogy királyai a pápával szemben is oly erősek voltak, mint szent László, aki a papokkal is megérttette, hogy — a somogyvári apátság 1091. évi körlevele szerint — „Isten és a szentek után csak ő reá hallgassanak, csak ő előtte hajoljanak meg, szükségökben csak őt ismerjék gyámo-

luknak, minden ügyükben bírájuknak". Pedig kardja élével is terjesztette a hitet. „Ne öljük meg ezeket az embereket, — kiáltotta a Temes folyónál a kúnokkal küzdő vitézeire — hanem fogjuk el őket és ha megtérnek, hadd éljenek". Ilyenforma politika vezette Nagy Lajost is Bolgárországba, Mátyás királyt Csehországba.

Mátyás alatt másfél-, Nagy Lajos alatt meg éppen háromakkora volt Magyarország, mint az ő idejében; de már ő sem tekintette hazája határának a Drávát; sőt a Szávát és a Dunát sem. Moesia királyának nevezte magát; meghódította Horvátországot, Dalmáciát; s a tengerig terjesztette hatalmát. Székelyekkel őriztette északnyugaton a Vág vidékét, délkeleten a Maros és az Olt forrásvidékeit; őrökkel rakatta meg a vármegyéket és századosaik, tizedeseik alatt szoros fegyelemben tartotta; az elfogott kúnokat a Jászságban hadi szolgálatra kötelezte. A katonai, politikai és gazdasági tekintetben egyaránt fontos vármegyék egy részének szervezése az ő érdeme; így pl. a Száva—Dráva közében és Erdélyben, melyre az eddigieknél nagyobb gondot fordított, mert bihari fejedelemsége szomszédos volt vele. Míg szent István halála után valószínűleg csak a mai Szolnok-Dobokavármegye és Kolozsvármegye nyugati fele tartozott az anyaországhoz, szent László a Maros és a két Küküllő vidékét is megszállotta, gyepűkkel megerősítette s vármegyékre osztotta. A Szolnok-Doboka címerében szent László feje fölött ragyogó hét csillag Erdély hét ősi magyar vármegyéjére:

Közép-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Fehér és Hunyad vármegyékre emlékeztet. Ezt a területet egyházilag ő egyesítette az erdélyi püspökségben. A hét csillag azt a hét századot is jelentheti, amely idő óta a kereszténység László királyt szent, Erdély pedig s a váradi püspökség a maga védőszentje gyanánt tiszteli.

László király idejében, 1083-ban történt, hogy *az egész keresztény világ* osztatlan tisztelettel hajolt meg egy magyar ember emléke előtt. István király az első magyar, akit a pápa, a hatalmas VII. Gergely, a szentek sorába iktatott. Teste fölvételének napja a nemzeti pártok kibékülésének, a testvériességnek, a keresztény szeretetnek ünnepe volt. Az első magyar szentet tette László király az akkor alapított zágrábi püspökség pátrónusává, hogy ezt a tartományt ezzel is közelebb hozza a nemzeti érzülethez. Ez az érzület és nem pápai elhatározás emelte Imre herceget és Gellért csanádi püspököt a szentek sorába. Ez az érzület teremtette meg az 1092 május 20.-i 38. törvényt, mely szent István, szent Imre és szent Gellért napjait valósággal a nemzeti ünnepek sorába iktatta.

A szent király francia, héber és görög zsoltáros könyvekkel ajándékozta meg a pannonhalmi apátságot s az ő korából való a csatári, majd az admonti apátság főbüszkesége, a gyönyörű Gutkeled-biblia, melyet a XIII. században oly óriási összegre, 70 girára becsültek. De a világi irodalmat, a klaszszikusokat is kedvelte. A pannonhalmi apátságnak adott 73 könyv között voltak Cicero, Lucanus és

Cato munkái; öccsét, Kálmánt, valóságos tudósnak neveltette. Az arab műveltségnek kedvezett: 1094-ben az új-corveyi kolostor Pannóniából hozatott arab könyvet. S hogyne pártolta volna az igriceket, hegedősöket, akik cserhalmi diadalát s egyéb tetteit annyira dicsőítették, hogy — egy külföldi író tanuskodása szerint — e miatt Salamon király irígységét is fölkeltették. A régi pogány nemzeti vallás és költészet véres üldözését ő szüntette meg. Ő, a szent, már csak bírsággal sujtotta, aki régi magyar módon kutak mellett áldoz, avagy fának, forrásnak, kőnek ajándékot ajánl. És tősgyökeres, szinte rajongó magyar, amikor az olyan idegenek, különösen olaszok ellen fordul, kik a magyarság törvényes szokását követni nem akarják. „Ha azt mondják, — írta a 39. törvénycikkében — hogy a mi jobb szokásunk nekik nem kellemetes, menjenek ahová akarnak. De pénzüket, mit itt kerestek, hagyják itten: hacsak eszökre nem térnek."

Szent László király, bizony, nem akkor volt a magyarok Mózese, mikor kardjának egy suhintásával a kőszirten forrást fakasztott, hanem amikor ezt a törvényt írta. Ugy hangzik ez, mint négy század mulva az olasz nemzeti párt csatakiáltása: „Fuori lo straniero!" „Ki az idegennel!" És milyen másképpen hangzik, mint szent Istvánnak az a törvénybe iktatott tanítása, mely nyakunkra hozta az idegent, mikor kimondta, hogy „az egynyelvű nép gyönge és törékeny". Akik ebben hisznek, a szolnok-dobokai címerben szent László feje

körül a hét csillagban ráismerhetnek Erdély hét főbűnére: a három nemzetre, négy bevett vallásra — az állam megerősödésének, a társadalom egybeolvadásának hét fő akadályára. Szent Lászlóban volt erő, hogy leveleiben magát már ne is Magyarország, hanem a magyarok királyának nevezze; mert Magyarországban csak olyanokat akart látni, akik magyaroknak érezik magukat.

Ezért az igaz magyarságért magasztalták őt kora énekesei; ezért „dícsérték zsolozsmával papok, diákok és városnépek". És mi, a magyar nemzeti irodalom szerény munkásai, Szolnok-Doboka-vármegye címerébe festett képére tekintvén, ezért mondogatjuk szüntelenül a Mátyás korabeli költővel:

„Dicsérjük, magyarok, szent László királyt!
Bizony, érdemli mi dícséretünket..."

Magyar szentek

Az egyház 835 óta november elsején tartja legdemokratikusabb ünnepét, *mindszentek napját*, amelyen egyszerre emlékezik meg valamennyi kitűnő emberének, szentjének és vértanujának az *egyház*, az *emberiség* és a *haza* körül szerzett érdemeiről. Százezrekre, sőt milliókra teszik a vértanuk számát s a hívek ezen a napon kegyelettel gondolnak mindnyájokra; még arra a millió névtelenre is, ki feledve nyugszik egy hitvány zugolyban. Mindszentek napja az eszme harcosainak, az eszményiségnek ünnepe, amely a keresztény önzetlenség és hűség követésére, a mult emlékeinek, a történelem tanulságainak megbecsülésére buzdít és lelkesít. Van abban valami fölséges, az egész emberiséget egyeztető és kibékítő erő, hogy a keresztény egyház és társadalom ezen a napon nemzeti különbség nélkül dicsőíti nagyjait és névtelen hőseit. Az érdemet nem osztályozza az országok határai szerint, hanem a világ minden részéből szedett virágokat egyetlenegy koszorúba fonva helyezi az emlékezet oltárára. Hazánkban mostan

is 25 helységet neveznek a mindszentekről s 575-öt különböző szentekről; de mindenesetre jellemző, hogy a 600 helynév negyedrésze mégis magyar vagy magyarországi szentek (István és László királyok, Imre herceg, Ágota, Erzsébet és Margit hercegnők s Márton püspök) neveit viseli, ami egymaga is bizonyítja, hogy az egyháznak világraszóló intézményében népünk mindig kereste és meg is találta a *nemzeti* vonást.

A kiválóan magyar egyházi ünnepek sorozatát március 9.-én éppen azzal kezdjük, hogy megüljük annak emlékezetét, mikor 884-ben a még pogány magyar vezér nem követte ugyan, de a búcsúzáskor megcsókolta a hithirdető *szent Methodiust*. A magyar szentek életének elbeszélését tehát a *vallástürelem* legnemesebb példája vezeti be; olyan példa, amit a vallási gyűlölködések szomorú korszakában kétszeres buzgósággal kell követnünk, hogy még jobban meg ne osszuk nemzetünket, mely félezredéven át akkor is dicsőséges szenteket adott az egyháznak, midőn csókkal eresztette útjukra a máshitűeket. De igaz kegyelettel gondolunk azokra a külföldiekre, akik először hozták hazánkba a keresztény hit világát: *szent Piligrim*nak 991-ben, *szent Adalbert*nek 997-ben, *szent Zoerard*nak 1009-ben, *szent Benedek*nek és *szent Kálmán*nak 1012-ben történt halálát nemcsak egyházi, hanem nemzeti emléknapjaink közé is soroljuk.

A tősgyökeres magyar szentek sorát *Imre* királyfi nyitja meg 1031-ben. Hozzá intézte atyja, szent

István király azokat az intelmeket, amelyek, mint a magyar törvénykönyv legelső cikkei arra buzdítják az ifjút, hogy vallásos és istenfélő legyen; atyái és testvérei gyanánt becsülje az ország nagyjait; tisztelje a tanácsot, mely királyokat állít, országokat kormányoz, védelmezi a hazát, győzelmeket szerez; és mindenkor kövesse őseit, a régi királyokat, tisztes atyákat. Az első magyar királyfi tehát vallásosságban és hazaszeretetben növekedve nyerte el a szentek koszorúját. S ha apjáról, *szent Istvánról*, az első magyar királyról, alattvalói azt hallották, hogy imádkozás közben mennyei fényesség veszi körül, kevesebbet csodálkoztak rajta, mint amikor megint azt hallották, hogy „éjjel, lelki ihlettől meghatva, Isten ajándékával tele erszénnyel egymaga, titkon indult a szegények látogatására; s midőn ezek, a kiosztáskor támadt zavarban, szakállát megtépdesték, még hálát is adott Istennek, hogy a jó ügyért szenvedhetett". De tudták róla, hogy ez az aszkéta: király a trónon, vezér a harcmezőn, aki népét nemzeti sajátságainak feláldozása nélkül vezeti be az európai nemzetek nagy családjába; az új hit és az új államrendszer előnyeit zamatos magyar nyelven még a szegényebb nép előtt is maga fejtegeti; a koronát nem a királyi mindenhatóság, hanem az állami hatalom jelvényeképpen viseli; s míg a hazát imái közt a Nagyboldogasszony oltalmába ajánlja, a haza oltalmára hatalmas nemzeti és királyi sereget tervez. Szent István koronáján nemcsak az állami, hanem a birodalmi egységet is értjük: szent István napját nem-

csak egyházi, hanem politikai ünnep gyanánt is üljük.

Munkatársai, *szent Asztrik, szent Gellért* és *szent Mór* püspökök, idegen létükre talán nem is értettek magyarul; de amint megértetni törekedtek a kereszténységet, ők is megértették a magyarságot. Szent Gellért akkor lett „drágalátos szent konfeszszor és mártír", mikor a németes Péter király helyett a nemzeti királynak, Endrének ment hódolni. A legenda utóbb föl is jegyezte róla, hogy méltán mondják a magyar nép szent atyjának, az ország jeles oltalmának, a püspökök tükörének, „kihez hasonlatos ő utána nem igen támadott e szegény Magyarországban". S ott, ahol vértanuságot szenvedett, kőből faragott hatalmas szobra most is magasra tartja a szeretet jelét Magyarország fővárosa felett.

Éppen az ő vértanusága esztendejében, magyar földön született Edward angol királynak leánya, *szent Margit.* Tíz esztendős koráig itt olyan magyaros neveltetésben részesült, hogy később sem tanulta meg atyja nyelvét, az angolt. De sorsa őt Skóciába vivén vissza, honleány lett s halála (1093) után a skótok őt fiával, szent Dáviddal együtt, hazájuk védőszentjéül tisztelték.

És a költők *szent László* királyt Mátyás király ragyogó korában is Magyarország édes oltalma, szent királyok közt drágalátos gyöngy, csillagok között fényességes csillag gyanánt üdvözlik. A *keresztény* áhítattal tekint föl arra a férfiúra, ki a Szentháromság szolgája, Jézus nyomdokait követi,

a Szentlélektől van megszállva és választott vitéze szűz Máriának.

A *magyar nép* büszke a királyok magzatára, a kegyes Béla király fiára, ki atyjához hasonló-kegyességre törekszik és valóban fényes tüköre a szent királyoknak. Mint Lengyelország szülöttét, magyar hazája úgyszólván csodaképpen nyerte vissza, hogy attól fogva két országnak: Magyarországnak és a mennyországnak váljék dicsőségére. Most ottan nyugszik Biharváradon, hol templomot épített szűz Máriának. Császárok, királyok, jobbágyurak, püspökök feküsznek körülötte. Aranykoporsójából szent olaj származik s papok, tanulók, a város népei szent zsolozsmával dícsérik őt. Dícséri az egész föld kereksége, Istennek minden angyala. Magas kőszálon áll a szobra, amely „fénylik, mint nap, sajog, mint arany". Senki sem telik be a nézésével. A szép piros, telt arcú férfiúnak tekintete kedvesebb, mint más embereké. Szépsége következtében császárságra is méltó volna; de a szent korona igazán megilleti az ékesszóló, erőskarú vitézt, aki minden ellenségét levágja s akit oroszlán-bátorsága miatt már ifjúkorában Bátor Lászlónak neveztek.

A tisztatestű, fényeslelkű királyt szűz Mária kiválasztotta a maga oltalmára s megdicsőítette, megajándékozta sok tulajdonsággal, hogy megőrizze, megvédelmezze őt; a király pedig az ő oltalmába ajánlotta Magyarországot. Atyjának életét fején a szent koronával, szívében a Szentlélekkel követte és rózsákkal ékesítette koronáját.

Tehát:

„Dícsérjük, magyarok, szent László királyt!
Bizony, érdemli mi dícséretünket.
Dícsérjük őtet, angyalok, mondván:
Üdvözlégy, kegyelmes szent László király!"

Míg szent István és szent László kora, a XI. század számos szentet adott a hazának és az egyháznak, a XII. század csak ezen kiváló emberek, kanonizációjával foglalkozott, de szenteket nem nővelt. Ellenben a XIII. század, mint az egyetemes történelemben egyáltalán, hazánkban is a *szentek százada*. 1232 november 19.-én Marburgban halt meg II. Endre leánya, *szent Erzsébet*, kit halála után már négy esztendővel a szentek közé avatták. Hazánkban számos helység és kórház viseli a szegények jótevőjének a nevét; a képzőművészet s az irodalom világszerte dicsőíti az ifjú szép asszonyt, kinek kötőjében rózsákká változtak az eisenachi szegények számára vitt élelmiszerek; s királyunk 1898-ban róla és Erzsébet királynénkról nevezte el a vallás és jótékonyság terén szerzett érdemek jutalmazására alapított rendet.

Szent Erzsébet kortársát, a domonkosrendi *Magyar Pál*t, az egyház a boldogok között tiszteli. A moldvai kúnok közt, mint pap a hitet, mint hazafi a magyarságot terjesztette. Rajta volt, hogy a kúnok necsak megtérjenek, hanem a magyar királynak is hűséges alattvalói legyenek. A berohanó mongolok 1240 táján kilencvened magával az oltár előtt tették vértanuvá. Ez lett a sorsa húsz esztendő mulva barátjának, *szent Szádok*nak

is, kivel Magyarországban együtt alapította a Domonkosrendet; 1260 május 2.-án negyvenkilenced magával a mongoloktól a szandamiri templom oltára előtt szenvedett vértanuságot. Kortársuk, *szent Özséb* (Eusebius), ki a legmagyarabb szerzetet, a pálosok rendjét alapította, Pilisszentkereszten 1270-ben fejezte be a hitnek és hazának szentelt életét.

A XIII. század utolsó harmada különösen a *szent asszonyok* kora. 1268-ban egy lengyelországi kolostorban hunyt el *szent Szalóme*, Kálmán magyar királyfinak, hazája derék hősének özvegye. Leánykorában sokszor keltett bámulatot IV. Béla udvarában, a bibliának imént felolvasott latin szövegét mily könnyedén fordítja magyarra. 1270-ben hunyt el *boldog Ilona*, aki szent Margitot magyar szent énekekre és zsolozsmákra taníttatta; s pár hónap mulva, 1271 január 18.-án követte őt az örök világosságba tanítványa, *szent Margit*. Királyleány létére valódi aszkéta módjára még a legdurvább munkákat is örömmel végezte, hogy alázatosságát megmutassa; pihenése ritka perceiben azonban lángoló lelkesedéssel beszélt apácanővéreinek az Árpádház szentjeinek életéről, őseinek dicsőséges tetteiről. A szentek közé nem az egyház, hanem a magyar nép hite sorozta éppen úgy, mint 1282-ben elhunyt nagynénjét, a boldog *Ágnes*t, akinek csodatételeiről a csehek oly sokat beszéltek. A Szentek Élete 1285 március 6.-ára teszi V. István király leányának, boldog *Erzsébet*nek halálát; de ez kétségtelenül tévedés, mert Erzsébet 1287-ben férjhez ment

egy cseh főúrhoz, annak elhunyta után 1290-ben visszatért a margitszigeti kolostorba, honnan 1300-ban egy nápolyi kolostorba költözött át s életét ott csak 1320 táján fejezte be. Eggyel több intelem az egyháztörténetírók számára, hogy a magyar szentek életének homályban maradt adatait kutatni siessenek. Jobban ismerjük *szent Kingát*, kiről maga édesapja, IV. Béla király írta meg a pápának, hogy már születése pillanatában magyarul dicsőítette a mennynek királyné asszonyát. A lelkes magyar leány azonban, mint Boleszló herceg özvegye, Lengyelországban végezte életét (1292). A lengyelek őt védőszentjeik közt tisztelik, de magyarok is gyakran zarándokoltak szandeci sírjához. Szent hírben élt szent Erzsébet leánya, II. Endre unokája, boldog *Gertrud* is. IV. Orbán pápa egyidőben megengedte neki, hogy apácák és főrangú nők kíséretében vegyen részt a keresztes háborúban, azonban 1297-ben mégis az áhítat és jótékonyság csöndes művei közt végezte be életét az aldenburgi apácák közt (1297 augusztus 13). Egy esztendő mulva a lengyelek *boldog Jolánta* (a magyaroknál Ilona) hercegasszonyt, IV. Béla király leányát, Boleszló kálisi herceg özvegyét siratták, az egyház pedig mint az anyák mintaképét tiszteli. A portugálok viszont sokáig emlegették *szent Erzsébetet*, II. Endre dédunokáját († 1336), aki habos lovon maga rohant férje és sógora küzdő hadai közé, hogy megakadályozza a polgárháborút. Kevéssel azelőtt (1334) külföldön, Svájcban, úgyszólván számüzetésben hunyt el *szent Erzsébet*, III. Endre

leánya, aki mindhalálig házi oltárának magyar szentképei előtt fohászkodott az Istenhez. Ő volt az Árpádok utolsó sarjadéka, Árpád nemzetségéből az utolsó szent. Az Anjouk királyi családjából már csak Nagy Lajos leányát, *Hedvig* királynét († 1399) tisztelik a szentek között s a lengyelek őt tartották hazájuk védőangyalának.

Az utolsó Árpádok s a különböző házakból származott királyok korában több politikus jutott a szentség hírébe. Így *János* hitvalló († 1287), ki a hit és haza helyreállításában buzgó munkatársa volt IV. Bélának; szent *Lajos* az ifjú toulousei püspök († 1293) Máriának, V. István leányának a fia; *Ágoston* zágrábi, majd lucerai püspök († 1323), aki résztvett Károly Róbert megválasztásának küzdelmeiben; Péterváradi boldog *István* († 1334); boldog *Csáky* Mór († 1336), boldog *Csáky* Károly († 1366) és boldog (Escandeli ?) *Máté* (1399 ?), a kínai hittérítő; *Báthory* László († 1457), a biblia egy részének magyarrá fordítója; s az idegenek közül *Capistranói János* († 1457), a keresztes háborúk hirdetője, Hunyadi hű bajtársa.

Vele záródik a középkori magyar szentek kora; tiszteletük azonban a humanizmus és reneszánsz idejében is tovább élt a nép szívében. A török hódítás szomorú napjaiban is István királyra, a „magyarok tündöklő csillagára“ néznek; hozzá fohászkodnak bús magyar fiai, árva maradéki: tekintsen szomorú hazájára, fordítsa szemeit szomorú országára. Magyarország édes oltalmának, szent királyok közt drágalátos gyöngynek, csillagok közt

fényességes csillagnak nemcsak a katholikusok nevezik szent László királyt, hanem a váradi kálvinisták is bíznak benne és szent Istvánban, szent Imrében, akiknek szobrai a várban álltak. Le-lekiáltanak a falaikat ostromló törökökre, hogy ne fáradjanak hiába, a szent királyok nem engedik megvenni Váradot. Istenért és a hazáért küzdve, a kurucok ajakán is fölhangzik az ének:

„Rákóczi, édes vérünk,
Régi híres vezérünk!
Kérdd *a magyar szenteket*,
Ne hagyjanak bennünket!"

És akinek a régi magyar ének szerint szent István és szent László királyaink ajánlották az országot: „boldogasszony-anyánk, régi nagy pátrónánk" 1849-ben sem feledkezett meg Magyarországról, romlott hazánkról, szegény magyarokról: nemzeti színű lobogói diadalról diadalra vezették honvédeinket. Mintha még egyszer megjelent volna előttük az a nem földi ember, akit Laczfi és a székelyek moldvai harcában a vén tatár reszketve látott:

„Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek;
Koronája napsugárból:
Oly tündöklő, oly világos."

Három napig, mint az Arany János templomi őre, azóta a váradi nép is kereste, de negyednapra s azóta sem találta meg szent Lászlónak átizzadott, boldog testét. Hazafit és keresztényt egyaránt

mennyire megszégyenítő közöny kell hozzá, hogy abbahagyta, abbahagytuk a keresést és sajnálunk egy ásónyomást, egy kapavágást sírjának és a többi magyar szent nyugvóhelyének kutatására. Pedig az ő szentségük glóriáját nemzeti érzésük ragyogása növeli. A hit és hazaszeretet egybecsapó lángja nagyobb tettekre hevítné szíveinket, ha magyar hazánk szolgálatára mi is úgy esküdhetnénk föl, mint egykor Nagy Lajos szent László sírjánál. Ha fölépül valaha a magyar pantheon, helye lesz benne *minden* magyar szentnek, akinek földi maradványait megtaláljuk. S a hazafiúi kegyeletnek ebben a templomában akkor felekezeti különbség nélkül fogjuk megülni a magyarok mindszentjét: sírjaiknál leborulunk és áldó imádság mellett említjük szent neveiket.

Magyar ferencrendiek a középkorban

A ferencrendiek templomaiban 1909-ben ihletett szónokok hirdették azt a hatást, amelyet *assisii szent Ferenc* és hétszáz esztendeje alapított rendje a keresztény társadalomra és közéletre gyakorolt. És a templom diadalívén végigfutó nemzeti színű szalag figyelmeztette a híveket, hogy a rend hét századon át a maga vallásos feladatait sohasem választotta külön a nemzeti érzülettől. A szivárvány hét főszíne a mi nemzetünk három színében látszik egybeolvadni. Súlyos, nagyon súlyos szenvedések: a mohi, mohácsi, majtényi, világosi nemzeti szerencsétlenségek után a magyar ember mindig látni vélte ezeket a színeket, amint a porból az ég, a templom hideg kövéről a szentély felé tekintett.

Éppen háromszáz esztendővel szent Ferenc rendjének megalapítása után *Servatius* kolozsvári tanár és ferencrendi gvardiánus elkészítette a kolozsvári ferencrendi minoriták templomi és kolostori vagyonának leltárát.

„Ebből a leltárból — írta — megérthetik

az utódok, ezt a konventet mekkora munkával, fáradsággal, gonddal emelték ki a földből. Minden szerzet közül — folytatta — legelőbb a Ferenc-rend reformálván magát, az újjászületés elveit a kegyesség cselekedeteiben mutatta meg. Feddhetetlen férfiak, a hit nagy hősei növekedtek Kolozsvárt, akik a tudományokban és a rend igazgatásában az egész ferencrendi tartományban legelől tündököltek. Ritka gondosságukat hirdeti a kolozsvári templom épülete, mutatják a szent templomi szerek, tanusítják a szerzet jószágainak bő jövedelmei. Ha — végzi Servatius atya — az utódok ezeket megértik, tudni fogják, kikért imádkozzanak s megismerik, milyen drága örökség az övék."

Ez a drága örökség a ferencrendiek farkas-utcai temploma volt, amelyet a város legnagyobb fia, *Mátyás* király, a Nagyboldogasszony tiszteletére kegyeletes ajándékképpen építtetett szülővárosában s azt a szent Ferencről nevezett minoritaszerzetnek gondjaira bízta. Még csak az alapfalak készültek el, mikor a nagy király elhunyt; a templomot a mohácsi veszedelem előtt csak néhány esztendővel fejezték be; s a ferencrendiek azután már nem sokáig énekelték benne:

Boldogasszony anyánk,
Régi nagy pátrónánk,
Nagy ínségben lévén,
Igy szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról...

Még élt a rend alapítója, szent Ferenc, mikor az első franciskánusok hazánkban megjelentek. A nép kinevette a durva ruhában, mezítláb járó, kámzsás barátokat, akik nyakukban koldustarisznyával, derekukon vastag kötéllel, torony irányban bandukoltak végig a rónán. A csikósok, gulyások, juhászok, kondások rájok uszították kutyáikat s hátbaverték őket fokosuk lapjával; mert mit keresnek ebben az országban, *ha még magyarul sem tudnak?* A felnőtteknek ez az oktatása néhány esetben ma is helyén volna; a ferencrendieknél pedig nagyon foganatos volt. Fő feladatuk az lévén, hogy magával a *néppel* érintkezzenek s azt a gulya, csorda mellett is fölkeressék, nemcsak a magyaroknak, hanem a nemzetiségeknek a nyelvét is megtanulták.

Hagyomány szerint *IV. Béla* király, akinek huga, szent Erzsébet, az assisii szent Ferenctől ajándékozott kopott köpenyegben járt, zászlók alatt vezette be a ferencrendieket Esztergomba, amelynek konventje a ferencrendiek esztergomi tartományának középpontja lett. A rend alapítója iránt a király azzal rótta le tiszteletét, hogy arany kupát ajándékozott az assisii templomnak. Ő maga pedig, mikor a hazának szentelt életét befejezte, a boldogságos szűz Mária és szent Erzsébet esztergomi templomába temetkezett, amelyet Esztergomban a ferenciek számára építtetett.

Nemcsak vallásos, hanem hazafias feladat is volt, hogy a Magyarországba betelepedett kúnokat s a tartományokban élő bolgárokat, oláhokat és szerbe-

ket a ferenciek (népies nevükön a cseri barátok) a katholikus hitre térítsék vissza s a vallás egységénél fogva szorosabban csatolják a magyar államhoz. Ezt a munkát még IV. Béla idejében kezdették meg s Nagy Lajos korában folytatták a legnagyobb erővel.

Nyolc barát ötven nap alatt, ahogy írják, kétszázezer bolgárt térített vissza; mire a király megjegyezte, hogy nagy az aratás, de kevés a munkás. Buzdító felszólítására is csak hatvan más ferencrendi ment a bolgárok közé. Boszniában, hol külön, erős tartományt alapítottak, a bogomilokat térítették. Mindezt a szó hatalmával, véres üldözések nélkül. De nem számoltak azzal a ténynyel, hogy a bogomilok nemcsak a hitet, hanem a nemzeti érzést is a lelkiismeret szabadságának védelme alá állították s nem akartak sem katholikusok, sem magyarok lenni. Ennek a kettőnek erőszakolásán bukott meg Nagy Lajosnak az a terve, hogy az egységes Magyarországot délfelé a Balkánhegyláncig terjessze.

Félszázaddal Nagy Lajos halála után a ferencrendiek magában Magyarországban térítettek. Nem a görög keleti szerbek és a románok, hanem a *husszita magyarok* közt, kik nemcsak a vallásnak, hanem a társadalomnak újjáalakítására is törekedtek. *Marchia* Jakab, a ferencrendi inkvizitor, a kettőt különválasztani törekedett s a régi hit megtartása mellett akart könnyíteni a nép helyzetén. Részben neki köszönhető, hogy a nép a forrongás tetőpontján is olyan higgadtan, olyan józanul gon-

dolkozott, amihez foghatót az európai parasztmozgalmakban egyáltalán nem találunk. *Marchia* Jakab ferencrendi szerzetest, ki 55,000 magyar huszitát térített vissza, az egyház 1726-ban a szentek sorába iktatta. Egy másik olasz franciskánusnak, szent *Bernardinó*nak része volt a Magyarország s a kereszténység védelmére a törökök ellen hirdetett keresztes háborúk előkészítésében; de meghalt, mielőtt a várnai csatavesztés új tettekre buzdíthatta volna. A nemzet mind a két olasz szentnél jobban ismeri a harmadik franciskánusnak, *Capistrano* Jánosnak a nevét, amelyet — a nándorfehérvári diadal említésénél — egy koszorúba foglal a Hunyadi Jánoséval. Az aranyszájú barát 60,000 alföldi magyart vezetett Hunyadi táborába s lelkesedésének része volt benne, hogy a magyarok elkergették Nándorfehérvár alól II. Mohammed szultánt, ki pár év előtt Európa leghatalmasabb várát, Konstantinápolyt bevette s a görög császárságot megsemmisítette. A pápa rendeletéből a nagyszerű diadal emlékére azóta az egész világon harangoznak esténkint; s az esti harangszó itthon és a külföldön a nagy magyarnak és a szegény ferencrendinek fényes győzedelmét juttatja eszünkbe.

Ebből a korból, a XV. század közepéről való az *Ehrenfeld-kódex*, amely szent Ferenc legendájának első ismert magyar kézirata s egyúttal a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredék mellett legrégibb összefüggő magyar nyelvemlékünk. Valóban figyelmet érdemel tehát, hogy a magyar állameszmének tett szolgálatokkal egyidőben a ferencrendiek

a magyar nyelv és irodalom művelése körül is érdemeket szerezni igyekeztek. „Oh, fráter Leó, — szól a legrégibb magyar legendafordítás szerint szent Ferenc az ő kísérőjéhez — ha ez a szerzet tudná *minden népnek a nyelvét és minden tanulságát* (tudományát), *írását* úgy, hogy prófétálna és jelentené nemcsak a jövendőt, de egyebeknek tudományát is: írjad azért, mert nincsen ott tökéletes vigasság...“ És megint oda szólt kísérőjének: „Oh, fráter Leó, kérem azokat, kik Istennél vannak: jóllehet e szerzet szóljon angyali nyelvvel és tudná csillagoknak folyásit, füveknek erejét, minden földnek kincsei volnának előtte megjelentve és megismerné a madaraknak, halaknak, lelkeseknek, embernek, fának és gyökereknek, — a köveknek és vizeknek jószágait: írjad meg, mert nincs ott tökéletes vigasság.“ A tökéletes vigasságot, boldogságot szent Ferenc valóban nem a szentség s az épületes példák adásában, csodatételekben, nem az ékesszólásban, tudományokban, hanem abban kereste, hogy „áldott Krisztusnak kínjait kell szenvedniök“. „Azért — szól a legenda szerint szent Ferenc fráter Leóhoz — hallgassad végzetét: Szentléleknek minden ajándéki közt, kiket Krisztus ő barátainak engede és engedi is, Krisztusért és Istennek szerelméért magát győzetni kell, bosszúságot szenvedni; mert mind e felülmondott csodákban mi nem dicsekedhetünk, mert nem a mienk, de Istené.“

Mi azonban dicsekszünk a ferenciek középkori irodalmi alkotásaival, mert Isten jóvoltából a mieink.

Legrégibb ismert *bibliafordításunk* is Tamás és Bálint nevű ferenciektől való; de nem itthon, hanem a fordítók menedékhelyén, Moldvában s legrégibb másolata 1466-ban készült. Ezt a ferencrendi kódexeknek, a magyar szentek legendáinak egész sorozata követte, de legnagyobb részben egy halhatatlan magyar írónak, *Temesvári* Pelbárt ferencrendi szerzetesnek művei alapján.

Temesvári Pelbárt legnagyobb irodalmi és szónoki munkássága Mátyás király korára esik. Latinul írt művei közül a Stellarium Coronae Mariae Virginis, a Sermones pomerii de sanctis és egyéb egyházi beszédei, valamint az Aureum rosarium theologiae Európaszerte elterjedtek és köztetszést arattak; de eredetileg nem latinul, hanem magyarul írta azokat. Oly időben, amikor Mátyás király Vitéz János érsekkel, Janus Pannonius pécsi püspökkel s másokkal a klasszikus műveltség fölélesztésén buzgólkodott, a középkor eszméin lelkesedő egyszerű barát a kereszténység reneszánszát sürgette s a vita hevében oly keményen szállt szembe Mátyás, mint Savanarola a Mediciek udvarának pogánykodó szellemével. Neki tulajdonítják szent Katalin verses legendáját is, a középkor leghoszszabb magyar költeményét. S Temesvári Pelbártról ezren mondhatták el, amit szent Katalin mondott a barátról, ki őt a keresztény hitre oktatta:

„— — Bizony, ha tudnátok,
Mit a barát nekem adott,
Vagy mire engem tanított,
Ő rája nem zúgódnátok;

Mert azt bizonnyal tudnátok,
Hogy engem ajándékoza
Oly nagygyal,
Ki jobb anyám országánál:
Kiből hiszem, mennyien vagytok,
Mind fogytig meggazdagúltok."

Vallásos műveiben is ott csillog a magyar lelkesedés tüze, amelyet erős történelmi érzés táplált. Sokkal többen ismerték szent Istvánt, szent Imrét, szent Lászlót az ő beszédeiből, mint a Thuróczy, Bonfini könyveiből. A ferencrendiek azonban soha sem zárkóztak el a tiszta igazságra törekvő történetírás elől, sőt ebben a tekintetben halhatatlan érdemeik vannak. *Márk* barát írta, vagy inkább másolta a bécsi képes krónikát, amely 103 fejezetben mondja el nemzetünk történetét. Részben *János* minoritától, Nagy Lajos gyóntatójától való a dubnici krónika, amely a nagy király olaszországi hadjáratának részleteit oly jóízűen beszéli el. És — egyebeket mellőzve — a ferencrendiek budai konventjében készült a *budai krónika*, amely az 1468. év eseményeivel végződik s 1472-ben már nyomtatásban megjelent. A ferencrendieknek örök dicsősége, hogy a hazai sajtó első nyomtatott könyve az ő tudásuknak és hazaszeretetüknek alkotása, egyúttal történetünknek egyik örökös forrása. Pedig ki keresne benne történeti kritikát? Még háromszáz esztendő mulva sem alkalmazta ezt a kritikát *Szekér* Joakim ferencrendi a magyarok eredetéről írt könyvében, amelyet első gimnázista koromban olvastam, de most is érzem a mély hatást, amelyet reám gyakorolt.

Kedves olvasmányom volt egy középkori franciskánusnak, *Péchvárady* Gábornak latin könyvecskéje is, amelyet több társával 1514-ben a Szentföldre tett utazásáról írt. Hová fejlődött az útleírás azóta! Mégis, milyen kedves, mikor elmondja, hogy „per pedes, vulgo lábnyomdok“ mérte a közelebbi helyeket, „per passus, vulgo láblépés“ a messzebb esőket s magyar, nem pedig olasz mérfölddel a nagy távolságokat. Vagy amikor elbeszéli, hogy Örményországban az Ararát hegyére még senki sem jutott fel; egy örmény barát ismerőse sem, aki pedig tíz napig mindent elkövetett, hogy a csúcsot elérje. A tizedik napon azonban egy angyal jelent meg előtte; megajándékozta Noé bárkájának egy darabjával s azzal a jó tanácscsal, hogy ne törekedjék olyasmire, amit el nem érhet.

A rend szabályai valóban csak az elérhetőt, *a nép valláserkölcsi nevelését* kötötték a ferenciek szívére. Nagyváradon ugyan már *Károly Róbert* idejében olyan konventi iskolájuk volt, amelynek elvégzése után egyenesen a párisi egyetemre mehettek; de az igazi hely, ahonnan a népre hatottak, a *templomi szószék* volt. Dósa György, aki az urak ellen éppen abban az esztendőben kelt föl, amikor Péchvárady Gábor per pedes méregette a Szentföldön a távolságokat, tanulatlanságát mentegetve, azért mondja az egykorú gyulafehérvári kanonok (Stieröchsel) latin époszában:

„Jártas nem vagyok a tudományokban, nem is értek
(Már születésemnél fogvást sem) a cifra beszédhez:

Elmondom mégis, ha reám hallgattok, amikre
Ifjúságomban tanitottak szerzetesek, kik
Csuklyát húzva fejükre, a szószékről predikáltak."

És bizonyára olyasmit is predikáltak, mint Temesvári Pelbárt, ki szerint a törvény pókháló, melyen a kisebb legyek fönnakadnak, a nagyobbak keresztül röpülnek. A nagyoknak nincs bántódásuk, a kisebb emberek meglakolnak. De eljön az Isten utolsó itélete...

Ugy hitték, már közeledik is ez az ítélet, mert „gyermekkirályt s oly hadvezért, ki erején felül mert, adott Isten haragjában a nemzetnek, kit megvert". *Tomory* Pál, ki mint kalocsai érsek is a ferencrendiek darócruhájában járt, több mint húszezred magával halva maradt a mohácsi csatatéren, nemzeti nagylétünk gyásztemetőjében. Igaza van Fraknóinak: Tomory kiváló tulajdonai, lelkesedése, önfeláldozó buzgalma mellett sem volt a rendkívüli idők embere. „A kolostori élet elfojtotta lelkében a világi nagyravágyás szellemét anélkül, hogy felébresztette volna azt az ihletet, amely Amiensi Pétert, vagy az orleánsi Szüzet az ég küldöttének hatalmával ruházta fel."

De mégsem szabad felejtenünk, hogy az utolsó magyar főpap, aki csatatéren, a nemzetért küzdve esett el, ferencrendi barát volt. Véres szőrcsuhája mint szemfödél borult arra a dicsőségre, amely a középkorban Magyarországot, mint Európa egyik leghatalmasabb államát beragyogta.

Hazánkban a ferencrendieknek ma több házuk van, mint a középkorban. A Minoritákon, Mariá-

nusokon, Salvatoriánusokon és a Kapucinusokon kívül a Stefaniták szent Istvánról, a Ladiszlaiták szent Lászlóról, a Kapisztránusok Capistrano Jánosról, tehát olyan szentekről nevezik magukat, akik nemcsak az egyháznak, hanem a magyar középkori történelemnek is örök dicsőségei.

Magának szent Ferencnek életét — Dante szerint — jobban lehetne megénekelni *az ég* dicsőségében. Olyan napja volt ő a világnak, amilyen — a költő szerint — a Ganges partján is csak néha kel fel. Olyan korban, amikor mindenki vagyonon, gazdagságon, kitüntetéseken kapkodott, ő *a szegénységet, az alázatosságot, a munkát* magasztalta. Himnuszt írt a szegénységről, amelyet Krisztus kínszenvedése óta megvetettek, nem követtek, elfelejtettek. Megmutatta, amit Arany János olyan szépen megírt, hogy:

„A szegénynek drága kincs a hit:
Tűrni és lemondni megtanít."

És tűrésre, lemondásra mikor volt több oka a magyarnak, mint a mohácsi napra következő hosszú éjszakában, melynek hajnalát még mostan is várjuk. A ferencrendiek mindenkor azok közt voltak, akik, mikor a nemzet aludt, virrasztottak álmai fölött s mikor ébren volt, együtt dolgoztak vele. Olyan időkben, mikor „bujt az üldözött s felé kard nyúlt barlangjában, szertenézett s nem lelé honját a hazában": a szegénység apostolai egyúttal a hazaszeretet apostolai voltak. A gyöngyösi barátok a labancverő *Bottyán* Jánost s a pesti ferenciek a

kivégzett gróf *Batthyány* Lajost templomuk sírboltjában temették el; és reájuk gondoltak, mikor odafönn a szószéken a gyászba borult magyaroknak a föltámadást hirdették. És bizony, megtanították a farkasbőr-kacagányos kurucok utódait a farkasok dalára:

„Fázunk és éhezünk, átlőve oldalunk...
Részünk minden nyomor: de — szabadok vagyunk!"

Az assisii szentnek, aki csak a lelki és nem a testi szegénységtől félt, mindenkoron azok a ferenciek a leghívebb követői, akik hirdetni meg nem szűnnek, hogy nincs az az áldozat, szenvedés és nyomorúság, amelyre készen állaniok ne kelljen, mikor a háromszínű lobogón meglátják azt a három szót:

„Istenért! Hazáért! Szabadságért!"

Az Árpádkori magyarok életmódja

A középkori utazónak, ha Magyarország valamely falujába akart eljutni, nem egyszer kellett hatalmas vargabetűket leírnia, míg célját elérhette. Egészen máshol találta a falut, mint ahová utasították. Ugy járt, mint Közép-Ázsia mostani kutatói sem egyszer járnak, hogy pontosan bejegyezvén térképeikrn eg-egy falu fekvését, az utánuk jövő rájuk süti, hogy nem ott van az a hely, hanem több kilométerrel odább; csakhogy az ő bejegyzését viszont egy másik utazó tartja megint helytelen tudósításnak s a térképnek egy harmadik pontjára teszi a felut jelző karikát. Ahogy ma vándorolnak a kirgiz és a kalmük falvak, úgy vándoroltak hajdanában *a magyarok községei.* Még szent István is jónak látta elrendelni, hogy „a falvak ne menjenek messzire templomaiktól“, melyeket mégis erősebben építettek. Eleintén voltaképpen csakugyan mozgó tábor volt a falu, melyben a nemez-sátrak, vagy nádból, gallyból rakott kunyhók és leveles színek erdők tisztásain, folyók, erek, patakok partjain, hátas helyeken, kövér legelők szomszédságában

úgy voltak felállítva, hogy a férfi-lakosság az első jelre hadi rendbe sorakozhassék. A nyár nagyobb részében a falu szétszóródott. Mindenki azon a helyen ütötte föl sátorát, ahová — a vezérek korában — a nemzetség feje utasította, hogy ebben az esztendőben ott legeltesse jószágát, ott művelje földjét.

Jó példával ment előre maga Árpád is, ki a Csepel-szigetén mesteremberekkel derék fejedelmi lakásokat készíttetett. Kétségkívül csak afféle deszkapaloták voltak ezek, amilyenekben még szent István is lakott, ki a falhasadékán át annyiszor elnézte, egyetlen fia, Imre, mint mélyed el imáiban. Szent István azonban már megkezdette az emlékszerű építkezéseket s a fenséges templomokon kívül palotákat és közintézeteket emeltetett. Az állam számára azonban, úgy látszik, akkor is csak olyan gonddal dolgoztak, mint manap; I. Béla királyt például dömösi palotájának összeomló falai ütötték agyon.

A XI. században már a kolostorok cselédei, rabszolgái és katonái is rakott házakban éltek. Házaikat csak nádból, paticsból, vert vagy vályogfalakkal, de mégis a helyhez kötve építették.

A faházak mindjobban kimentek a divatból, kőházakat pedig, kivált az alföldön, nem igen emelhettek. Messziről kellett volna hordani hozzá az anyagot, a hordásra pedig csak késő ősszel, vagy kora tavasszal értek volna rá, mikor a feneketlen sarak miatt az utak járhatatlanok voltak. A városokban való megtelepedést most is többnyire idege-

neknek engedték át, vagy pedig a papoknak. A pesti domonkosok kőháza a tatárjárás idejében már tízezer embernek nyújthatott menedéket.

A XI. század végén is voltak 3—400 állandó házból való falvaink, a középkor végeig azonban helységeink, — melyek száma az alföldön és a dombos vidéken a mostaninál sokkal nagyobb lehetett — néha csak 3—4 házból állottak. Ezen nincs mit csodálkozni. Dél-Amerikában ennyi házzal még most is vannak községek. Egyébiránt a sátorozás divata megmaradt az Árpádoknak egész korszakában. 1279-ben a kúnok kimondták ugyan, hogy felhagynak a sátoros élettel s a keresztények módjára ezentúl ők is földbe épített házakban laknak; hanem azért IV. Lászlót végzete 1290-ben mégis csak az ő sátraikban érte utól.

A költözködésnek ezer kényelmetlensége mindenesetre megviselte az Árpádok korabeli magyarok *ruházatát*. Azonban, német tudósok engedelmével legyen mondva, még sem voltak „meztelen fenevadak". Parasztjaink bő, redős öltözete mindvégig határozottan elárulja a nomád-török ruházat jellemét s alföldünk rónaságaitól a mongol sivatagig viselik a *kalpagot*, melyet ma csak díszmagyarjaink használnak, de télen-nyáron át hordja a Tian-Sán völgyeiben lakó török paraszt. És ottan is kopognak a hegyes orrú piros csizmában, melyben a györgyfalvi, kalotaszegi és a turkomán menyecskék egyformán hódítanak. Legrégibb mesterembereink közé tartoznak a vargák, csizmadiák, szűrszabók, gubacsapók, szűcsök; legrégibb eszközeink közé

a tű, az olló; s asszonyaink legősibb foglalkozása közé a varrás, kötés, fonás, szövés. A kaptaszegi varrottasok bizvnyítják, hogy a divat ezredév alatt sem ölhette meg egészen a *ruházkodás* magyaros jellegét, amit földmívelő népünk konzerváló természetének köszönhetünk.

A X. században, „fényes nemzeti öltönyét" a magyar „rút idegennel" még nem cserélte el. Menyének, Zalán feleségének Árpád kétségtelenül magyar módra szabott hölgymenyét- és nyusztprémes, aranyos ruhákat ajándékozott. Az augsburgi csatában a hadnagyok is arany arany nyakláncot s ruháik alsó szegélyén arany csörgőket viseltek. Mikor szent Vladimir nagyfejedelem 1008-ban Kievben szent Mihály templomát és kolostorát építtette, azt az orosz nép történetéből vett domború művekkel ékesíttette. Az egyiken „két páncélos lovag van kiverve, amint egy földön fekvő, csúcsos sisakú, szakállas, bajuszos harcost pikájukkal átdöfnek. Amazok oroszok; ez a letiport ember azonban bizonyára besenyő vagy magyar, kinek kerekded arca és sujtásos vagy kapcsos kurta zekéje — mint *Ballagi* Aladár hiszi — *legrégibb*, eddig ismeretlen emléke a magyar típusnak és viseletnek." A kereszténységgel egyszerre köszöntött be az *európai divat*, mely éppen a kereszténység nevében izent hadat az ősi magyar viseletnek. Munkácsynak a honfoglalás képe megteremtésében legalább is annyi baja volt a magyar viselet megfestésével mint a magyar arc jellegének megalapításával. Kétségtelen pedig, hogy a magyar nemzeti viselet

az európai divat csak módosította, de nem pusztította ki. Például magyar szabású volt az a 400 ruha, melyet 1043-ban Aba Sámuel III. Henrik német-római császárnak küldött ajándékba.

Az az udvari élet azonban, mely szent István idejétől fogva nálunk kifejlett, az európai divatnak is tért nyitott. Szent István óta a királyok és hercegek Európának legkülönbözőbb uralkodó családjaiból választották feleségeiket. Elhihetjük, ha a krónikások elfeledték is fölemlíteni, hogy egy német, olasz, francia, angol, görög vagy más királyi menyasszonynak a magyar udvarba való bevonulása legalább is olyan eseményszámba ment a leányok és menyecskék előtt, mint a mostaniaknál a divatlapnak egy egész évfolyama; mert a menyasszonynak s udvarhölgyeinek ruházata éppen úgy tájékoztatta őket az Európa legelőkelőbb köreiben uralkodó divatról.

A XI. század utolsó esztendejében, 1100-ban már a férfiaknál is általános volt a *külföldi divat majmolása.* Kálmán királynak még a papokra is szigorúan rá kellett parancsolnia, hogy ne hordjanak hasított s többféle drága prémmel bélelt felöltőt, vagyis pelliciumot, — babos mintájú és csillagokkal díszített tunikát, vörös keztyűt, csíkos és kockás selyemszövetet, bíborsávos hímzett sarukat; és ne hordjanak felöltőjükön drágakövekkel ékesített selyemgallért, hanem érjék be vele, hogy nyakukon a ruhát kötél (bizonyosan vitézkötés) vagy melltű segítségével tartsák össze.

A XIII. század közepén a kúnok tatáros viselete

okozott igazi forradalmat Magyarországban. Gazdag, aranyos kaftánokat hoztak divatba, melyeket mellükön arany boglárral, csípőjükön kötelékkel, derekukon övvel szorították össze, mellükre pedig más színű, rendesen arannyal áttört selyembetétet varrattak, csizmák helyett hosszú harisnyaféléket használtak, hosszú, hegyes, sisakszerű süvegüket pedig nemcsak a szabadban viselték. Annyira ragaszkodtak a kúnok ehhez a viseletökhöz, hogy 1279-ben megígérték a nomád élettel való szakítást, a keresztények szokásaihoz való alkalmazkodást, csak nemzeti viseletöknek hagyjanak békét. S mindamellett, hogy a magyarok máris kún módra kezdtek ruházkodni, az országgyűlés meghagyta ruházatukat, mely azután az uraknál kiszorította az európai divatot, de a tisztán magyar viseletet is, amellyel különben sokban egyezett. Ekkor említik először a mentéket, melyek alkalmasint kún mintára készültek, csakhogy rövidre voltak szabva.

A vezérekkorabeli magyarok *szakállukat* egészen, *hajukat* pedig halántékig leborotválták s a maradékot három üstökbe fonták. Annál hatalmasabban kipödörték bajszaikat. S ez a divat hódított is. Jóformán meg sem melegedtek még új hazájokban, mikor a bajor püspökök 900-ban már azzal vádolták a morvákat, hogy ők is magyar módra borotválják a — fejöket. A kereszténység idejében azonban a lázadó Vata éppen úgy megbukott a háromágú üstöknek módiba hozatalával, mint ahogy kevés követőre tarthatna számot az a menyecske, aki a mostan elfogadott hajviselet helyett egyszerre

csak a boldogult chignonok rémes korszakát akarná föleleveníteni. Amivel azonban éppen nem akarom mondani, hogy csakugyan föl nem elevenítik.

A keresztény magyar urak nemcsak hajukat, hanem szakállukat is megeresztették s ha nagyon ki akartak tenni magukért, gyöngyöket és gyémántokat fontak szakállaikba. A tonzurát, a haj egy részének leborotválását, ezentúl már csak büntetésképpen alkalmazták.

Ruházatuk fényét *ékszerekkel* emelték. Szent Gellértnek, mikor püspök lett, a csanádi lakosok sok mindenféle drágaságot és szőnyeget, a nők pedig aranygyűrűket és nyakláncokat ajándékoztak. Gyűrűket még a plébánosok és szerzetesek is viseltek. *Karpereceket* hordtak a férfiak is, kiknek öltözködése általában véve mind több és több időt követelt. Tamás főesperes úgy rajzolja a Mohinál táborozó ifjúságot, mint amelyik örökösen el van foglalva haja rendezésével, bőre ápolásával. Ez a fiatalság asszonyos piperére változtatja férfias viseletét, divatosan fésülködik, egyik karperecet a másik után csatolgatja fel és minduntalan *mosakodik.* Azok tehát, kik a szappanfogyasztás nagyságából akarnak következtetni a műveltség mértékére, nagyon meg lehetnek elégedve a II. Endre korában született nemzedékkel; az ugyan nem font babérkoszorút IV. Béla fejére.

Régi hibánk a *fényűzés.* Ma már a szorosabb értelemben vett nép vagyonosodásának is egyik fő-fő akadálya; de akkor sem volt csupán az urak kiváltsága. A holland követ már kétszáz esztendeie

megmondta Bercsényi Miklósnak, hogy ha győzni akarnak, vagdossák le s tegyék pénzzé a katonáik dolmányain levő aranygombokat: Hollandia ólompitykés katonákkal küzdötte ki a szabadságot. A ragyogó szép lovagkorban azonban, azokban az gazán daliás időkben, a vitézeknek nagy kedvük telt abban, hogy magukra és paripáikra rakjanak minden aranyat, drágaságot. A spártainak vasrudakból volt a pénze, de aranytól, drágakövektől csillogott, mikor háborúba ment. Nagyon illetékes körökben ma is úgy beszélik, kivált a szemek, hogy aranyos atillájában, mentéjében, csillogó karddal az oldalán — hódító jelenség a huszár, ha csak gyalog pödri is a bajszát.

Akkortájban meg néha éppenséggel mesés értékük volt a lószerszámoknak. A mi vak Bélánk 1134-ben olyan aranyos, drágaköves lószerszámot küldött a németeknek, hogy káprázott tőle a Lothár császár egészséges szeme. Kard, amelyiket egy nagy uradalommal sem lehetett volna megfizetni, nem tartozott a nagy ritkaságok közé. Az igaz, hogy egy bibliának meg néha három falu volt az ára.

„Biz' ez egykoron így vala:
Kár hogy régen vala."

Sóhajt a jó öreg Tinódi Lantos Sebestyén.

Ezreket értek a csótárok rezgői, a kalpagok forgói, melyekbe kócsag- vagy sastoll volt dugva. Drágalátosak voltak a mentekötők, kapcsok, övek, kardkötők. A pompás damaszkuszi acélkardok markolatait meg hüvelyét gyöngyök, smaragdok, rubintok,

gyémántok sokasága borította. S ha egy akkorbeli magyar vitéztől megint azt kérdezi királya, nagy volt-e a termés, sok esetben az is azt felelhette volna, hogy „Felséges uram, — itt van rajtam“. Akkor azonban közgazdasági elv volt, hogy javaik megtakarítható részét az urak ékszerekbe fektessék; s ami ezekből legeslegutoljára jutott ellenség kezére, azok bizonyosan a vitézi fölszerelések voltak. Ahogy a régi görög bölcs, a magyar vitéz — mint valami mozgó takarékpénztár — szintén magával hordta mindenét. A mohi csatából menekült magyarok útját elszórt arany- és ezüstedények, selyemruhák s más értékes tárgyak jelölték.

Királyaink igazán fejedelmi ajándékokat osztogattak. III. *Béla* felesége Barbarossa Frigyes császárnak négy tevén mintegy 30 millió forint értékű mindenféle ajándékot küldött. Még nagyobb, mintegy 40 millió forint értéke volt annak a hozománynak, mellyel leányát, szent Erzsébetet bocsátotta Thüringiába Gertrud királyné II. Endre felesége. „Annyi, oly szép és olyan drága ékszereket még nem láttak Thüringiában.“

De hát nemcsak katonákra, kardokra, lószerszámokra, hozományokra költötték a milliókat. Megfelelően áldoztak az egyházak és az iskolák céljaira is. Az 1276. évi tűzvész a veszprémi főiskolának csak ékszerekben 50,000 ezüst girányi, ami a mi pénzünk szerint több mint hat millió korona kárt okozott; Pál mester, ki jogot tanított, egymaga közel 400,000 korona árú ékszerét vesztette el azon a napon ugyanakkor, mikor divatba jött a Kún László

szekere, melyet a szegény paraszt maga húzott, mivelhogy elvették ökrét, lovát, szamarát.

Inség, éhség elégszer dúlt az országban, a nép azonban általában jól táplálkozott. *Eledele* főképpen a hús volt és pedig a nem keresztény korszakban a lóhús is. Regino, Luitprand s más krónikások szentül hiszik, hogy nyersen ették a húst, vért ittak s fölfalták a csatában elesett ellenség szívét. Talán hallottak harangozni valamit a *véres hurkáról,* melynek élvezését a pápák még a X., XI. században is tiltották. Egy kicsikét másképp ítélte meg őket Ekkehard krónikájában Heribald szentgalleni barát, ki a magyarok jövetelének hírére nem futott el mint a többi, hanem helyt állt, mint egy igazi reporter s végignézte, 926 május 2.-án miként gazdálkodnak a feldúlt kolostorban. Hamar összebarátkozott a barbárokkal.

„Mit csinálsz, jó ember?!" — rivalt az egyikre, ki a tele boroshordó fenekét be akarta verni. — „Hát mi azután mit iszunk, ha ti elmentek?!" Résztvett a mezőn csapott lakomában s amint bevallotta, sohasem ebédelt még olyan pompásan: ami elég nagy mondás egy szentgalleni baráttól. Elbeszéli, hogy a félnyers — ma úgy mondanók, angolosan sütött — húst kések nélkül fogyasztották el s a csontokkal dévajkodva hajigálták meg egymást: ahogy még most is divatban van a kenyérgolyócskákkal való dobálódzás. Bujdosott a tele kupa s ha kiürült, volt aki újra töltse. Mikor azután jó kedvük kerekedett, rágyújtottak a nótára. A krónikás szerént „iszonyúan kiabáltak Isteneik-

hez!") — Velök dalolt egy fogoly pap is, kinek azonban egyszerre csak eszébe jutott, hogy másnap a kereszt feltalálásának ünnepe van s könnyezve kezdte énekelni az előírt antifonát: „Sanctifica nos..." Heribald rekedten kontrázott. A magyarok azt hitték, már most ezek akarják bemutatni népdalaikat s egyszerre csak körülfogták, hallgatták őket. Majd pedig — toborzót kezdtek járni a szent énekre.

Mikor elvonultak a magyarok, évelődve kérdezték a hazatért barátok, hogy volt megelégedve szent Gál vendégeivel?

„Nagyon meg voltam elégedve — szólt meggyőződéssel Heribald. — Higyjétek el, klastromunkban sohasem láttam olyan víg embereket. Ételt, italt bőségesen adtak. Míg fösvény kulcsárunkat hiában kérem, hogy innom adjon, ha szomjazom, ők bőségesen elláttak itallal. Egyszer nyakon is ütöttek ugyan, de tüstént megbánták s hogy jóvá tegyék a hibájukat, borral kínáltak. Amit ti bizony nem cselekednétek!"

Otthon a családi életben, hús mellett *kenyér* volt a fő eledel. A „kakastejjel sütött", „madárlátta" kenyér régi specialitása az alföldnek. I. Endre király kiéhezett ellenségének, III. Henriknek 1051-ben 50 nagy vizán, 2000 oldal szalonnán, 1000 marhán s tömérdek juhon és boron kívül annyi kenyeret küldött, hogy mindet el sem vihette.

A *disznóhús* csak a kereszténység befogadása után jött divatba. A királyoknak s az uraknak hatalmas csürhéik voltak s még csak a moham-

medánoknak (izmaelitáknak) is meghagyták a törvények, hogy „ha vendégeik vannak, mind maguk, mind vendégeik *csupán* disznóhúst egyenek“.

Az ebéd sok fogásból állott s a vadászat és a halászat mindenkor rendelkezésére állt a magyar konyhának. Ha a magyar menyecske még manap, a folyamszabályozások után is 250-féleképpen tudja feltálalni a halat, melynek 69 fajtája uszkál vizeinkben, el lehet képzelni, hogy akkor még változatosabbakká tudta tenni a fogásokat. A pécsváradi kolostornak egymagának 50 halásza volt s egész zászlóaljat tett ki a kolostor konyhaszemélyzete. A főszakács nyolc alszakácsnak, kilenc péknek s öt cukrásznak volt teljes hatalmú vezére. A dömösi prépostnak is volt, aki elsózza a levesét; mivelhogy hat szakács állott rendelkezésére. Mikor pedig 1279-ben IV. László másképpen már nem bírt a Fülöp pápai legátus alatt tanácskozó budai zsinattal, a szeleburdi király azt a dévajságot követte el, hogy nem engedett a budai piacon vásárolni a papok számára. Keményen megtiltotta, hogy a budai kofák csak egy szál zöldséget is eladjanak nekik. Az éhség elől a zsinat azután Pozsonyba menekült s a legátus átok alá vetette a királyt; talán nem is az elmaradt udvari ebédekért, hanem azért, hogy a zsinat 128 §-ra terjedő végzéseit viszont IV. László találta élvezhetetleneknek egy magyar királyra nézve.

Az ősmagyarok itala a *tej* volt. Mulatságokban erjesztett *lótejet* ittak. A turkomán most is azt iszik; s hogy hamarább savanyodjék a tej, a meg-

poshadt régihez tölti az újat. Ezt az italt nevezi azután kumisznak; s alkalmasint ezt nevezte a magyar is komisznak, mikor új hazájában borral, sörrel és méhsörrel kezdett élni. A *szőlőmívelés* főleg a barátok érdeme s a plébánosok, míg meg nem tiltották nekik, mellékes keresetül korcsmákat tartottak. II. vagy vak Béla borivás dolgában a derék Apafi Mihály elődje volt s *Jakab* váci püspököt is amiatt panaszolták be 1216-ban a pápánál, hogy nagyon szereti a borocskát. A méhserfőzés már szent István idejében divatozott; a dömösi jobbágyok évenkint 175 cseber méhsörrel és 1522 cseber sörrel adóztak prépostjuknak. Jákob pátriárka kortársának, Gambrinus királynak szelleme már akkor is áldva lebegett a négy folyam és a három halom vidékén. A magyar népnél újra terjedni kezdő sörivás tehát nem új divat, csak visszaesés.

Részletes tudósításaink egyáltalán nincsenek a régi magyarok *konyhájáról.* A XVI. században erről azonban már maradtak fenn följegyzések, sőt egész szakácskönyvek is.

A *közebédek* és a *közlakomák* éppenséggel nem újkori találmányok. A Névtelen Jegyző a honfoglaló magyarok minden sikeres vállalkozása után odaírja, hogy nagy áldomást csaptak: biberunt magnum áldomás. A Nyírség elfoglalása után 7, Aquincumé után 20 álló napig ettek-ittak. Ettek és ittak pedig arany- és ezüst-edényekből. Fővezérválasztás, menyegző, keresztelő sem eshetett meg hatalmas vendégeskedés nélkül. A lakomák tulajdonképpen estebédek voltak és szent Gellért legendája

szerint „esztelenkedések és jóslások között“ világos virradtig tartottak. Jóslások alatt voltaképpen tósztokat kell értenünk s így bátran elhihetjük, hogy már akkor sem mentek szét a bankettező ősök, míg az asztaltársaság tagjait sorban föl nem köszöntötték. Maga szent Gellért csanádi püspök is „száz terítékű díszebédet“ rendezett azoknak a csanádi uraknak tiszteletére, kik avégből jöttek hozzá, hogy egyik-másik községben emelt templomaikat fölszentelje.

Sőt divatba jöttek némileg a görögök eránoszához hasonló lakomák, a *kalendák* is. Minden hónap elsején, a római naptár kalendáján gyűltek össze a jótevő célokra egyesült tagok. Aki papjának vagy a társulatnak engedelme nélkül távol maradt, annak levágták a jobbkezét, melyet a társulatba belépésekor esküre emelt. Az alapszabályoknak ezt a paragrafusát a belügyminiszterium aligha venné „jóváhagyással tudomásul“; lehetnek azonban még most is társulati pénztárnokok, akik a tagdíj-hátralékok behajtásának keserves napjaiban csakugyan sóhajtva gondolnak azokra a „régi jó idők“-re.

Kálmán király idejében az esztergomi zsinat már kénytelen volt megparancsolni, hogy a kalendás lakomákon elnöklő pap rendreutasítsa azt, aki barátjába erővel is bele akarja diktálni a bort; s ha nem fogadnak neki szót, hagyja ott az egész kompániát és jelentse föl az esetet a főesperesnek. Máskülönben negyven napra felfüggesztették hivatalától, sőt le is tették, ha éppen ő erőltetett bor-

ivásra vagy maga is az asztal alá került. A vegyesházból való királyok alatt már ritkábbak lettek az összejövetelek s céljaik is komolyabbak. A kalendás társulatok azonban még most sem tűntek el végképpen; — a kolozsvári hóstátiak közt ma is működik a kalandos társaság, mint temetkezőegyesület.

A *temetések* pompájára akkor is nagy gondot fordítottak. Nemes úr temetésekor az elhunyt paripája, parasztok temetésén egy tulok vagy ökör nyitotta meg a menetet. A paripa is, az ökör is az egyházé lett. Annyi papot hívtak meg, amenynyit csak lehetett s a diákok vagy iskolás gyerekek énekei közt kisérték ki a halottat, kinek koporsója körül külön felfogadott siratók jajgatva énekelték, panaszolták veszteségöket. A temetés költségeire ráment néha az örökség tekintélyes része; Ajkay György uram a kegyurasága alatt álló egyház kelyhét is becsapta zálogba, hogy illően eltemethesse atyját. Imádkoztak, miséket mondottak a megholtakért s a haldokló úgynevezett siratókat rendelt; tudniillik jobbágyai közül egynéhánynak meghagyta, hogy halála évfordulóján ajándékokat vigyenek egy-egy templomnak vagy kolostornak. Ezek voltak a *dusnikok*, a siratók vagy torozók. Az Árpádok alatt hűségesen megtartották a *halotti torokat*, amikre — a pogány korszaknak ezen szertartásaira — maga szent István is engedelmet adott. Általában véve minden alkalmat és minden ürügyet felhasználtak az eszem-iszomra és a dinomdánomra, ami hatalmas argumentum azok ellen, kik örökkétig azon keseregnek, mint indul romlás-

nak a magyar, mint fajul el Arpád vére? A IV. Béla korabeli aranyifjúságot az egykori Tamás spalatói főesperes úgy jellemzi, mint amelyik válogatott lakomák vagy léha tréfák közt tölti az egész napot s kilenc óránál korábban nem kel fel.

Nem cigányok húzták akkor a talp alá valót — hiszen ők csak 1370 után tűntek föl nálunk; akkor is voltak azonban *hegedűsök* s úri házaknál az igricek, regősök maguk csinálta versekkel kísérték a hegedűszót, ahogy az igricek ma is teszik még Topánfalva vidékén. Karácsony után következett „az ördög nagy ünnepe": *a regélő hét*, azután a farsang. „Akkor — írja még 1552-ben is Heltai Gáspár uram — isznak az emberek, dobzódnak, lakoznak és külön-különféle hiába való költséget művelnek. A sok duska-italnak, a sok regélésnek nincsen semmi vége: el sem hagyják, míg bőven, ugyan bőven reájok hozzák az Isten haragját..."

A regélés ősi divata már csak a Dunántúl Göcsej vidéken s az erdélyi részekben Kénoson maradt fenn. Ott még házról-házra kéregélnek s dalolgatják:

„Ha beeresztenek,
Becsiszegünk, becsoszogunk
Cserfa-kéreg a bocskorunk,
Hajdina-szóma a köntösünk.
Rök ökör, régi törvény, hajj regő rajtunk!
Szegen vagyon csatos erszény;
Abba' vagyon kétszáz garas, —
Fele a gazdáé,
Fele szegény regősöké.
Rök ökör, régi törvény, hajj regő rajtunk:
Azt is megengedte a nagy Úr-Isten..."

Népdalaink már a zeneértő olasz szent Gellért figyelmét is fölkeltették, *csatadalainkról* pedig Heribald emlékezett meg először. A cselédleány dalolva végezte munkáját, a vitézek pedig egy-egy nyert csata után hazafias, szerelmi és bordalokban könnyítettek szívök túláradó érzelmein. Régi „tempójuk" a *rigmusmondás* is.

A magyar táncnak különösségei közé tartozik a *toborozó*, melyet a fiatalság ma már csak a körmagyarból ismer. A toborzót csupán a férfiak járták s az első ilyen táncról 926-ból az a bolondos Heribald barát tesz említést. Olyanforma tánc lehetett ez, amilyent több mint félezer év után még Kinizsi is járt a Kenyérmezőn. A táncosok már az Árpádok korában sem igen válogattak a helyben. Megtörtént akárhányszor, hogy — mint manap a jenkik — még a templomokban és a temetőkben is rugták a port úgy, hogy a budai zsinatnak 1279-ben egész tekintélyével tiltakoznia kellett az efféle szentségtörés ellen. A XI. század ifjai azonban mérsékelni is tudták kedvteléseiket s a legendákban meg van írva, hogy szent István és szent László halála után 3—3 esztendeig Magyarországban sehol sem szólt a zene és sehol sem folyt a tánc.

Míg a fiatalság táncolt, az öregebbek más mulatságokban kerestek szórakozást. A *szerencsejátékok* közül jóformán csak a *kockavetést* halljuk emlegetni. Ezzel azonban őseink eléggé hamar beléptek az európai civilizáció kellő közepébe.

Nagy kedvvel űzték a *sportot*. Kezdetben nemcsak mulatságból, hanem szükségből is vadásztak,

hogy vándorlásaik és hadikalandjaik idejében élelmöket megkeressék. Árpádról névszerint tudjuk, hogy a torbágyi és a visegrádi erdőségekben vadászgatott. Még szent István is szórakozást talált ebben a férfias mulatságban. Fiát, szent Imre herceget, vadászat közben vadkan ölte meg. I. Endre király külön vadászterületül szerezte meg a Ketelpatak környékét; Géza hercegnek 1074-ben csaknem vesztét okozta, hogy oly gyanutlanul kergette az Ingovány-erdő vadjait, mert Salamon király éppen akkor akart rátörni sereggel. Amint Hunyor és Magyar a gimszarvas üldözése közben jutott az új hazába, szent Lászlónak is az üldözött szarvas mutatta meg azt a helyet, ahol — Váradon — székesegyházat alapítson. II. Istvánt Koros 1136-ban egy medvétől, II. Endrét 1217-ben Tivald egy bölénytől szabadította meg. A királyt és udvarát a solymárok és pecérek egész raja kísérte s a nemesek az aranybullában már ki is kötötték, hogy ezeket ne szállásolják be hozzájok. Pár úr a vadászok, László úr a bölényvadászok ispánja — komesze — volt.

A főurak főképpen vadászattal szórakoztatták vendégeiket. Vadászkalandjaikba még a csodás elem is belejátszik. A Báthoriak címerében onnan van a „sárkányfog", hogy Bátor Após, a hagyomány szerint, diadala jeléül három ilyen fogat vett magához, mikor leszúrta az ecsedi láp nádasaiban garázdálkodó sárkányt. A Bethlenek őse olyan biztos kezű volt, hogy egy nyílvesszőre két hattyú nyakát lőtte keresztül. Most is ott van a címerökben.

Általán míg Észak-Magyarország őserdei érintetlenül álltak s a telepedők fejszéi irtogatni nem kezdték, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Liptó s Árva vadászterületek voltak, melyek csakis mint ilyenek viselték a vármegye címet; tulajdonképpen azonban a fajta erdőispánságok voltak, mint például Zsidóvár vagy a Bakony. Ispánjaik alatt állottak a vadászok, erdőkerülők, pásztorok, szakácsok, az igric-poéták, hordó- és csobánykészítők s mindenféle királyi udvarnokok és szolgák. De a vadászat nemcsak nagy urak kiváltsága volt. 1262-ben például a nagyszőlősi telepesek is jogot nyertek, hogy „az erdőkben zergékre, farkasokra és rókákra szabadon vadásszanak, a vizekben pedig bátran halásszanak“. Még csak a tisztelendő urak is szívesen vadászgattak. Szent Gellért már nyiltan írja, hogy a papok szeretik a vadászatot és a perlekedést, a rablást, az elnyomást és a bohócokat. Folytatták kedvteléseiket az egész XI. századon át. Szent László kénytelen volt rájok parancsolni, hogy legalább vasárnaponkint maradjanak otthon, míg az 1279. évi budai zsinat egyenesen följogosított mindenkit, hogy a papok agarait, vizsláit és vadászmadarait elszedhesse.

A *bajvívások* és *tornajátékok* egyidősek nemzetünk összes emlékeivel. A pommerán fejedelmet legyőző Béla herceg s a cseh óriást leterítő Bátor Após a magyar bajvívók első eszményképei. Mikor IV. Henrik német-római császár 1074-ben azt találta kérdezni sógorától, Salamon királytól, van-e sok olyan vitéze ellenfeleinek: Géza és László herce-

geknek, mint Bátor Após, az exkirályban felbuzdult a magyar vér: „Van bizony akárhány, még különb is!“ „Na sógor — felelte Henrik — akkor nem is foglalod te vissza azt az országot!“ És bizony nem foglalta vissza.

Maguk a *lovagjátékok* is régibbek az Anjouk koránál; IV. Béla Esztergomban már 1189-ben rendeztetett efféléket Barbarossa Frigyes tiszteletére.

A *párviadal* nagy divatban volt. Törvényszékeken is bizonyító eszközül alkalmazták s kivált a háznál való bajvívást semmiféle törvénnyel sem büntették. A zalavári barátoknak két vívómestert is rendelt szent István, aki helyettök kiálljon és megverekedjék. Párbajokat akkor ritkábban vívtak nőkért.

A *nők* iránt különben igen udvariasak voltak. Nem véletlenség, hogy a Mária-kultusz hazánkban mindjárt a kereszténység fölvétele után úgy elterjedt, mint máshol alig az egész külföldön. A nemzet közvéleménye mindig fölháborodott, mikor a nőiesség ellen bűnt követtek el. Kálmán király elűzte második feleségét; Gertrudot pedig, II. Endre nejét, Pilisen egy palotaforradalomban ölték meg. Gertrudot azért, mert az az elve, hogy:

„— — Az a tűz, melyet a
Természet alkotott az asszonyok
Szemébe, oly sebesen elragad,
Hogy azt csak egy nyájas szó is dühös
Lángokra gerjeszti s az erőtlen ész
Elhallgat; ekkor már az észbe' bízni
Csak annyi, mint egy nagy tüzet csupán
Buzgó imádság által oltani!“

Viszont Piroskának, szent László leányának, thüringiai szent Erzsébetnek és szent Margitnak életét mindenki magasztalta. Rosz emléket hagytak maguk után a kicsapongó királyok is. Például a féktelen Péter, II. István, Kún László. Könyves Kálmán nagyeszű, de goromba ember lehetett; a lábaihoz boruló ruthén hercegasszonyt, elrúgdosta magától, mert — úgymond — „nem illik, hogy egy királyt csúffá tegyen az asszonyi könny". Salamonban a nép a kegyetlen fiút is utálta; 1074-ben, futásakor, arculüti szemrehányásokat tevő édesanyját, ha meg nem ragadja szentségtelen kezét őrangyala: felesége. A kúnok, besenyők ellen való forrongásnak egyik oka abban rejlett, hogy ezek nem kímélték a családi szentélyeket s olyképpen viselkedtek, mint például a tatárok, kik magukkal hurcolták a szép asszonyokat, leányokat. Hogy azonban a házasság akkor sem volt mindig csak rózsalánc, bizonyítja a közmondás: „Szegény tatár!" Igaz ugyan, hogy volt rá eset, mikor már két esztendős korában kolostorba dugták az áldozatra szánt kicsi leányt, javarésze azonban életének tavaszán lépett be oda: nem önként, hanem sebzett szívétől kényszerítve.

A leányoknak, míg férjhez nem mentek, nem voltak jogaik. Megesett, hogy nagy szükségében a család egy giráért a leányt is zálogba vetette.

A lakodalmat megelőzte a *kézfogó,* mely alkalommal a jegyesek az egész család jelenlétében hűséget esküdtek egymásnak; s fejével játszott az a vőlegény, ki ez eskü után a leányt elhagyta.

Eleintén úgy látszik, be is érték ezzel a valóságos *polgári házassággal*, mely az egész XI. században divatozott; csak Kálmán király rendelte el, hogy a világiak házassága csak úgy legyen érvényes, ha azt a templomban kötik s a pap megáldja. Az esketés szertartása akkor még jobban hasonlított a görög keletiekéhez. A pap saját palástjával terítette be a jegyeseket s úgy hallgatta meg esküjöket. Otthon azután hetedhét országra szóló lakzit csaptak, melyek még a szegényeknél is pár napig, a gazdagabbaknál pedig egy hónapig is eltartottak. Karácsony napján még egyszer fölkeresték az ifjú párt. Az atyafiak úgy kívántak áldást, bőséget, hogy odavittek hozzájuk egy fából faragott, vörösre festett rőt ökröt, melynek hátát teleaggatták 50—60 szál kolbásszal, oldalaira pompás pecsenyéket erősítettek, belsejét megtöltötték mogyoróval, fülébe pénzt tettek, farkára kancsót kötöztek, szarvait pedig maga a házaspár ékesítette föl mézes perecekkel. Eljöttek azután a regősök s tréfás verses felköszöntőt mondottak, előre tudván, hogy annak a sokféle jónak fele őket illeti.

A leányból azután feleség lett, a legényből pedig az ő ura. Az öcs a kisebbik, a bátya az öregebbik ura: testvérök becsületének, ángyuk jó hírnevének őrei s ha kell, megbosszulói. A régi korban a leányt „vették“, a keresztény korban már csak hozománnyal látták el. A válás Kálmán király törvényei óta rendkívüli nehézségekkel járt. S a recepció kérdésének történetében is Kálmánnal kezdődnek a bonyodalmak. Ő tiltotta

meg, hogy a zsidó keresztény nőt vehessen el s ha tette, visszavegyék tőle; ellenben az izmaelita, vagyis a mohammedánus vallású bolgár csakis keresztény magyar gavallérnak adhatta oda a házikisasszonyt. Ki a más feleségét megverte, vagyonának kétharmadával lakolt. A nőrabló már szent István korában tíz, a közember pedig öt tinóval békéltethette meg az apát, de a leányt is vissza kellett adnia. Szent László mint emberölést büntette a nők durva megsértőit. Kálmán csak pénzbírságot szabott hasonló esetekre, azt pedig, aki fizetni nem tudott, lenyírt hajjal adatta el. Aki megölte a feleségét, ha kómesz volt 50, ha nemes, 10 tinóval tehette jóvá hibáját s azonfelül böjtölnie kellett. Eleinten lenyírták a haját s rabszolgának adták el azt a szerencsétlen Rómeót is, kit rajtaértek Juliája elszöktetésén.

A családban szigorúan, de szeretettel növelték a gyermeket, kit születése után rendesen csak nyolcad napra kereszteltek meg, 7—8 komát is hívtak hozzá s ezek mindenkor csinos ajándékokat adtak, míg maga a család nagy lakomát csapott a keresztelés alkalmából. A fiút példátlanul nagyra tartották. Feketegyarmaton, Aradvármegyében még most is megvan az az ősrégi magyar szokás, hogy az özvegyasszony asztalához csak a férfiak ülnek — odaértve a cselédeket is — az asztalfőn pedig az elsőszülött fiú ül, ha nem több is 2—3 esztendősnél. Leánytestvérei s a család női tagjai a fal mellett levő lócán fogyasztják el a maradék eledelt. „De hiszen — szólt egy barátom egy ilyen özvegy

asszonyhoz — az árvaszék egyenlő osztályt tesz fiúk és leányok közt." „Kucorgott volna csak az árvaszék a fiam bölcsőjénél!" szólt szent meggyőződéssel az özvegy. Amint azután megházasodott a legöregebb fiú, azonnal ő lett az egész család feje. S ebben és az anya mondásában benn van az a vasfegyelem, mely a katonás rendhez szokott magyarnak még háztartásában is nyilatkozott; pedig nem egyezett meg a természet jogával.

Az özvegy asszonyt már szent István törvényei is nemesen védelmezték, de az árvákról sem feledkeztek meg. Megengedték, hogy férjhez mehessen az özvegy, de ne vigyen magával többet az árvák vagyonából, mint amennyi ruházatára szükséges. Akkor még nagy urak családjaiban is többnyire házilag készítették a ruhákat, amint fejletlen ipar mellett alig is lehetett másképp. Sajnos, nincsenek megbízható leírásaink az Árpádok korabeli nők ruházatáról, de még királynéinkról is tudjuk, hogy arannyal és ezüsttel, drága selymekkel maguk hímezték és varrták díszruháik egy részét.

Mentől kevesebb volt abban a korban a társadalmi érintkezés, annál természetesebb, hogy az asszonyok saját családjuk körében keresték boldogságukat. Mint anyákra és gazdasszonyokra nemcsak a háztartásnak, hanem gyakran az egész gazdaság vezetésének gondja is nehezedett, ha a kötelesség férjét háborúba vagy egyáltalán a közdolgokban való részvételre szólította. Ezek az idők termették azokat a nagyasszonyokat, kikről ma már csak történetírók beszélnek, költők regélnek.

Általában véve igen helytelen fogalma van annak az Árpádok korabeli magyar műveltségről, ki azt hiszi, hogy a nők társadalmi helyzete bizonyos tanultságot nem követelt meg. Már az 1025-ben alapított veszprémi apáca-kolostor fölkarolta a nők nevelését. Könyvből tanultak, kivált imádságokat és énekeket, sőt történetet is, úgy, hogy a magyar királyok krónikáját, a bibliai történeteket s a szentek életét mindenesetre ismerték. A tanultakat saját szavaikkal mondták el és pedig magyarul; az előkelő leányok azonban a deák nyelvet is kötelesek voltak tanulni. Szent Margitot egy apáca, Katalina nővér tanította diákul. Azonban a műveltségi állapotoknak részletezése igen messze vezetne célomtól, mely csak őseink életmódja egyes jelenségeinek felsorolására szorítkozott. Talán ennyiből is „látjátok feleim szemtökkel, mik valánk! Isa, por és hamu“ ugyan már a középkorbeli magyarság. De ez a por és ez a hamu az egyszerűség, háziasság, kedélyesség, lovagiasság oltártüzének omladéka. Ezen por és hamu alatt még izzik a szikra s folyton ott lappang valami láng, mely mindannyiszor fölmelegít bennünket, valahányszor ez oltárhoz közeledünk; s most is megégeti azok kezét, akik rossz szándékkal bolygatják.

Nagy Lajos magyarjai

Magyarország olasz származású királyai: Károly Róbert, Nagy Lajos, Mária, Olaszország apró zsarnokainak és abszolutizmusra hajló királyainak hatása alatt álltak. Magyarországban a XIV. század majdnem teljesen a nápolyi Anjouk kora. Fejlődésének 1308-tól 1395-ig ők adnak irányt. A nemzeti királyság maga sem zárkózott el idegen befolyások elől; s mikor egy-egy idegen menyasszony lépett be Árpád uralkodó házába, hozományában mindig volt valami, amit hivatalosan nem vettek föl a lelettárba: az a szellem, amelyben növekedett. Azt itten, a Kárpátok tövében sem tagadhatta meg.

Lépésről-lépésre ki lehetne mutatni azt a hatást, mely Magyarországot a szerelem legédesebb láncaival, vagy a diplomácia leglelketlenebb házasságszerzésével vonta az európai művelődés körébe. Amaz kétségtelenül többet ért el; mert, mint a boldogságnak, a műveltségnek magának is meleg tűzhelyre van szüksége. Ez a hatás azonban rendesen megszűnt a királyné utolsó sóhajával, vagy —

ami néha szintén megtörtént — a királyi férj utolsó meleg csókjával.

Az Anjouk tartósabb állapotokat teremtettek. Alig akadt a szárazföldnek más uralkodóháza, mely olyan alkalmazkodó képességet árult volna el. Francia volt, Olaszországban erősödött meg, Magyarországban lett hatalmas, Lengyelországban félelmetes. Ugy látszott, nem léteznek reá nézve sem a szélesség, sem a hosszúság fokai. A bágyasztó délen nem lankad el, a fagyasztó északon nem vonul kuckóba s nyugaton éppen úgy otthon érzi magát, mint keleten. Sehol sem az, ami a többi; de nem is az, mint azok, ahonnan jött. A magyarok már az első Anjout, Károly Róbertet bevádolták a pápánál, hogy eltörölte a régi jó szokásokat; nem tart országgyűléseket, törvénytelenül is elveszi a nemesek jószágait és méltóságait s nem állítja helyre veszendőbe ment jogaikat és kiváltságaikat, amikre pedig megesküdött. Ki nem ismer mindebben Szicilia nagy uralkodójának, II. Frigyesnek — a *mellesleg* német-római császárnak — hű tanítványára, egy újabb kor fiára? Arra az önkényes fejedelemre, ki nem törődik az alkotmányosság formáival, pedig tudja, a nemzet mily szívósan — az ő felfogása szerint milyen megátalkodottan — ragaszkodik hozzá? Veszni hagyja a régi, gyökeres nemzetségeket, hogy szerencsefiakból új arisztokráciát teremtsen, mely mindent neki köszönve, mindent is megtegyen érte. Olaszokkal tölti be az ország sok egyházi méltóságát. A banderiális rendszer behozatalával olyan

sereget teremtett, amely, a főurak hiúságának legyezgetése mellett, éppen magukat a főurakat gyűrte a király alá. Ha később megfordult a dolog, talán nem is a rendszeren, hanem az ellenőrzésen mult. A király hatalmának függetlenségét még jobban növelte a pénzügyek rendezése. A bankárok, kalmárok és diplomaták hazájában született Károly Róbert, firenzei mintán kapva, hamarább megteremti az aranyt valutát, mint Európa akármelyik más nagyhatalma. Liliomos aranyaival s az egyenes adó behozatalával hatalmasabb ura lett a helyzetnek, mint bandériumaival. Nem hadjárataiban, hanem diplomáciájában kereste sikereit. Méltó tanítványa volt a XIV. század Itáliájának, csakhogy nagyobb terveket szőtt, mint ennek zsarnokai.

Olyan fejedelem, akivel alkudni lehet s aki a hadkötelezettséget pénzen engedi megváltani, nem tartozhatik a magyarság eszményképei közé. Pedig szinte tüntetett magyarságával. Nem tette államnyelvvé a magyart; de hát ki is gondolt volna akkor Európában a latin nyelv száműzésére? Azonban udvarképessé tette a nép nyelvét s ez az olasz már magyar neveltetést adott gyermekeinek. A nemzeti géniusznak nem kellett meghajolnia az olasz előtt, sőt karöltve járt vele. Háromszázötven teremből állott a király visegrádi alsó palotája. Az épület közepén nagyfényű csarnokok ragyogtak; a trón- és tanácsterem, a királyné elfogadó szobája, az ebédlő pazar berendezése az olasz — nem az európai — ízlésű urat mutatta. Félig-meddig újítás számba ment, hogy palotáját hatalmas

kerttel vétette körül. Bútorait, díszműveit szász iparosok szállították. Aranysarkantyús vitézek és szent György lovagjainak sarkantyúja pengett végig a márvány-padozaton; a belső termekben azonban felfogták lépteik zaját azok a keleti szőnyegek, melyeket a király genovai és velencei kereskedőktől drága pénzen vásárolt.

Az udvari kápolna művészi faragású padjai közt térdre rogyott a legbüszkébb dalia is, de azután nevetve suttogott róla: a szép Klára, miért késett olyan sokáig, mikor imakönyvéért a királyné visszaküldte. Szent István legendáját s a nemzet egyéb történeti s talán irodalmi kincsét is a király odavitette ugyan a kápolna mellett levő levéltárba de a titkos kancellárt az udvari emberek nem azért zaklatták, hanem dévaj adomákkal, nagy titokban a király gyöngéd viszonyairól szóló pletykákkal, olaszoktól ellesett elbeszélésekkel s játékokkal, például már sakkozással mulattatták a hölgyeket. Akinek nem volt, ha szerét tehette, maga is költött valami cifra történetet, hogy címerét megfestesse a király, ki ezzel a csecsebecsével oly szívesen lekötelezett minden használható embert. Nagyobb ünnep nem mult el tornajáték nélkül s akadtak, akik nagyon szellemesnek találták a királynak azt az ötletét, hogy az egyik bajvívót három kiütött fogáért három faluval vigasztalta meg. Falut azonban a címerfestő is kapott s *Pietro di Simone*, a király sienai származású ötvöse, (1313-ban még a nápolyi király pénzmetszője) Magyarországban szepesi alispánságig s várnagy-

ságig vitte föl a dolgát. Követek jártak-keltek Magyarország és Itália közt; István visegrádi várnagy kilencszer is megfordult Nápolyban. Károly maga is elment oda, míg máskor ő látta magánál szívesen Közép-Európa fejedelmeit. Ahhoz tehát, hogy a magyar urak síma diplomaták legyenek, nem kellett éppen Itáliába fáradniok; sőt az udvari élet mintaképét is megtalálták otthon, hol már az Árpádok fényes udvart tartottak. Károly Róbert sokáig nem tudta felülmulni hajthatatlan alattvalójának, Csák Máténak trencséni udvara fényét. S íme, míg ezt a magyart, az olaszt gyűlölve is, ugyanaz a napsugár melegítette, mely Itáliában, szerencsésebb körülmények közt, reneszánszra vezetett, az olasz származású Amadék várában magyar nevelést kapott egy lengyel hercegnő, Erzsébet, utóbb Magyarország királynéja. „Magyarország — szól Eugéne Müntz, a francia akadémia tagja — az új elveket — s ezt többé nem lehet tagadni — oly korszakban fogadta el, amikor az Alpokon innen még mindenütt a középkor hagyományai uralkodtak.“ Az elvek elfogadása azonban nem jelentette a nemzeti szellem megalázkodását. „Oh boldog Magyarország, — sóhajt fel Dante, — csak ne hagyja magát félrevezettetni!“ A minta nem hiányzott, de a magyarság azt saját egyénisége s Közép-Európában akkor elfoglalt fontos állásához képest önállóan alakította át. Amivel szép Fülöp francia királyt dícsérik, azzal lehet magasztalni Károly Róbertet is: *első modern királya nemzetének.* Merészebb újító, mint nagy fia, Lajos.

Míg *Dante* Károly Róbertet haszontalan, léha fiatal embernek tartotta, *Petrarca* nem győzi eléggé magasztalni fiának, Lajosnak eszélyét, jogérzetét, erélyét, mérsékletét. Nem tudja, a világ melyik királya tett annyit birodalma, becsülete s alattvalói javának érdekében, anélkül, hogy azért felfuvalkodott vagy nagyralátó lett volna; sőt — ahogy mondja — annál alázatosabb és kegyesebb lett, mentül inkább fölemelte Isten az ő sorsát. Egy másik olasz humanista, Lorenzo *Monaci* szerint:

„Azt a magyart, ki előbb gyáván, müveletlenül élt még
S őslakosok módjára vadállat bőribe bújván
Úgy fitymált a világ: a magyar trón dísze, virága,
Nagy Lajos, emberiebb, nemesebb életre vezette
És harcolni tanítva, nevét külnépek előtt is
Rettenetessé tette, — dicsőségét ragyogóvá."

Alegretti, a forlii költő, ódájában a legnagyobb királynak nevezi. Az olasz krónikások, maguk a Villaniak is, elismeréssel és tisztelettel emlékeznek róla, az olasz-verőről. Elsősorban kétségtelenül éppen mint hadvezér, hódító és szerencsés országszerző keltette föl Európaszerte a figyelmet, otthon a szeretetet. Egy millió négyzetkilométernyi birodalomnak volt a királya; tizenhat ország tartozott hozzá, két tenger mosta határait, megközelítette a harmadikat (a Baltit), sőt Nápollyal egyideig övé volt a negyedik is. Hajóhad szervezéséről gondolkozott, szabaddá tette a tengert s Reggiótól Pommerániáig lengett a magyar zászló, melyet „Éljen a magyar!" kiáltással annyiszor vezetett győzelemre. Készen kapta a *sereg* szervezetét, de

ő alatta erősödött az meg. A könnyű lovasok és az angolokkal vetekedő íjászok Európa csodálatát vagy gyűlöletét vonták magukra.

Ennek a seregnek sokat feláldozott az állam érdekeiből, de korántsem mindent. Még a kilenced és az ősiség behozatalában is hadi s vele hatalmi érdekek lebegtek szeme előtt. Mint valami olasz fejedelem, szívesen alkalmazott zsoldosokat. Már csak e miatt is rendeznie kellett pénz- és hitelviszonyait s a vámok és harmincadok ügyét. Anyagi függetlenséggel biztosította cselekvése szabadságát. Ezt a szabadságot növelte, mikor a földmívelés, ipar és kereskedelem pártolásával igyekezett biztosítani alattvalóinak jólétét és adózó képességét. A papok és nagyurak hatalmát a *városok* dédelgetésével ellensúlyozta s a városok iparának, kereskedelmének, különösen a céheknek fölvirágoztatása arra vezetett, hogy a műveltségnek *vidéki* középpontjai támadtak. Igaz, hogy mindennek távol sem lehetett Magyarországban az a hatása, mint másutt, mert a városok idegen ajkú polgárai bámulatos ridegséggel zárkóztak el a magyar nemzeti érdekek elől. Nagyon kivételes volt például Lippa, mely mint magyar város részesült Károly Róbert és Lajos pártfogásában; de az is bizonyos, hogy Lippa sohasem szabadult meg földmíves jellegétől. A városok magyar elemeit azonban Lajos szívesen védelmezte, különösen a németek ellen; Pozsonyban börtönbe vettette a rakoncátlankodókat, Zsolnát pedig — a sziléziai helyett — magyar városi törvények használatára utasította.

Az *udvar* példája a városokra nem hatott. Az udvar társalgásának nyelve a magyar volt s a királyi család idegen származású tagjainak is meg kellett tanulniok magyarul. A magyar nyelv tehát megtartotta az Árpádok korában elismert természetes jogait. És ha az Anjouk s a velök jött urak kétségtelenül eredetiben olvashatták is *Froissart* francia és Villani olasz történeteit s ha Budának, Esztergomnak, Váradnak voltak is olasz külvárosaik, Károly Róbert halála után már mindkevesebb volt az olaszul tudó urak száma. Így például Velencének Mária királynéhoz küldött követsége mellé tolmácsot kellett rendelnie, mert „e nélkül a követek semmire sem mennek". Lajos korából is több adat van, hogy Olaszországba küldött magyar követei mellé tolmácsokat adott. Ez éppenséggel nem akadályozta a magyar urakat, hogy diplomáciai küldetésükben ügyesen és sikerrel járjanak el.

Olaszországban a magyarok a nyelv ismerete nélkül is nyitott szemekkel jártak és pedig néha ezrével, például az 1350. évi római búcsún, mint *zarándokok*, legtöbbször azonban a különböző hadjáratok alkalmával, mint *katonák*. A szókölcsönzések mutatják, hogy az olasz nyelvből mégis ragadt reájok egyetmás; sőt éppen ezek a kölcsönvételek tanusítják, hogy akárhány fogalommal járás-kelésök közben ismerkedtek meg. Amit a vitéz jónak látott, tapasztalt, hazatérve, ha módja volt benne, utánozta is és így olasz példára sok hasznos ismeret terjedt el az országban; Nagy Lajosnak az olaszokkal való harmincötéves háborúja korában már

a királyi család olasz származásánál fogva is több, mint bármely más király idejében. Ezek a magyarok azonban csak annyit fogadtak el, amennyit nézdelésök után megszerettek. Nagyon messzemenő állítás volna, hogy a XIV. század olasz irodalmából csak valami számbavehetőt is merítettek. Petrarcát és Boccacciót, midőn követségben jártak Lajosnál, az udvar előkelő népsége bizonyosan szívesen és tisztelettel látta; már Giovanna királynővel való ismeretségök miatt is érdeklődhetett irántuk. A két költő, de kivált Petrarca, semmiesetre sem halmozza el annyi dícsérettel Lajost, ha ezt teljesen közönyösnek találja az ő költői lángesze, vagy idegennek az olaszok és a humanisták törekvése iránt. Azok a vitézek, a Laczkfyak, Kanisayak, Miczbánok stb. pedig, kik egyideig kün laktak Nápolyban, már vihették annyira, hogy élvezni tudták műveiket.

Mindez azonban csak közvetve lendíthetett a *magyar irodalom* ügyén. Az udvari körök nem jutottak odáig, hogy ösztönt adjanak társalgásuk nyelvének az irodalomba való bevitelére. Annyi bizonyos, hogy Zách Klára, sőt Toldimondája maga sem volt alkalmas arra, hogy a hegedősök és citerások nagy urakat mulattassanak vele; de az urak, bizonyosan magával a királlyal együtt, szívesen hallották hadi tetteik megéneklését.

Mindenesetre a *nemzeti irány* jele, hogy annyira kedvezett a *történetírásnak*. A Névtelen Jegyzőt, Rogeriust és Kézait kivéve, legfontosabb krónikáink ebből az időből valók. *Márk* barát 1358 május

15.-én kezdte írni vagy talán csak másolni a magyarok régi és *legújabb* tetteiről szóló könyvét, melyet közönségesen Bécsi vagy Képes Krónikának szokás nevezni. Művét régi krónikákból szedegette össze s nem igen mond ismeretlent; kritikát sem gyakorol, de mint egyszerű elbeszélés kétségkívül megnyerte olvasóinak tetszését. Több hitelre tarthat számot s közvetlenebb is, midőn saját korát adja elő. Látszik, hogy itt többnyire tapasztalatból ír, mert az utolsó huszonöt év történetében már mindunta1an emlegeti az évszámokat, sőt helyenkint hó és nap szerint is megörökíti az események idejét. Néhol teljes élénkséggel beszél. Igy midőn Zách Felicián merényletét, a Bazarád ellen való hadjáratot, a visegrádi fényes fejedelmi találkozót, vagy Károly Róbert temetését mondja el. Mindezt egy udvari ember odaadásával. Kifakad Zách ellen s még gyermekei iránt sincs részvéttel; viszont azonban, Károly Róbert halálakor, szerinte, a márványt is föláztatták az ország minden rendű lakósainak könnyei. Még azt a gyászbeszédet is közli, melyet az érsek a ravatal fölött tartott. Könyve az udvar külföldi vendégei előtt is figyelmet keltett s talán ennek köszönhetni, hogy *Muglen* Henrik, némi módosítással, már 1358—1365 táján németre fordította. Nem említve a *Budai Krónikát*, mely ennek szövegét is fölvette s a szűkszavú *Pozsonyi Krónikát*, kiváló fontosságú a Tótsolymosi *Apród* János, vagyis János küküllői főesperesnek, egykor Lajos király titkos jegyzőjének krónikája. Voltaképpen ez az első magyar-

latin életrajz, mely nem szenttel, hanem világi nagy emberrel foglalkozik. Az események nagy részének szemtanuja volt, de már előre haladott korában írta visszaemlékezéseit; azért maga is mentegetőzött, hogy a viselt dolgok sorrendjéről oly világosan, az évek és napok megkülönböztetésével nem értekezhetett. Stílusán meglátszik a magyar és semmi sem mutatja a későbbi humanisták rendes tulajdonságát, a klasszicizmus hajhászását.

A *Dubovici Krónika* szerzője szintén magyar ember, egy *János* nevű minorita. Elkísérte Olaszországba és Litvániába a királyt, kinek kedves embere volt; midőn például az egy francia mértföld szélességben kiáradt Olt-folyóhoz értek, Lajos jó lovat adatott alája és vele együtt úsztatott át a vizen. Sok olyan részletet és jellemző vonást tartott fenn, miről csak mint szemtanu vagy jól értesült író tudhatott. Még olyasmit is följegyez, hogy az Aversa alatt megsebesült Lajos lábából 12 rántásra húzták ki a nyilat, vagy hogy 1353-ban egy vadkan 23 sebet ejtett Lajos lábán stb. Nem egy helyütt hivatkozik oklevelekre. Amellett útja élményeit igen érdekesen s nem ritkán mulatságosan beszéli el. Még közvetlenebb, mint Apród János, ami természetes is, mert csak tíz évről s az események friss benyomása alatt írt.

De olasz humanisták is szívesen foglalkoztak az Anjouk korabeli Magyarországgal. Domenico di *Gravina*, mint a magyarok politikai barátja, élesen megrótta Giovanna királynét. *Caresini* velencei kancellár, *Villani* Máté és fia, Fülöp, *Monaci* Lőrinc

stb. mind beleszőtte krónikájába a magyar eseményeket. Monaci latin versekben ítélte el a nagyravágyó Durazzói Károlyt s dicsőítette személyes ismerősét, Mária királynét, aki fölszólította őt történetének megírására. Lajost és Máriát személyesen ismerte *Paulo* Pál zárai patrícius is, ki korának, főképpen pedig Zára városának eseményeit naplószerűen jegyezte föl.

Sőt a Magyarországba szakadt *németek* közt is akadunk a hazai történelem feldolgozóira. Például *Müglin* (Mügeln) vagy Muglen Henrik. IV. Károly császár udvarából jött Nagy Lajoshoz, 1358—65 közt tartózkodott nála. A mesterdalok megalapítói közé számítják a tudákos költőt, aki 1365—66 táján németre fordította Márk krónikáját. Tulajdonképpen nem is fordítás, hanem néhol ferdítés, néhol kibővítés más krónikák vagy szóbeli elbeszélések alapján. A honfoglalás történetének elbeszélői közt a legrészletesebbek közé tartozik a Nagy Lajos korabeli *Rímes Krónika*, mely Müglin krónikája után készült, anélkül, hogy érdemesnek tartotta volna csak meg is tekinteni ennek forrásmunkáját. Müglin azonban annyira használta az ott megőrzött mondákat és néphagyományokat, hogy már ezért is köszönetet érdemel a Rímes Krónika szerzője, ki az ő nyomán közölte a magyar népköltészetnek ezeket a nagyon eltorzítva is megbecsülhetetlen emlékeit. Az ismeretlen szerző — Nagy Lajosnak valamelyik *német* káplánja — mint maga mondja, — „a század méltóságának magaslatán állva, ifjú lelkesedéssel akart elbeszélni történeti igazságo-

kat. Mert ha meglett történetírók pogány fejedelmek történeteit örökítették meg, mennyivel méltóbb és különb dolog a kereszténység magaslatáról írni I. Lajos magyar királyról, ki a tengerszorostól az óceánig uralkodik! „Csengő rímekben s a spondeuson kezdve minden képzelhető mértékben magasztalja a királyt, kihez hasonló méltóságú uralkodót a föld egyetlenegy században sem látott; de nagyon messze marad magának a királynak korától, mert 1071-gyel, Nándorfehérvár bevételével végzi előadását.

Azonban a humanista szellem befogadását nem efféle, csak szűk körökben ismert íróknak, hanem főképpen az *egyetemek* erős látogatásának lehet tulajdonítani. A Nagy Lajos korában alapított prágai egyetemnek a szlávokkal együtt első, a bécsinek pedig egymagukban negyedik nemzetét ők alkották. Bécsben 1365—1420 közt mintegy ezer magyar tanult; s ezen az egyetemen a bölcsészet tanára lett *Magyar* László, ki azelőtt, mikor még Nagy Lajos fő solymásza volt, könyvet írt a solymászatról. *Szigeti* István ágostonrendi szerzetes, Lajosnak egyik bizalmasa, a pécsi és a toulousei egyetemeken húsz esztendeig tanított, a rend milánói káptalana pedig megbízta, hogy Párisban is tartson előadásokat. Párisban és az olasz egyetemeken mindig voltak magyar tanulók. Sőt 1367-ben V. Orbán pápa meg is engedte Lajosnak, hogy Pécsett studium generalét állítson s azon — a teológiát kivéve — minden egyéb tudományt előadathasson. A római jog széleskörű tanítása

azutan meglehetősen kívánt alkalom volt a római szellem megismertetésére s megkedveltetésére. S a humanizmus annyival inkább utat törhetett, mert ez egyetemen néhány olasz tudóst is alkalmaztak. Mária királyné, úgy látszik, férjével, Zsigmonddal egyetértve alapította a *budai akadémiát* vagy egyetemet, amelynek kancellárja titkára, Lukács óbudai prépost volt. A főiskolák, a királyi udvar s a püspöki székhelyek mellett *könyvmásolók* működtek. Nem űzték mesterségöket oly iparszerűen, mint az olaszok s hazai történetek, legendák s teológiai művek másolásával szívesebben foglalkoztak; de már klasszikusokat is adtak a megrendelők vagy a megtiszteltek kezébe. Azonban magyarjaink a drága könyvek helyett az olcsó egyetemekhez fordultak s a latin világnyelv segítségével túlságosan nagy áldozatok nélkül sajátították el a tudományoknak egész halmazát. Ez a tanulás fejtette ki bennük a latin nyelvérzéket, a szép stílusra való törekvést. Oklevelek szerkesztése közben is finom kifejezéseket keresgélnek s a szövegben bibliai és klasszikus mondásokat idézgetnek; sőt Dömötör esztergomi érsek, szent Ágostonnak nagy tisztelője, közokiratokban néha vallásos értekezéseket közölt. Az Ars notarialis (a jegyzőség mestersége) pedig frazeológiával szolgált mindenkinek, aki nem bajlódott körmondatok fogalmazásával s ellátta a kancellistákat írásmintákkal, mint korunkban a szerelmi levelező a fiatalokat.

A tudományt és az irodalmat pártoló Lajosnak sok olasz, német, lengyel pap, törvénytudó, orvos,

költő és énekes ajánlotta fel szolgálatait; építők és művészek pedig még nagyobb számban keresték megrendeléseit és kegyeit.

Eldugott falusi templomokat is művészi freskók ékesítettek. A regedei születésű, de valószínűleg olasz származású *Aquila* János freskóinak töredékei a veleméri, tótlaki, martyánci és turnicsei templomokban művészi alkotások. Egyik festményét a bécsi császári múzeumban őrzik s oly jelesnek tartották, hogy sokáig Zeitbloomnak, majd Schaufleinnak, az ónémet iskola ezen legkiválóbb mestereinek tulajdonították. Most is a német iskola alkotásai közé sorozzák. Különben nemcsak magyarosan ruházkodott, hanem magyarosan is gondolkozott, midőn magyar történelmi mozzanatokat választott művészete tárgyául. Némi joggal ugyanezt mondhatni *Simone du Martino*ról, ki Assisiben megfestette Gentilis bíbornoknak és szent Erzsébetnek, Nápolyban pedig András magyar hercegnek, feleségének Giovannának s gyermekeinek arcképeit. Legkitünőbb alkotása az a freskó, melyet Henrik szepesi prépost megrendelésére a szepesi templomban még 1317-ben készített. Henrik prépost, mintegy példát adva a magyar uraknak történeti mozzanatok megörökítésére, tárgyul Károly Róbert rozgonyi győzelmének allegóriáját választotta. Sok idegen művész kereste föl a magyarországi megrendelőket, de viszont Magyarország is küldött már művészeket a külföldre Egyes urak, kik Olaszország műremekeit látták s festőiskoláit, céheit ismerték, a maguk költségén

is taníttattak magyarokat Olaszországban. A legnevezetesebb *Giovanni d'Ongaria*, ki 1380 táján iratkozott be a sienai művészek céhébe s ott telepedeit meg. Földet szerzett, megházasodott s 1386-ban már a városi nagytanács tagja lett. Ő festette a sienai Szent-Márton- és Antal-társulat templomának egyik képét s több faszobrot készített a sienai székesegyház számára. A Palazzo Publico kapuja fölé szánt kép s utóbb a székesegyház sekrestyéjébe vezető folyosó s a S. Savino oltára fölött való boltozat freskóinak festésével is megbízták. 1403-ban ő volt Siena polgármestere, több ízben pedig priore governatoreja. Az idegenből szegényen odaszakadt mester jeles műveiből azonbanban semmi sem maradt reánk.

Magyarország a művészet más ágai iránt sem maradt érzéketlen. A *zománcolás* és *ötvösség* virágzása ebben a korban kezdődött igazán. Az a fény, melyet a magyarok már ruházatukban és fegyverzetükben is kifejtettek, vagy az a buzgóság, melylyel a templomokat ellátták, nagy lendületet adott ennek a művészetnek, mely egyúttal iparág volt. Lajos király a máriazelli és az aacheni templomoknak nemcsak Madonna-képeket, hanem más nagybecsű kincseket is ajándékozott, melyeket az ötvösség remekei közé számítanak, pedig nagyrészben magyar művészektől származnak.

A magyar művészek fejedelmei az Anjouk idejében *Kolozsváry* Márton és György testvérek, egy Miklós nevű festőnek fiai. Igazi művész-dinasztia, melynek halhatatlanságát maig is őrzi szent György-

nek a prágai szent Veith temploma előtt levő szobra s annak budapesti és kolozsvári másolata. Nekcsey Demeter váradi püspök megrendelésére ők készítették szent István, szent László és szent Imre gyalogszobrait. Zudar János váradi püspök szintén velök önttette rézbe szent László lovagszobrát. 1390 szeptember 12.-én a király és királyné jelenlétében áldották meg a „magas kőszálon“ álló művet, mely „fénylik mint nap, sajog mint arany“. Ez a szent szobor, melyet Janus Pannonius és Arany János megénekelt, 1660-ig hirdette a magyar Glaukosok dicsőségét s egész legendakör képződött körülötte. A Kolozsváryak prágai alkotása nemcsak a részletek finom és aprólékos kidolgozásával, hanem felfogásával s arányaival is kitűnik; tehát azzal, mi leginkább hiányzott a középkor szobraiból. Milyen haladás ez például a kassai dóm domború művein levő nagyfejű, aránytalan testű szentekhez vagy akár Károly Róbert, felesége s Lajos domború művéhez képest! De nemcsak ércbe öntötték, hanem faragták is a szobrokat; így például Mária királyné márványszobort állíttatott atyjának, Nagy Lajosnak, a székesfehérvári templomban. A kassai templom ormán szent István, szent Imre és szent László kőszobrai a nép hite szerint azon vetekedtek, kővel melyik tudja áthajítani a templomot, hogy az legyen a nyertes. A szobroknak hatása már abban is nyilatkozik, hogy rendesen valamely hagyomány fűződik hozzájok.

A nagy számban emelt csúcsíves templomok

ékítéseinek és szobrainak kifaragására szobrászati műhelyek keletkeztek. Igaz, hogy a művészek általában még a francia plasztika szabályaihoz alkalmazkodtak, de már az antik minták sem voltak előttük teljesen ismeretlenek.

Az Anjouk kora a *műépítészet* aranykora volt. Mikor Európa legnagyobb része szakított már a csúcsíves iránnyal s nagyrészt be sem fejezte megkezdett hatalmas építményeit, Magyarország, mely különben ezen a téren a XII. században megelőzte a föld legtöbb államát, valóságos szenvedéllyel fordult a csúcsíves irány felé. Rombolt, hogy építhessen. A legszebb román bazilikák is áldozatul estek a kőművesek csákányainak, hogy helyökbe hatalmas csúcsíves templomokat emeljenek. Máshol csupán átalakították a román templomokat, de többnyire az ízlés rovására. A szentferenciek pozsonyi templomának vagy ugyanott a klarisszáknak tornya a legszebb alkotások közé tartozik s amaz nemes arányaival és művészi kivitelével felül is mulja a bécsi Szent-István-torony óriás kőtömegét. A pozsonyi Szent-János-kápolna, Máriavölgy, Nagyszombat, Lőcse, Veszprém stb. csúcsíves templomai valóságos műcsarnokok. Valóban nagyszerű csak a kassai Szent-Erzsébet-székesegyház. Lelesz 50 rőf magas tornyát egy budai kőfaragó építtette; érdemes megjegyezni, hogy mindössze 200 aranyért. Mivel még a falusi templomokat is újraépítették, egész *kőműves-iskolák* keletkeztek, amelyek egy-egy vidék számára ugyanazon terv szerint dolgoztak. Ipolyi Kassa Szent-Erzsébet-

székesegyházát és Szent-Mihály-kápolnáját Magyarország csúcsíves műalkotása valódi gyöngyeinek nevezi. Mindezeknek azonban semmi közük sem volt Olaszországhoz, mely ezt a műirányt sohasem szerette; s annál kevésbé volt közük ahhoz az új szellemhez, mely az építésben a külföldön egészen más stílust akart megkedveltetni.

A műépítészet különben még most is majdnem egyedül a vallás szolgálatában állt; de már világiak is több dicsvággyal építettek. Az a földi paradicsom, milyennek külföldiek még Mátyás király idejében is találták Visegrádot, ekkor tájban épült ki teljesen. Károly Róbert hatalmas várkastélyát fia idejében a főuraknak olasz mintára s olaszoktól épített lakásai, talán palotái környezték. A szemben levő Nagymaroson villák és paloták sorakoztak egymás mellé s az Anjouk egyidőben (1324) már arról gondolkoztak, hogy ezt tegyék birodalmuk fővárosává. Nem tették, de nem ismerték el egyedüli fővárosnak Budát sem, hol Lajos fényes palotát emeltetett, míg anyja Óbudát díszítette s 1355 a kir. városok közé is fölvétette. Lajos maga szívesebben tartózkodott Visegrádon; 1355—82 közt ismeretes 305 leveléből 205 kelt Visegrádon és csak 101 Budán. A pozsonyi városháza e kor világi építkezéseinek szintén becses emléke. Sok *vár* emelkedett az Anjouk idejében; a főurak azonban legfeljebb az udvar közelében gondoltak kényelemre. Künn a vidéken, hegyek ormaira vagy tócsák közepébe, nem a művészet, hanem a honvédelem követelményeinek megfelelő várakat emel-

tek. Pedig a királyi család ebben is jó példával járt elől. Diósgyőri várkastélya például jeles erősség volt, egyúttal azonban a középkori műépítés figyelemreméltó alkotása. Diósgyőr abban az időben Európának legfényesebb királyi mulatóhelyei közé tartozott. Most már csak itt-ott látszik egy csúcsíves ablakú vagy boltozat-keret, míg a freskók majdnem végképp elmosódtak. Gyönyörű park vette körül; a mellette levő részt a nép ma is kőkertnek hívja. Az egészből csak egyetlen egy fa maradt meg, az a hatalmas mogyorófa, melyet — hagyomány szerint — maga Mária királyné ültetett.

Csak elszórt adatok maradtak fenn arról a műveltségről, mely az Anjouk idejében mindjobban hatalmába kerítette Magyarországot. *Közműveltségről* természetesen szó sincs; de maga a műveltség korántsem olyan szórványos, mint ahogy a pusztulástól megkímélt gyér adatok nyomán gyanítani lehetne. A politikai érettség, mely a nemzetnek ezen korban viselt tetteiből kisugárzik, egymaga is tanusítja, hogy a magyarság európai színvonalon állt. Nemcsak az államélet és a hadi siker volt az egyetlen, amiben más nemzeteket megelőzött s részben felül is mult.

A Hunyadiak várában[1]

Itt állok, a vajdahunyadi szirten, amely rendíthetetlen, mint vára építőjének karja, keble; s olyan nagy, mint ő maga volt s amilyenek fiai, társai voltak. De hova lettek *Hunyadi* János és fiai? „Hol van az egykori fény? Hol van az egykori zaj?" Ki látja még, hogy feltárul a hunyadi vár kapuja, Kapisztrano kibontja zászlait s megindul kereszteseivel? Ki hallja még, hogy tárogató, síp, trombita szól, mikor Hunyadi megjelenik és körülötte szökdelteti ménét fia, László, hogy átvegye s mindenüvé megvigye parancsait?

Ma már csak néhányan értik meg ezt a szent jelenetet; de ezek fölriadnak álmukból s másokat is fölráznak abból a fásultságból, amellyel multunk nagy emlékei és tanulságai iránt viseltetnek.

*Kazinczy*val, *Czuczor*ral a szirttetőn, Hunyad magas falánál kevesen látják a hőst, ki pihenni jő ide, mikor hazáját veszedelem nem fenyegeti. Az

[1] Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület vajdahunyadi vándorgyűlésén.

esti fény sugaránál csöndesen nézi a vidéket. Nyugodtan fogadja a rossz híreket. Nem bánja, hogy letették a kormányzóságról, áskálódnak ellene, sőt életére törnek. De arra a hírre, hogy a török már Nándorfehérvárat vívja, kardot ragad, lovára kap, azután harcol, vív, izzad s míg nem győz, nincs nyugalma.

A költő méltán lelkesedik ott, ahol ilyen hős lakott. Ajkai helyett szívének dobbanásai beszélnek. Arról a bástyáról, honnan Hunyadi tekintett a jövőbe, *Petőfi* égő lélekkel gondolt vissza a multra. De akkor járt ottan, mikor ezt a szent magányt újból hadizaj verte föl. Hunyad vára bámuló gyönyörrel üdvözölte a hősök hősét, kire négy hosszú századig várt. Kövei is örömkönyeket ontanának, ha sírni tudnának. Mit törődik a vár azzal, hogy mostani vendégét nem *Hunyadi apánk*nak, hanem *Bem apó*nak hívják?

„A név mulandó, változékony; ami
Örök, azt nézem én: a *szellemet.*“

Nem nevéről, hanem szelleméről, annak művéről ismert reá. Bem ugyanaz, aki négyszáz évvel azelőtt Hunyadi volt. *Most* ő mentette meg a hazát.

A hazáért, a szabadságért Kazinczy és, ötven esztendő mulva, Czuczor, rabláncot viselt, Petőfi pedig meghalt érte. „Nemzeteket nemesítettek nevökkel“, mikor *így* mutatták meg, mit tesz megérteni egy nagy eszmét s hogy „romlott szív és romlott elme, kit hazája hő szerelme nagy tettekre nem hevít“. Megmutatták, hogy a nagy emberek dicsői-

tésének legjobb módja dicső példájoknak követése. Azonban ma már sokan vallják, hogy a historikus üres szalmát csépel, mikor termékeny nagy eszmékért a történelemhez fordul s onnan vett nagy példákkal lelkesít a haza és a szabadság szeretetére. A történelem nevelő hatásának ez a lekicsinylése, sőt egyenes tagadása a historikust hallgatásra akarja kényszeríteni. Pedig — Camille *Rousset* komoly figyelmeztetése szerint — „a szabadság ellen irányuló minden merénylet közül az a legbűnösebb, mely *a történelem szabadságát* fenyegeti". Ennek korlátja csak a historikusnak lelkiismerete lehet. A történetíró tudja, már Rákóczi is megírta, hogy a megrendelésre készült dicsőítő jellemzések annyira ellenkeznek a köztudattal, hogy a kritikusok utóbb gyakran a legigazabb dolgot is kétségbe vonják, a kétségeseket pedig igazaknak mondjuk. Az erények színeit — Rákóczi szerint — a nagy idő lekoptatja és színüket vesztve, bűnöknek látszanak. Mátyás királynak, Zrinyi Miklósnak, Rákóczinak, Kossuthnak csak emberi gyarlóságait látják meg, nem azt a nagy eszmét, amellyel a nemzet szunnyadó erőit tettekre, alkotásokra ösztönözték. De az *ilyen* kritikusokkal szemben már Rákóczi figyelmeztette a történetírót, hogy nyomon kövesse az *igazságot,* mert egyedül ez tesz bizonyságot az emberek tetteiről, míg el nem veszik az örök jutalmat.

Ezt az örök jutalmat bizonyára elvette *Hunyadi János,* kit Rákóczi hősnek és méltónak tart arra, hogy minden század csodálja; elvette *Hunyadi*

László, kit a magyar szabadság legerősebb oszlopának mond s *Hunyadi Mátyás,* kit lángeszűnek, bátornak, szerencsésnek, bölcsnek, igazságosnak nevez. Pedig az ország forradalmairól kiadott halhatatlan történet-filozófiai tanulmányában Rákóczi inkább a *népről* írt, mint a *nagy emberekről,* akikre azt a szabályt alkalmazta, mit saját életírójától is megkövetelt, hogy ne magasztalják őket, hanem igazságot mondjanak róluk.

Hősökről, nagy emberekről ma senki sem ír anélkül, hogy helyöket ki ne jelölné *a népben, a tömegben,* amely nélkül munkájuk, nagyságuk érthetetlen. A vajdahunyadi vár lovagtermében kinek nem jutna eszébe, hogy a kereszténység legnagyobb hőse és családja döntő elhatározások idején itt együtt élt, lakott halni készülő vitézeivel s fáradt szempilláikra az álom is ott borult, ahol napközben az ország veszedelméről tanácskoztak, saját apró bajaikról tanakodtak? Elképzelhető-e hasonló helyzet a mi korunkban s a mai demokrácia eltűrné-e, hogy a loggiákban lakó családot csak függöny válassza el a terem alsó részében nyüzsgő sokaságtól? Elképzelhető-e hasonló jelenet a mai főurak vagy milliomosok palotáiban? Valóban a hazaszeretet templomai voltak a vajdahunyadihoz hasonló várkastélyok, hová a vár urának családi szentélyébe azok, akiket a haza hívott: szegény keresztesek, szolgáló jobbágyok, hajadonfővel, sőt mezítláb is beléphettek, hogy az ottan nyert fegyverekkel azután a mennyei és földi javakban leggazdagabb magyarnak, Hunyadi Jánosnak vezetése

alatt induljanak halni a hazáért. A hunyadi várban úr és paraszt, gazdag és szegény, öreg és fiatal egyenlőnek érezte magát a hazafias kötelességekben, a hazaszeretetben.

Ezt a fölemelő szent érzetet éppen csak tetteiknek, nagy elhatározásaiknak elbeszélője, a történetíró tagadja meg és kizárja mindama szempontok közül, amelyek fölfogásában vezethetik? Rákóczi, aki nemcsak megírta, hanem tettekkel is növelte a történelmet, már észrevette, hogy „a hazaszeretet, amely természetesen mindenkiben megvan, gyanussá teszi azt a dícséretet, amellyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja.“ De elnémuljon-e a történetíró, mint elnémult Hunyadvármegyében annyi harang, melyeknek félezer esztendőnél nagyobb idő óta, a világ valamennyi harangjával együtt minden délután imára kellene szólítaniok a híveket, hogy Istennek hálát adjanak a Nándorfehérvárnál kivívott diadalért? Csak ő ne hirdesse, hogy azóta Urunk színeváltozásának ünnepe a keresztény világban egyúttal a magyarok hazafias felbuzdulásának és győzedelmének ünnepe?

Hunyadvármegye földjén egymásután három nép növekedett föl a haza szeretetében, amely sem szavakban, hanem tettekben nyilatkozott.

A *dákok* királya, *Oroles*, egy csatavesztés után, megparancsolta híveinek, hogy éjszaka a párnára ne a fejöket, hanem a lábukat tegyék s asszonyi munkát végezzenek mindaddig, míg az ellenséget megint le nem győzik. És *Julius Caesar*t már azért érte 23 tőrdöfés, mert azt hiresztelte, hogy a dáko-

kat csak mint római király győzheti le. De mikor *Decebal* hősi küzdelem után sem menthette meg hazáját, a sarmizegetúzaiak felgyújtották palotáját, nagyjaik mérget ittak s a király maga is öngyilkos lett, hogy hazájának s önmagának szolgaságát kikerülje.

Hősiességüknek maguk a *rómaiak* állítottak emléket, mikor *Traianus* diadaloszlopán a velök vívott harcokat megörökítették. Caninust maga *Plinius* biztatta a hadjárat megörökítésére; mert van-e tárgy, mely annyira új és gazdag volna? Van-e, amelyikben a költői s legszigorúbb igazságosság mellett is annyi kalandos vonás mutatkoznék? De most már Sarmisegetuza helyén Ulpia Traiana épült fel, ahol a rómaiak a harcias Jupiternek, a győzhetetlen Mithrának emeltek szentélyeket. Érmeiken boldognak nevezték Dáciát még másfél század mulva is, mikor a nyugati gótok vitézsége elől onnan kivonultak.

A Hunyadvármegye történetében ezután majdnem ezer esztendőre terjedő hézagot föltevésekkel és nagyon hiányos adatokkal nemcsak betölteni, de áthidalni sem lehet. A magyarság ott két királyi vár körül csoportosult és csak III. András korából ismeretes a vármegye első főispánja, *László mester*, Miklósnak a fia. A tatárjárás, a Kún László korabeli zavargások Hunyadvármegyét is érintették; de a hunyadi hősök és nagy emberek közül csak az utolsó Árpád király korából tudjuk megnevezni az elsőt, az Ákos nembeli *Sándort*, Györke fiát, ki III. András mellett vitézül harcolt Albert osztrák

herceg ellen. Hunyadban ő nyitotta meg az oklevelesen bizonyítható oláh telepítések sorát is, mert 1292-ben a királytól engedelmet nyert, hogy hunyadi birtokaira oláhokat telepítsen: *olacos possit aggregare ac aggregatos retinere*. II. Andrásnak a szászok részére kiadott szabadságlevele már 1224-ben kimondta, hogy Várastól — a mai Szászvárostól — kezdve egy legyen a szász nép s egy bíró alatt álljon. A magyarok, szászok és az oláhok mostantól fogva Hunyadban nemcsak Isten nevére, hanem a magyar király és a szent korona iránt való köteles hűségre is föleskűdtek. Hunyadvármegye nemessége nemzetiségiekkel is gyarapodott és dicsőséges szolgálatokat tett a hazának. A hátszegvidéki nemes és nem nemes oláhok hűségesen harcoltak a török ellen a hazáért s bizonyára részök volt *Csáki* Lászlónak 1421. évi hátszegi győzedelmében is. A XV. század még három nagy csatát ismer Hunyadban a Hunyadiak korából s mind a három helyen ma is emlékművek hirdetik a magyar fegyverek diadalát; a *Vaskapu*, *Vulkán*, *Kenyérmező* neve Hunyadi János, Kendeffy Miklós, Kinizsi Pál, Báthory István nevével nemcsak a történelemben, hanem szíveinkben is egybeforrt.

Hunyad várában ismételhetem azokat a szép szavakat, amiket a vaskapui győzedelem emlékének fölavatásakor ezelőtt tizenöt esztendővel *Nesztor* Miklós gör. kath. püspöki helytartótól hallottam. Szent helyen állunk, kik ma itt összegyűltünk, hogy szent kötelességet teljesítsünk azokkal a hő-

sökkel szemben, kik egykor, a veszedelem idején, ott hagytak családot, tűzhelyet és hazaszeretettől lelkesítve siettek erre a szent helyre, hogy vitézül szembeszálljanak az ellenséggel s vagyonukat, vallásukat, hazájukat megvédjék. És Erdély hadserege nyelv- és valláskülönbség nélkül, egyesült erővel, Istenbe vetett bizodalommal és mert szép és nemes dolog meghalni a hazáért, legyőzte a hatalmas, ötszörte nagyobb török hadsereget. „Minthogy Hunyadi — folytatta — nagy tetteket és halhatatlan erényeket hozott áldozatul a haza és a trón oltárára, azoknak mindnyájunkban szent fogadalomtól és forró hazaszeretettől megihletve kell gyümölcsözniök és nemzedékről nemzedékre, fiúról fiúra átszállniok.“

A tanító, pragmatikus történelem valóban nem vezethet bennünket más történelmi felfogásra, mint hogy a mult nemes tanulságait hazaszeretettől ihletve kell gyümölcsöztetni. Mindazoknak, akik ezt a felfogást s magát a történelmet lekicsinylik, azt felelhetem, amit *Bonfinius* szerint Hunyadvármegyének egyik legszentebb földjén, a Kenyérmezőn, Báthory István vajda mondott harcra készülő katonáinak. „Sokan vannak, bajtársaim — szólt — akiket mindez alig indít meg; részben azért, mivel az isteni erő és a természet kevéssé tette őket fogékonyakká, részben azért, mivel az emberi érzelmekkel szemben közömbösök lévén, nem is törődnek azokkal. Az ilyen emberek tehát egyrészt az országnak csapásai és legnagyobb veszedelmei, másrészt a hazának belső ellenségei.“

Valóban a haza ellenségei azok, kik ezen a helyen, hol szívünk a Hunyadiak, Bethlenek lelkével telik meg, a történelem és annak hazafias szelleme, nemzeti iránya ellen izgatnak. Korbáccsal kell kiűzni őket Hunyad várából, mert meg vagyon írva, hogy ez a ház az imádságnak háza, ők pedig azt a latrok barlangjává akarják tenni. Hiszen „kultúrbetyárokról" beszélnek ott, hol nemcsak a magyar imperiálizmusnak és világra szóló diadaloknak mulhatatlan emlékei, hanem a képzőművészeteknek is valódi remekei fogadnak bennünket. Minekünk azonban szent ez a hely: saruinkat megoldva közeledünk oda. És — ahogy a Kenyérmezőn Báthory buzdította katonáit — ottan az oltári szentség helyett a hazának egy göringyét vesszük kezünkbe, megcsókoljuk és megfogadjuk, hogy hazánk ellenségei — ezúttal a történelmi eszmények tagadói — ellen mindhalálig küzdünk és sohasem hagyjuk el egymást!

Magyar utazók a középkorban

Ötvennyolc esztendővel a vízözön után — írja szent *Sigilbert* antiochiai püspök — *Mágog* „bement Evilát földére és nejétől *Enek*től nemzette *Magor*t és *Hunor*t, akikről a magyarokat és a húnokat nevezték". Ezek egykor, egy szarvasünőt űzve, a Meotis ingoványai közé jutottak. A krónikás szerint „elbámultak, hogy új világot láttak; s a régibe visszatérve, övéiknek hírt adtak az új földekről."

Letelepedtek a baromtenyésztésre alkalmas tartományban, mely Perzsiával határos és csak keskeny gázlón át függ össze a szárazfölddel. Folyóvizei sebesek; fűben, fában, halban, madárban és vadban bővelkedik. A hatodik esztendőben a gázlón át kimentek a félszigetről s a pusztaságban nőkre és leányokra akadtak, kik férjeik nélkül, sátrak alatt tanyázva a kürt ünnepét ülték és zeneszó mellett táncoltak. Vagyonukkal együtt sebes vágtatva vitték őket a Meotis ingoványai közé. „Ez volt az első rablás az özönvíz után." És ez volt az első utazás, melyről a magyarok történetében szá-

mot adhatunk; mert a magyar nemzet Magortól s az így elrabolt alán királyleánytól származik.

S mintha csak arra volna rendelve, népünk mindig barátja volt a világlátásnak: új népek, új országok, új viszonyok megismerésének.

Nomádsága korában természetében feküdt, hogy ne legyen sokáig nyugta egy helyen. De bárhova ment, bárhol keresett jobb hazát, vagy talán csak nagyobb zsákmányt, sohasem kerekedett föl a nemzet egész tömege anélkül, hogy ne tájékozódott volna előre a tervbevett útirányról. Igy, midőn a Meotis ingoványai közt már „igen erős" nemzetté növekedtek, „*kémeket* küldvén onnan Szcithiába, miután Szcithia országát kikémelték, gyermekeikkel és barmaikkal azon hazába vonulának, hogy ott lakozzanak".

A vitézek lóháton, oldalukon görbe karddal, hátukon tegezzel jártak be messze földeket. Térkép nélkül, a csillagok és a maguk józan esze után jobban eligazodtak, mint a nagyidai cigányokat ostromló generális, aki síkon állt ugyan, de kerestette a hegyet, mert az bele volt rajzolva a térképbe. A vezérek korabeli magyaroknak egész haditörténete bizonyítja, hogy az *Arany* János paródiájához hasonló földrajzi tájékozatlanság vádja legkevésbé sem érheti őket.

S ha a nemzet egy-egy megmozdulása előtt a későbbi krónikaírók rendesen leírják a tájékot, hova a nomád magyarok menni kívántak, elég híven megtartják az időrendet; mert az útrakelés a kémek tudósításainak meghallgatása után tör-

tént. A krónikaírók saját koruk földrajzi ismeretéről számolnak be; de mindenesetre sejttetik, mi mindenre kiterjedhetett a kémek figyelme. Elmondják a föld fekvését azokkal a határokkal, melyek a nép befogadására alkalmasak volnának; jellemzik domborzatát, termőképességét, a rajta levő folyó- és állóvizeket. Lerajzolják a népet termete, ereje, száma, erkölcsei, vitézsége s mondhatni, politikai és társadalmi viszonyai szerint is. Felsorolják állat-, növény- és ásványországa nevezetességeit, sőt magáról az éghajlatról sem feledkeznek meg.

Tudósításaik kétségkívül valódi alapokon nyugodtak. Ha egyben-másban, hogy a nép kedvét el ne vegyék tőle, élénk színben tüntették is föl a bejárt vidéket, távol állottak *Háry* János obsitos geográfiájától. Jelentéseik nem maradtak reánk; mert hiszen az a rajz, amit a *Névtelen Jegyző*nél, *Kézay*nál, *Márk*nál, stb., Szkithiáról vagy más országokról találunk, csak magának a krónikaíróinak — többnyire irodalmi — értesülése nyomán készült; de hogyha hazánkban az egész középkoron át helyesebben ismerték Európa keleti részét, mint a többi nemzetek — *Herberstein* könyvének megjelenéseig (1557) — általán, úgy ezt csak a kémek elterjedt tudósításainak tulajdoníthatjuk. Az ő elbeszéléseiket leghívebben a hegedűsök és regemondók „csacsogó énekei“ őrizték meg néhány századig; mindenesetre addig, míg az írás és tudákosság jobban el nem terjedt. Hiszen amint *Béla* király névtelen jegyzője megvetette a „parasztsá-

csalfa meséjét s a hegedűsök csacska énekét“, melyet igen éktelennek és elég illetlennek tartott ismeretterjesztésre, úgy hirdették mások is, hogy „inkább az irományok bizonyos fejtegetéséből és a históriának nyilván-magyarázatából kell nemesen érteni a dolgok magyarázatát.“ A népies geográfiának, ilyen fitymáló felfogás következtében, ma már csak a mesegyűjteményekben van némi helye. Azonban a következő krónikások is megőrizték egyes ilyen parasztgeográfusok, országbejárók neveit s tudósaiknak emlékezetét, ha nem is részleteit.

Elrontott irodalmi hagyomány szerint — Kiev alatt — az oroszok magasztalták fel előttük Magyarországot; „mondják vala ugyanis, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak egybe: a Duna és Tisza és más igen nevezetes, jó hallal bővelkedő források, mely földön szlávok, bolgárok, oláhok és a rómaiak pásztorai laknak“. Ugyanilyen hagyomány szerint kievi ruthének kalauzolása mellett érkeztek Lodomér városáig. Galiciában az odavalók tájékoztatták őket, a hajdani Húnország politikailag hogyan van felosztva; s 2000 galiciai íjász és 3000 paraszt ment előre, hogy nekik a Havaserdőn át utat egyengessenek az ungi határszélig. Mindebből csak az tűnik ki, hogy felhasználták az útjokba esett népek értesítéseit, egyúttal azonban a maguk szemével győződtek meg a tényekről.

„Köztanácsot tartva — így szól a krónika — *Kusid*ot, *Kund* fiát, követül küldték, hogy menjen

és tekintse meg azt az egész földet és ismerje ki a föld lakósait. Midőn tehát *Kusid* Magyarország közepébe érkezett és a Duna mellékére ereszkedett, a helyet gyönyörűségesnek, a földet köröskörül jónak és termékenynek, a folyó vizét jónak, mellékét jó legelőnek látta s megtetszett nekie.“ Hasonlót írnak *Tarcal* vitézről, kit szintén kémlelés végett küldöttek ki, hogy „a föld minőségét körülnézze és minél hamarabb visszatérve, hírt hozzon urának, *Árpád* vezérnek“. Kíséretében volt *Ond* és *Ketel* is, kik *Szalán* vezérhez voltak küldve. A három úr a Tarcal-hegyről vette szemügyre a földet s megtekintvén azt annyira, amennyire szemük ereje engedé, „kimondhatatlanul megszerették s azon helyen, pogány szokás szerint, egy kövér lovat leölvén, nagy áldomást tőnek“. *Tarcal* azután búcsút vett társaitól s mint aféle merész és fegyvereiben biztos ember, vitézeivel egyenesen *Árpád* vezérhez tért vissza, „hogy neki a föld hasznos voltát hírül vigye.“ Látszik tehát, hogy a serény vitéz valóságos fegyveres karaván élén állott. Az ismeretlen veszélyeket rejtő országokat akkor is csak úgy kutatták, mint manap, ha ugyan szabad ily hasonlatokkal élni, például Stanley kutatta Afrikát.

Voltak azonban a honfoglalás idejének olyatán tanulmányozói is, mint például tizedfél század mulva *Vámbéri* dervis. „*Töhötöm* — úgymond a Névtelen Jegyző — külde egy ravasz férfiút, *Farkas* apját, az öreg (agg) *Mándo*t, hogy loppal járva kémlelje ki neki az erdőelvi (erdélyi) föld

mivoltát s milyenek annak lakói. Midőn agg *Mánd* apa, *Töhötöm* kéme, róka módjára körüljárva, a föld jóságát, termékenységét és lakósait megtekinté, mennyire emberi szem beláthatja, kimondhatatlanul megszerette és sebes vágtatva visszafordult urához. Ki is midőn megérkezett, azon föld jóságáról urának sokat beszéle; hogy azon földet igen jó folyók öntözik, melyek neveit és hasznait sorra elmondá" stb. „Sorra elmondá!" fognak felkiáltani némelyek, kik sokalnak ilyesmit írásnemtudó embertől. Azonban Von den *Steinen* Károly a mi korunkban egy geográfiai kongresszuson adott számot azon tapasztalatáról, hogy indiánus kísérője, ki vele együtt először járt egy folyamvidéken, a folyó környékének neveit s kanyarulatai számát és irányát gyakran hívebben őrizte meg emlékezetében, mint azt — jegyzetei és rajzai mellett is — olykor ő maga teheté. S különben, éppen a *Mánd*-ról szóló fejezetben, a Névtelen Jegyző határozottan hivatkozik a hegedűsök énekére; s hivatkozása eléggé bizonyítja, hogy a hagyomány még a XII—XIII. században is, mily gonddal őrizé a honfoglalás részleteire vonatkozó tudósításokat.

Nem érdektelen körülmény különben, hogy forrásaink észrevehető különbséget tesznek a politikai vagy a katonai követségek s az afféle küldetés közt, amilyen *Kusidé, Tarcalé* vagy *Mándé* volt.

A külföldre való kalandozások idején rendkívül fejlettnek kellett lennie a kalauz-szolgálatnak; különben nem fejthetnők meg, hogy, ha még oly

vitézek voltak is, mint járhattak oly gyorsan és biztosan az ellenség földén. Itália felé rendes hadi út vezetett, de éppen úgy kiismerték magukat a Balkán-félszigeten is, mint Európa középső és nyugati részében; az Alpok között, mint a folyók mentén, mely utóbbiak különben mindig megbízható útmutatók. Nemcsak a hadtörténelem szempontjából érdekes, hogy Burgundiából 937-ben a mai északnyugati Olaszországon keresztül, az akkor járhatatlannak hitt Mont Cenis sziklás ösvényein, mint törnek a Pó vidékére s hogyan oldanak meg oly feladatokat, melyekhez a mai pontos katonai térképek sem szolgálnak teljesen kimerítő útbaigazítással. Fölhasználták, mi igen természetes, az ottlakók felvilágosításait; de nem nyugodtak meg bennük teljesen. Csak egyszer bízták magukat idegen vezetésre; akkor is megadták az árát. 940-ben *Hugó* olasz pártkirály, ki tíz véka pénz fizetésével nyert békét tőlük, fellovalta őket a gazdag mórok megtámadására. Szívesen vállalkoztak s elkalauzoltatták magukat Spanyolországba. Három forró napon át kalandoztak már Kasztilia síkságán s még csak ivóvizet is alig kaptak; azt hitték tehát, hogy tőrbe akarják őket csalni. Félholtra verték *Hugó*nak melléjök adott kalauzát, kit árulónak hittek s azután, saját tájékozódásukban bízva, idővesztegetés nélkül tértek vissza hazájokba. 954-ben is az áruló *Liudolf* herceg kalauzait követték a Rajna vidékén.

Öntudatos, biztos fellépésükkel szemben milyen szánalmas a német hadseregnek Magyarországba

való berontása még a XI. században is! Mindig csak a Duna irányában mernek előrehaladni, mint *Nagy Károly* hadjáratainak történetéből olvasták; s ha eltérnek tőle, rendesen vereség a vége. A hatalmas *III. Henrik*, *Péter* magyar király kortársa és utóbb hűbérura, egy alkalommal majdnem seregestül odavész Csehországba; nem mintha nagy volna a cseh herceg ereje, hanem mert nem tud eligazodni a határhegységek közt. Olyanformán, mint ahogy *Károly Róbert* 1330. évi havasalföldi csatavesztését is részint áruló kalauzolás, részint geográfiai tájékozatlanság okozta.

Harci kalandokra való szomjazás vagy kényszerűség még a királyok korában is gyakran vezette őseinket külföldre. *Kún László* 1281-ben maga dicsekszik vele, hogy a havasokon túl a tatárok országának határán, hová haddal nyomult, elődei közül még senki sem járt, *Nagy Lajos* olaszországi háborúi pedig egészen új fejezetekkel gyarapították a népies geográfiát.

Azonban mindezeknek részletezése nagyon messze vezetne.

A XI. századtól kezdve egyideig egészen más okok késztették vándorútra a magyart.

„Ismeretlen nemzet" küldöttei érkeztek *II. Szilveszter* pápához, ki a magyarokat föl is vette a kereszténység kötelékébe. Megnyilt Magyarország a misszionáriusok és egyúttal a szerencsevadászok előtt. *Szent István* az utasok kifosztóit kegyetlenül büntette; „kimondván rájuk az ítéletet, kivitette és országszerte, az utak kezdeténél, akasztófa-halállal,

kettesével végeztette ki a világból". Az ő idejében indulnak meg a Palesztinába s más szent helyekre való zarándoklások; mint ahogy egyáltalán ekkor bátorodtak fel a külföldiek, hogy a Szentföldre a már szintén keresztény Magyarországon át utazzanak. Szent *István* remekművű templomot építtetett Konstantinápolyban s mellé szállóházat a Szentföldre zarándokoló magyarok számára. Hasonló célból Jeruzsálemben is roppant kolostort, sőt apáca-klastromot is alapított. Mindebből arra kell következtetnünk, hogy férfiak és nők már a kereszténység behozatalának első éveiben nagy számban keresték föl a messze Keletet. A zarándoklatok két századon át csaknem szakadatlanul tartottak; s azontúl is — az egész középkorban — gyakran ismétlődtek. *II. Endre* szentföldi hadjárata szintén alig egyéb tömeges zarándoklásnál.

Irodalmi emlékök alig maradt; csak oklevelek utalnak rájok s itt-ott a legendák.

Frangepáni Miklós — így szólnak ez utóbbiak — arra a hírre, hogy az 1291 május 9—10.-e közt Názáretből eltűnt házat, melyben *Mária* született, „az angyalok" Tersato és Fiume közt tették le, — a való kiderítése végett négy férfiút küldött a Szentföldre. Ezek nemcsak azt tudták meg, hol állott szűz *Mária* háza, hanem kinyomozták a csodás eltűnés idejét és azt is, milyen a ház alakja, berendezése s miféle tárgyak voltak benne. Ugy találták, hogy a názáreti ház valóban egy a tersatóival. Hazatérve, elbeszélték vizsgálódásaik eredményét, mi roppant lelkesültséget és sűrű zarán-

doklást okozott. 1294 december 10.-én azonban innen is eltűnt a szent ház s Lorettóban telepedett le újra.

Valószínű, hogy egyik-másik utazó olyanformán járt, mint *Makó* vitéz, aki 1217-ben szintén beállott *II. Endre* szentföldi seregébe. Sokáig tartott már az útja s annak fáradalmait csak a jóféle tüzes borok élvezése feledtetheté vele. Egyszer végre szép várost pillantott meg, melynek tornyairól a kereszt jelei intettek feléje. Térdre hullt a törődött zarándok és fennhangon imádkozva adott hálát Istennek, hogy végre — Jeruzsálembe juttatta. Pedig csak Spalato volt az, mit, a dalmát borok hatása alatt, Jeruzsálemnek nézett. Azóta járja az a közmondás, hogy „messze van, mint *Makó* Jeruzsálemtől".

De a magyarok más szent helyekre is zarándokoltak. Sokan siettek Rómába, szent *Péter* sírjához, az apostol utódához. Már szent *István* gondoskodott, hogy Ravennában megálló- és pihenőhelyük legyen. Vasas szent *Péter* szerzeteseit kötelezte, hogy „a monostorban szolgáljanak s a vándor magyarokat és követeket szívesen lássák". A kolostor ellátására felajánlt 25 márkát évenkint kellett fölvenniök a szerzeteseknek, ami már magában is egy kis utazással járt. Ez időtől kezdve folyton tartottak a zarándoklatok Róma felé. Az első magyar király ott szent *István* vértanu tiszteletére alapított templomot s mellette 12 kanonok számára kolostort; „azonkívül — legendájának szavai szerint — kőfalas kerteket és házakat épít-

tetett szállásul azon magyarok elfogadására, kik *Péter*nek, az apostolok fejedelmének egyházába áhítatoskodni mennek".

A római zarándoklások az egész középkoron át tartottak; 1279-ben ugyan a budai zsinat elhatározta, hogy „a püspök tudta nélkül semmiféle pap ne merjen kimenni az országból"; azonban alig telt év, melyben magyarok föl nem keresték volna az örök várost. 1208-ban *Poth* kómesz, 1400-ban Tótkállai *Göböl* János pap s mások római útjáról csak töredékek maradtak. Nagyobb lendületet vett a zarándoklás ügye, midőn 1446 március 25.-én *IV. Jenő* pápa kihirdette, hogy teljes búcsút nyernek mindazok, kik a római San-Spirido-kórház támogatására alakult egyesületbe beiratkoznak. A társulat anyakönyve csak egy részét tartalmazza a római zarándoklatoknak, de így is bizonyítja, hogy az akkori nyomorúságos közlekedési viszonyok mellett is mennyien kerestek testi és lelki enyhülést Olaszországban. Igy például 1500-ban a jubiláris évben, a középkornak körülbelül utolsó évében, ötszáz magyarnál többen; s 1446—1520 között több ezeren. „Nem csupán egyeseket, vagy legfeljebb egyes társadalmi osztályokat, hanem az ország minden rétegéből karavánokat látunk Olaszhon felé intézni lépteiket a zászlósuraktól kezdve az egyszerű iparosig vagy földmívelőig. És ez utazás nem úgy történt, mint most a vasutak szárnyain a városok alatt elrepülve; hanem falurólfalura, városról-városra pihenőket tartva mindenütt s e pihenők közben látva mindent, hallva mindent,

ami szép s megragadó a Cicerók, a Rafaelek klasszikus honában... Való tehát, hogy a reneszánszműveltség nem függött nálunk csak a levegőben; hanem élőfa volt, melynek koronája a királyi s főpapi udvarokban virágzott, de egyes ágai szétnyúltak a hazában; mert nemzetünk minden osztályának bő alkalma volt megkedvelni azt már bölcsejében, túl az Alpokon, valamint viszont az olasz humanisták más zarándokaink körében megismerhették a magyar kenyeret s a magyar szívet."

Olykor azonban a bűnök büntetésétől való szabadulás vágya bírta rá a magyarokat, hogy szembeszálljanak az utazás ezer kellemetlenségével. A gyilkos *Lank* Hermann szepességi embernek négy társával együtt, egy 1307 március 29.-én kelt ítéletlevél szerint, először Rómába, barii szent Miklóshoz kellett zarándokolnia; Rómából visszatérve, két társát otthon hagyhatta ugyan, de a harmadikkal köteles volt elvándorolni Spanyolországba, S. Jago di Compostellába s végül a boldogságos szűz aacheni templomához. Utiköltségül mindössze 50 márkát (200 aranyforintot) számítottak fel neki. Más a *Magyar* Pál esete. Ő ugyanis felesége betegségén, fia halálán és leánya boldogtalanságán búslakodva, szétosztatta minden vagyonát családjának tagjai közt, szakított a földi élet örömeivel s „Isten lelkének sugallatára" Rómába utazott az apostolok sírjához, hogy onnan esetleg más szenthelyekre zarándokoljon. Ez időtájban kelt útra a 250 gyilkosság vádjával terhelt *György vitéz* is. Egyetlen szolgájának kíséretében gyalog ment

Rómába, meggyónt a pápának s ismét gyalog indult S. Jago di Compostellába, honnan fél évi remetéskedés után, részint gyalog, részint hajón folytatta útját Írországban szent Patrik purgatóriumához. Kívüle *Tóth* Lőrinc és *Tar* Lőrinc s kétségtelenül még több magyar is vezekelt a középkornak ezen egyik leghíresebb búcsújáró helyén.

Szent Imre legendája arra tanít bennünket, hogy külföldiek már a XI. század végén a lelki megnyugvásban is megtalálták Magyarországban azt, mit a magyar ember külföldön keresett. A hatalmas *Hildebrand* (VII. Gergely) pápa kortársa, *Korlát* vagy *Konrád* úr „mikoron mind ez világon szerén-szerte nagy-sok helyöket eljárt, de sem Jeruzsálemben, sem egyéb szentöknek koporsójánál irgalmat nem lelt, végre hallván Magyarországban szent István királynak csodatételét, munkálkodék nagy fáradsággal Fejérvárra“. De csak szent Imre sírjánál hullottak le önként azok a bilincsek, melyekbe verette magát, mielőtt bűnbánó útjára indult. Harmadfél század mulva az önostorozók egy serege ment keresztül hazánkon és gyarapodott számban magyarokkal is.

„Délrűl ez a népség indult valahonnan
S mint hógulya meggyűlt iminnen-amonnan;
Ki paraszt, ki műves, kinek odva szerzet,
Mindenféle kor, nem, állapot és nemzet.

Faluról falura, városról városra,
Éjszakra haladnak, Jablunka-szorosra
S kínozzák magukat, hogy borzad a lélek; —
Vitéz Toldi Miklós ott vezekel, vélek!“

„Faluról-falura, városról-városra“ való járás helyett 1219-ben „tengertől tengerig“ utazó missziomáriusokat követelt III. Honorius pápa az esztergomi és a kalocsai érsektől, hogy ez igaz hitű és a tudományokban jártas férfiak idegen országokban terjesszék a keresztény hitet. És csakhamar akadt arra való ember. *Magyar* Pál, a bolognai egyetem jogtanára, 1221-ben a rend alapítójának, szent Guzman Domokosnak szónoklatai s a rend szervezetén lelkesedve, a domokos-rendűek közé állott s hat társával, szent Domokos megbízásából, azonnal Magyarországba indult, hogy a rendet s a misszióügyet szervezze. Az ország határaihoz érve, az egész éjszakát ébren töltötte, hogy Isten áldását könyörögje le vállalatára. Fényes nappal jött be a határon s azonnal megkezdte működését, melyben főképp boldog *Szádok* gyámolította. Valószínűleg mindannyian magyarok voltak; különben alig érthetnők a legendának azt a megható elbeszélését, szónoklata után egy nagyon szegény magyar halász mily szeretettel vendégelte meg őt.

Magyarországon a hitélet akkor már fejlett volt. *Magyar* Pál tehát a szomszédos Moldvaország kúnjainak megtérítését tűzte ki életének egyik legnagyobb feladatául. De csak harmadik útja járt nagy sikerrel. A kún fejedelem fia, népével együtt, késznek nyilatkozott a kereszténység fölvételére.

Róbert esztergomi érsek, kinek IX. Gergely pápa megengedte, hogy Jeruzsálem helyett Moldvába menjen, Béla ifjabb királlyal utazott a tartományba, hol a hercegen kívül még 15,000 kún keresztelke-

dett meg. *Magyar* Pál az urak távozta után is folytatta a térítés művét mindaddig, míg 1240 táján ez országot a mongolok el nem özönölték. Kilencven társának élén halt meg az oltár előtt: kettéhasított fejjel, de abban a biztos tudatban, hogy a magyarországi domonkosok első missziója nem működött hiába. Az egyház ezért a boldogok közé sorolta s emlékét február 10.-én üli meg.

III. Honorius föllépte óta mily nagy volt a hithirdetésben való buzgalom, az is tanusítja, hogy a ferenciek rendjének generálisa 1221-ben a speieri Cézárral együtt egy magyarországi *Ábrahám* nevű szerzetest is kiküldött Németországba misszionáriusnak. A ferenciek nálunk először csak 1228-ban, Egerben alapítottak kolostort s ők is részt vettek egyes külső missziókban.

A prédikátor-barátok hittérítéséről magyar nemzeti szempontból is a legnagyobb tisztelettel emlékezhetünk. Nemes dicsvágyuk volt kezdettől fogva, hogy kereszténységre térítsék „Nagy Magyarország" népeit, kikről „tudják vala, hogy keletre vannak, a régiek írásaiból; de hol vannak, teljességgel nem tudják vala". II. Endre király életének utolsó éveiben tehát négy szerzetestársukat küldték a magyarok őshazájának keresésére. A bátor férfiak három éven át, úgy látszik, különböző irányokban kutattak. Nem egyszer cserélték fel papi öltözetüket világival, hogy a barbárok bizalmasabban fogadják őket. Legtöbb szerencsével a kereskedőnek öltözött *Ottó* nevű pap járt. Az ígéret földére ugyan ő sem jutott el, — „a pogányok bizonyos országá-

ban azonban talála néhány azonnyelvűt, kik értesítették, hogy mely tájon lakoznak". Tengeren és szárazon tett útjáról elcsigázva, de azzal az istenes szándékkal tért haza, hogy több szerzetessel keresi fel ismét az elhagyott tájakat. Azonban csak annyi ereje volt már, hogy elmondja útját s kijelölje az irányokat; egy hét mulva „a Krisztushoz elköltözött".

Miként oldotta meg feladatát a szerencsésebb *Juliánus*, éppen úgy ismeretes, mint az, hogy a XIV. század végén viszont *Eskandeli* Máté budai polgár is sikerrel térítgetett Kínában. Az ő működésök a magyar misszió-ügy s talán, ha nem is a szó mai értelmében, a turistaság virágzását jelenti.

Azonban külföldre nemcsak vallásosság vagy éppen vakbuzgóság vitte a magyart. Nagy utakat tétetett vele a tudás vágya is.

Veszprémben már szent *István* állíttatott egy iskolafélét, melynek a XII. század végén főiskolai színezete van; s az Anjouk idejében, előbb, mint Európa sok más nemzeténél, mindenesetre beszélhetni magyar egyetemi életről.

Nem pusztán külföldieskedés, ha magyar urak, kereszténységök kezdetétől fogva, idegen főiskolákat is fölkerestek.

Valószínű, hogy szent *István* konstantinápolyi, jeruzsálemi, ravennai és római kolostorai egyúttal iskolák voltak s a külföldön való iskolázás egyidős a magyar kereszténységgel.

A XII. századtól kezdve Párisban a hit-, Bolognában a jog- s a XIII. századon erről Padovában a

római jogtudományt igyekeztek elsajátítani. *Bánfy* Lukács, *Hédervúry* Saul, *Vilcina* Pál, *Miklós*, *Adorján* és *Katapán* püspökök mint doktorok tértek haza. Padovában, Bolognában külön akadémiai nemzet a magyar. Szent *Gellért* a bolognai egyetem első növendéke, ki ismereteit Magyarországon gyümölcsöztette s először kétségkívül ő hívta fel az ősök figyelmét erre a főiskolára. Tanárai közt említik *Pál* magyar dömés-szerzetest, ki az első magyar missziót szervezte Kúnország felé. A vegyes-házbeliek korában is több magyar tanított Bolognában. Találkozunk magyar emberrel a mórok egyik főiskoláján, Toledóban is, a mohammedán világ egy másik tudományos középpontján, Aleppóban pedig tömegesen látta őket *Jakut*, a híres arab geográfus. „A mi földünk — szóltak ez izmaeliták, — azon nemzet országában fekszik, melyet magyarnak neveznek. Ide az egyházi jog tanulása végett jövünk; hazánkba visszatérve, polgártársaink egész tisztelettel fogadnak s az istentiszteletet bízzák ránk."

Az Árpádkorszak miatt valóban nincs oka szégyenkeznie a magyar művelődéstörténetnek.

S a magyar ifjúság a vegyes házbeliek korában is úgy özönlik külföldre, hogy az 1365-ben megnyitott bécsi egyetemen ők alakítják meg a negyedik, majd (1384 óta) a harmadik akadémiai nemzetet; a krakói, prágai, bázeli, nápolyi stb. egyetemet is buzgón látogatták. Akkortájt bizonyos vándorélet folyván az egyetemeken, a magyar ifjak sem zárkózhattak el e szokás elől. A különböző helye-

ken huzamosabban való tartózkodás nagy hatással volt ismeretök körének tágulására. A pápák akként mozdították elő a külföldi egyetemek látogatását, hogy az odautazó magyar kanonokok, plébánosok részére 5—7 éven át is fentartották javadalmaik jövedelmét.

Mint követek vagy megbizottak, a külföldön iskolázott magyarok nem egyszer vállalkoztak idegen országok felkeresésére; kedvtelésből aligha utazott egy is. A vezérek korában a magyarok gyakran érintkeztek az Oroszország déli részeiben lakó török népekkel; összeköttetéseiknek alkalmasint csak a kereszténység behozatala vetett véget. Németország belügyeiről már a vezérek korában is eléggé tájékozódtak, mert követeik gyakran megfordultak ottan; például 973-ban Quedlinburgban 12 tagú magyar követség üdvözölte *I. Ottó* császárt. Huzamos időt töltött Konstantinápolyban *Gyula* és *Bulcs* vezér, mint kezes; amaz megízlelte a görög műveltség éltető erejét, keresztény lett és patrícius címmel mint a magyarok előtt új világnézlet barátja tért vissza hazájába; emerre nem hatottak a keleti civilizáció csábjai s magyar maradt.

Majd az 1000. évben Rómában jelennek meg az „ismeretlen nemzet" követei s egyházi és politikai tekintetek, mint a ravennai magyar szállóház alapításának története is mutatja, azontúl csaknem folytonossá tették a követjárást. De Olaszország más helyeit is fölkeresték. 1097-ben *Harduin* győri püspök és *Tamás* főispán Sziciliában jártak követ-

ségben s onnan *Kálmán* király jegyesével, *Buzilá*val, hajón utaztak vissza egészen Záráig. Ezt az utat két esztendővel azelőtt, hajókon egy egész magyar had is megtette már. S amint utóbb például *Nagy Lajos* vagy *Mátyás* király hadai nem iszonyodtak a tengeri úttól, éppen oly kevéssé tartottak attól egyes követek. Igaz, hogy rendesen végrendeletet csináltak, ha ilyen útra indultak: de hasonlót tettek a velencei követek is, mikor hazánkba jöttek. *Fülöp, Tamás* comes fia, *IV. Béla* királynak 1267. évi oklevele szerint a király ügyeiben a római kúriánál s Olaszország távolabb vidékein és más országokban jártakor sokszor saját költségén harcolt. Magát a levegő, tenger s utazás viszontagságainak és más számtalan alkalmatlanságnak kitéve, a reá bizottakban híven és ildomosan járt el. *IV. László*nak 1288-ban kiadott oklevele szintén bizonyítja, mennyire igazuk van a követeknek, ha halálra elszántan keltek útra. Midőn — úgymond — *Paschasius* nyitrai püspök kúriánkhoz (Ausztriából) visszautazott, a kúnok, országunknak cégéres ellenségei, mindenétől megfosztották; sőt mi több, meztelenre vetkőztették és kegyetlenül megkötözve, több napon át letartóztatták, 5 testvérét, más rokonait és cselédeit, összesen mintegy 18-at, embertelenül meggyilkolták.

Nem is szólva a szomszéd országokba küldött követségekről, felemlítem *Fulbert* kalocsai püspöknek 1129-ben a görög császárhoz, *Bertalan* pécsi püspöknek *I. Jakab* aragoniai királyhoz, *Siegfried*

apátnak *Nagy Lajos* korában Avignonba és Angliába, Szúdi *Obickh* Mihálynak 1242-ben *Dániel* orosz herceghez, *László* oppelni hercegnek és magyar nádornak 1373-ban s *Garai* Miklós nádornak 1410 végén szintén Oroszországba tett útját. *Iván* deák és *Kelemen* urak 1488. évi oroszországi követségéről már némi részletek is maradtak fenn. *Károly Róbert* korában *István* visegrádi várnagy mint követ egymaga 9 ízben járt Nápolyban.

A középkori magyar királyok a görög, majd a török császársággal s a Balkán-félsziget apróbb államaival szintén gyakran érintkeztek; hiszen diplomáciájok oly terjedt, hogy 1419-ben már *Zsigmond* király nevében *Szerecsen* Miklós Mezopotámia fejedelmével, majd a karacsai tatárokkal alkudozik vala. 1396—1408-ig török rabságban szenvedve, eléggé megismerkedhetett a keleti népek nyelvével és szokásaival. Utitársa volt *Török* Józsa, a kikeresztelkedett mohammedán. 1470-ben a perzsa sah udvarában is találunk magyar követet, amint később (1515) *Szófi* perzsa király is küldött követséget Magyarországba. Mit csodálkozzunk rajta, ha tudjuk, hogy Erdély földéről *Decebal* dák király küldöttei már évszázadokkal azelőtt fölkeresték a perzsa nagy királyt, hogy Róma ellen való szövetségre bírják.

S mit csodálkozzunk rajta, ha a barbárnak kikiáltott magyar 1236-ban *Juliánus* dömés barát vezetése alatt vallásos és nemzeti expedíciót küld a Volgához a magyarok rokonainak kutatására; ha 1399-ben Magyarország középkorának leg-

nagyobb szárazföldi utazója, *Eskandeli* Máté budai polgár Kína első keresztény vértanuja s ha a középkor vége felé *Mátyás* király küldöttei, klasszikus kéziratokat kutatva, Görögországot, sőt Kis-Ázsiát is bejárják!

Királyaink maguk is többnyire kedvteléssel utazgattak. Hadjárataik, politikai feladataik, vadászszenvedélyök stb. sok országot, világot láttattak velök. Még szent *István*, az első és legotthonülőbb király is megfordult Bajorországban. *Péter, I. Endre, I. Béla, Salamon* csak külföldön való bujdosásaik után juthattak trónra. *Salamon* bolyongásairól a hagyomány egész Odisszeát alkotott. Szent *László, Kálmán, II. István* idegen országokban is babérokat arattak. *III. Béla* a görög udvar finom köréből lépett Magyarország trónjára. *II. Endre* a Szentföldig vezette hadait. *Kún László* „ismeretlen tájakon" harcolt. S az utolsó *Árpád* is évekig vándorolt a külföldön, míg hazát és trónt talált.

A vegyesházbeliek közt egy sincs, ki nem ismerte volna a külföld egyik-másik részét. *Károly Róbert* nagyon szeretett utazni; Nagy *Lajos* hadjáratai a földrajzi ismereteket is igen előmozdították s részben már leírót is találtak Küküllei *Apród* Jánosban; *Zsigmond* 1415-ben Német-, Spanyol-, Francia- és Angolországot 4000 fényes öltözetű magyar vitéz kíséretében járta be; *I. Ulászló* és lángeszű hadvezére, *Hunyadi* János, seregeik élén ismerték meg a Balkánt; s *Mátyás* király, kivel a középkor végződik, midőn idegen országokban hódít, azon országok népségei és nevezetességei iránt is érdeklődik.

De nem maradtak érzéketlenek saját hazájok földje iránt sem. Szent *István*t apostoli hivatás vitte híveinek sátraiba; tűrvén, hogy ha föl nem ismerik, még szakállát is megráncigálják térítő szavaiért. *Kálmán* király, a tarcali országgyűlés előtt, 1100-ban az egész országot beutazta; szent *László*, Nagy *Lajos* és *Mátyás* király álruhákban vagy teljes királyi díszben gyakran bejárták az országot s történetünknek azon ritka alakjai közé tartoznak, kikről a nép beszélni tud s még úti kalandjaikból is elmond egyet-mást. Akit ez a kérdés érdekel, nagy haszonnal forgathatja *Ráth* Károlynak a magyar királyok utazásairól írt könyvét, melyben oklevelek dátumaiból állapítja meg, királyaink mikor hol tartózkodtak. Ez adatok, melyeket a vizsgálódások azóta megtöbbszöröztek, elég tanuságot tesznek, egyes királyaink mily fáradhatatlan utazók. Délceg paripákon száguldtak végig a hazán s a kocsikázást rendesen öreg urakra, vagy pedig a nőkre hagyták. Már szent *Gellért*ről tudjuk, hogy többnyire kocsin járt. Nagy *Lajos* feleségéről, *Erzsébet*ről s leányáról *Mária* királynéról pedig ismeretes, hogy a hazában és a külföldön nagy utakat tettek. Éppen Mária királynénak felfogása szerint „azt kívánja a királyi fölség dicsősége, hogy a régi királyok nyomdokain indulva, necsak saját alattvalói, hanem az országába jövő idegen utazók járását-kelését is biztosítsa s a királyi bölcsesség gondoskodása az akadályokat elhárítsa, az útjokban oly kívánatos biztosságérzetet pedig fokozza".

Az utazást bizonyos kiváltságokkal kötötték össze; éppen azért, mert annyi bajjal járt. Okleveleink elégszer emlegetik az utazó kereskedőknek, iparosoknak adott mentességeket. Szent *László*, talán Nagy *Károly* kapituláréi nyomán indulva, megengedi a papnak, hogy igen nagy kivételképpen a templomon kívül, utazás közben is mondhasson misét; a budai zsinat pedig 1279-ben már abba is belenyugszik, hogy útközben korcsmába is mehessen.

Az utazóknak úgyszólván mindent magukkal kellett vinniök. Mikor például 1414 végén Magyarország egyházi és világi főurai a konstánci zsinatra indultak, mintha csak egy-egy város rajzott volna ki velök. *Garai* Miklós nádornak hintai, társzekerei s fegyveres szolgái részére 300, *Kanizsay* János esztergomi érseknek 160, *Ozorai* Pipónak 150 ló állott rendelkezésére. Nem csoda, ha a gazdagokat is gondolkozásba ejtette a rangjukhoz méltóan való utazás tömérdek költsége.

A polgárt kereskedelmi érdekek mozdították ki városából, a nemest és parasztot többnyire katonai kötelesség. Akadtak egyesek, kik a maguk vagy mások útját könyvekben is megörökítették. A legendáknak és krónikáknak földrajzi vonatkozásai csekély számúak, de figyelmet érdemelnek. *Béla* király Névtelen Jegyzője, *Kézai* Simon mester, *Rikárd* mester (*Juliánus* barát útjának leírója), *Rogerius* mester, *Tamás* spalatói esperes, *Márk* krónikája (vagyis a bécsi képes krónika), Küküllei *Apród* János és *Túróczy* János krónikái becses föld-

rajzi adatokat is tartalmaznak. A Névtelen Jegyző és Rogerius kitünően ismerték hazánk földét, azt több irányban bejárták s a helyrajzban személyes tapasztalataikat is megörökítették. Rogerius közvetlenebb ugyan, de a Névtelen Jegyző sokkal több helynevet említ.

Mint krónikást vádolhatják tévedésekről, meseköltésről; de mint topográfust a magyarországi dolgokban minden adata igazolja. Méltán kezdhetnők vele, a több mint hétszázados íróval, a magyar útleírók sorát. S ez a sor nem volna oly rövid, mint általában vélik. Hiszen *VIII. Bonifácius* pápa már a XIII. század végén kijelentette, hogy Magyarországnak tudós férfiai vannak, kik szakértelmükkel, előrelátásukkal és bő tudományukkal egyaránt kitűnnek.

Mátyás és a reneszánsz

„Mennyivel nehezebb a királyokat, mint a magánembereket tanulmányozni!" kiáltott fel Aeneas Sylvius, midőn megemlékezett a reneszánsz egyik legkitünőbb királyáról, a nápolyi Alfonzról. Annyival nagyobbnak tartotta őt magánál Szokratesznél is, amennyivel komolyabb volt a római a görögnél. A magyar humanisták is rajongtak érte. Midőn Mátyás király választásának esztendejében, 1458-ban elhunyt, Janus Pannonius őt a mitológia valamennyi istene fölé emelte.

Mátyás király a reneszánszkorszak ezen bálványozott alakjának leányát, az új királynak, Ferrantenak s a ferrarai I. Ercole feleségének, Leonorának nővérét vette el. A két asszony valósággal ellátta olasz tudósokkal a magyar király udvarát. Ezek a tudósok, ahelyett, hogy a nápolyi *Lazzetto* módjára beérték volna a magyaroknak az olaszok hazája érdekében tett dicsőítésével, úgy tettek inkább, mint Ugolino de *Vieri*, vagy pedig *Corteggio* (Cortesius), ki 1198 hexaméterben az idegen Mátyás magyar király hadi érdemeinek magasztalására fecsérelte lelkesedését:

„Trójai vészről zeng az egyik, míg más a fivérek
Thébai fegyvereit dícséri s a jázoni Argót;
Bolygó csillagokat s plútói kevély birodalmat
És költött csodajelt hirdet költői ajakkal.
Amiket önszemeink láttak: híres karod által
Végzett dolgokat énekelünk, melyek érdeme téged
Élve az égbe emel s híred megvívja a mennyet!"

A humanisták afféle világpolgárok voltak, kik megalkudtak minden hatalommal. A nápolyi akadémia alapítójával, Pontanoval, nyiltan hirdették, hogy a tudósnak egyetlen hazája a tudomány, mely nincs kötve sem helyhez, sem időhöz. Így csodálták az olaszok Mátyás nagy püspökét, ki útközben Plátót olvasgatta, „mintha nem is volna hegyentúli idegen, kik nem igen foglalkoznak nehéz tárgyakkal, hanem Athénben nőtt volna fel, Szokratesz keze alatt". Maga Janus P. visszhangozza Klió panaszát, mennyire elvadult a világ a középkorban, s azt hiszi, hogy az elhagyott Múzsáknak le kell szállniok az alvilágba, hol árnyak gyanánt lézengenek. Hermesz azonban megmutatja neki Itáliát, hol a tudós *Guarino* született, ki föltámasztja a halottakat s új életre kelti a művészeteket. Igaza volt *Vallá*nak. Róma ugyan elvesztette világi hatalmát, azonban a nyelv erejével most is uralkodik a Föld nagy részén. „S ahol római nyelv uralkodik, ott római állam van." A humanista *Galeotti* sietett megjegyezni, hogy keresztény kortársai közül *csupán latinul már csak a magyarok irnak.* Mátyás úgy találta, hogy megvan ennek a latinkodásnak a haszna; mert népét hamarabb, biztosabban és általá-

nosabban eltöltheti az olasz reneszánsz szelleme, mint másokat. Pomponius Laetus már 1471-ben örvendezett, hogy Mátyás udvarában egy második Olaszország születik; míg száz esztendő mulva Heltai Gáspár éppen azon búslakodott, hogy „Mátyás király Magyarországból Olaszországot akar csinálni“ s ebben „egy olasz menyecske változtatta meg a hatalmas királyt“, az „hajszogatta“ mindenre.

Aeneas Sylvius, a humanista pápa is úgy magasztalta Mátyás atyját, a nagy Hunyadi Jánost, hogy dísze nemcsak a magyaroknak, hanem az oláhoknak is, az olaszok rokonainak. Az oláhok beszéde, a humanista pápa szerint, ma is római, de úgy megváltozott, hogy az olasz alig értheti meg. Egy másik olasz, *Bonfini*, a magyarok történetéről írt könyvében hirdeti az oláhok római eredetének elméletét. S míg III. Frigyes római császár lenézte a magyar és cseh királlyá lett oláht, Bonfini őt még a római császárságra is alkalmasnak tartotta, mert az oláhok a rómaiak ivadékai. Mátyás király maga a Róma alapítása idejében élt Valeriusok nemzetségének Corvinus-családjából származik s Horvátországot maig erről a családról nevezik Corvatiának. Őse az a Corvinus Messala Valerius, ki Pannóniát Róma számára elfoglalta. Apulum, Sarmisegetusa és Aquincum római feliratos kövei, melyeket a nagy királynak s atyjának építkezései megbolygattak, nem szólhattak az ellen, hogy Magyarország valóban klasszikus föld; s az oláh nyelvnek az olaszra emlékeztető csengése meggyőzte a humanistákat, hogy maga a nép is Róma ivadéka, s Erdély klasszikus terület.

Mindennek a klasszikus eredet adott értéket; s ha Bonfini rómaivá tette a Hunyadi-családot, Thuróczi viszont azt találgatja, hazája fővárosát hogyan alapította Priámusz trójai király unokája, Páris fia: Frankó. Mátyás tudósai, az éppen akkor divatba jött módon, már gyűjtötték a római korban faragott kövek feliratait. A nagy király idejéből az Antiquus-, Bonfini-, Appianus- és Justiniánus-féle gyűjtemény száznál több ilyen feliratot tartalmazott. A humanistákat azonban a stilus lapidarisnál mégis csak jobban vonzotta Liviusnak és iskolájának szónokias előadása, melyet utánozva ragyogtatták szép stílusukat. Nyelvben rómaiak lévén, szellemben is azoknak kellett lenniök.

Mátyás udvarában egykor szóba jött, Livius miként írja le két párt fejének, Brutus konzulnak s Tarquinius volt király fiának, Arunsnak párbaját. A király visszakívánta ezeket az időket, hogy ilykép deríthessék ki, kik a valóban nagyra termett emberek. Egyrészt Livius leírásának hatása alatt állt, midőn elfogadta a Podjebrád cseh királlyal való párbajt. Gyermekkorában hallva, olvasva, vagy elgondolva Nagy Károly rettenthetetlen nagy vitézének, Rolandnak tetteit, önkéntelenül is utánozta, a hős miként emelé szörnyű karját a döntő csapásra. Olvasmányainak hatása alatt állt kétségtelenül, midőn maga is megküzdeni vágyott a nagyerejű Holubárral, vagy egyik-másik lovaggal. Azonban rendre utasította a német poétát, ki, jó jutalom fejében, oriási erejét s ganimédeszi és abszoloni szépségét magasztalta. Nagy Sándor, Hannibál és

Julius Caesar képe kétségtelenül sokszor megjelent a király előtt, ha egy-egy harc előestéjén Curtiust, Liviust, vagy magát Julius Caesart olvasta sátorában. „Mestereimtől — szólt egykor tudósainak körében — megtanultam Cicerónak azt a mondását, hogy a köztisztelet éleszti a tudományokat s a *dicsőség* mindenkit buzdít". A dicsőség s nem a hízelgés. Mikor Firenze két oroszlánt azzal a megjegyzéssel ajándékozott neki, hogy van valami, ami e legnemesebb állatokban a királyra emlékeztet, a király a köszönet ékes szavai után élesen hangoztatta, hogy sokkal kedvesebbnek tartja a valót, mint a látszatot, a testet, mint annak az árnyékát, magát a tárgyat, mint annak a képét. Túl volt már azon humanista túlzáson, mellyel ifjú korában a cseh királynak megválasztott Podjebrádot biztosította, hogy nagyobb örömet érez, mint a rómaiak, mikor Hannibált először győzték le.

Meghiggadva, többször megrótta kora tudósait, kik mindent az ókorra akarnak visszavezetni. Egy alkalommal, midőn udvarában az ókor és saját kora hadvezérei közt vontak párhuzamot, önmagát nem a multhoz-tapadás, hanem a reneszánsz emberének vallotta. „Mi — úgymond — *megújítván s mintegy föltámasztván* azt a jeles és művelt ókort, a hadi dolgokban sokkal jobban és derekasabban forgolódhattunk, mint az a durva kor, mely ezelőtt száz esztendővel végződött". Meg volt győződve, hogy ha az ő idejében a régiek hadi tudományát csak századrésznyire is ismernék s olyan hadi fegyelmök volna, melyet csak hasonlítani is lehetne

a régi rómaiakéhoz, a török birodalom nem nőhetett volna olyan nagyra. Talán ez vitte rá, hogy a hadi szervezetben a római légiókat utánozta s hogy a Gellérthegy déli oldalán 40.000 embernek a római kasztrumok módjára tervezett állandó tábort, melybe az ország minden rendezettebb haderejét egyesítse. Fegyelmezett katonáit Bonfini már is vitézebbeknek és kitartóbbaknak mondta a spártaiaknál. Ha Mátyás szándéka valósul, föltétlenül az ő nevéhez fűződik a hadtudomány reneszánsza, ami még mindig kisebb dicsőség lett volna a haza megmentésének érdeméhez képest.

Vénuszi szépségét nem fedezhetvén föl benne, Mátyást a humanisták így is Marshoz hasonlították. „Saskeselyűket kergetett és azoknál magasabban járt vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradsággal — írja róla kétszáz esztendő mulva a hadverő Zrinyi, a költő, ki Mátyás minden eddigi jellemzőjénél jobban eltalálta, miként kell szólni a nagy királyról. Magyar lelkesedéssel, de klasszikus írók és klasszikus idők teljes ismeretével beszélt arról a férfiúról, ki nemzete nagy jövőjén, a mult tanulságain okulva, dolgozott. „Mátyást senki meg nem győzte; az ő udvara Mars iskolája volt, az ő tekintete oroszlánt hasonlított, az ő állandósága s hadi tudománya mindent meghaladott; az ő jóságáért a föld jól termett, az Isten reánk kegyelmesen nézett és az egész ország-világ előtt tündöklő volt.“ Nincs mit csodálkoznunk, ha az egykorú humanisták, kik Mátyás uralkodásának nemcsak

fényét, hanem hasznát is látták, rajongva írnak Mátyásról, midőn sok emberöltő mulva az igazi magyar reneszánsznak egy szintén „ország-világ előtt tündöklő“ nagy szelleme még bírálni akarva is, csak magasztalni tudja őt. Sajnálni kellett, hogy gyönyörű tollával Istvánfi, a magyarok történetírója, siralommal és keserves panaszkodásokkal kényszerült megtölteni históriáját, holott irálya a Quintus Curtiuséval, Liviuséval, vagy Plutarchuséval vetekedhetik, ha vagy magáról Mátyás királyról, vagy hozzá hasonló utódokról írhat. Azonban s talán szerencsére, Augustusnak sem akadt Tacitusa; de Macrobius kommentáriusai, Suetonius császár életrajzai, Plutarchosz apoftegmái és Galeotti jellemvonásai, ha nem is az egész kort, a kornak iránytadó férfiakat a maguk pongyolaságában is elég jól jellemezhetik.

Elég jól jellemzik Mátyást maguk azok a levelek is, melyeket uralkodása első felében kancelláriájának jeles humanistái, *Vitéz* János, *Janus Pannonius* és *Hanthó* György kezével, a második felében pedig *Veronai* Gábor atyával iratott, vagy maga írt a külső és belső ügyekben. „Régi elkopott mondás — szólt Pomponius Laetushoz, a jeles humanistához, 1471 szeptemberében, tehát éppen akkor, mikor saját humanistái, Vitéz János és Janus Pannonius álltak az ellene indított lázadás élére; — „régi, elkopott mondás, hogy fegyverek zajában hallgat a múzsák szava. Mi azonban, úgyszólván folytonosan háborúkba sodorva is, szabad időnket nem gyönyör és enyhülés nélkül szentel-

jük az irodalomnak. Ezért Silius Italicus könyvét, melyet imént Rómában díszesen kinyomattál s nekünk ajándék gyanánt felajánlottál, kedvesen fogadtuk és az elmult napokban gyakran forgattuk. Silius már ifjúkorunkban megnyerte tetszésünket; most pedig, mikor mi is háborúkkal vagyunk elfoglalva, háborúkról szóló éneke még inkább tetszik. Mindazonáltal nem hallgathatjuk el, hogy a királyok sorsát szánalmasnak tartjuk: mert kénytelenek háborúkat viselni, melyek *gyakran* nyújtanak diadalokat, de *mindig* az embervér özönét ontják. Ellenben irígylésre méltó a te sorsod s írótársaidé; mert nem vérontásra és uralomra vágytok, hanem egyedül az erény és az irodalom babéraiért versenyeztek. Ezzel pedig az uralkodóknak is kedves dolgot cselekedtek, mert feledtetitek velük a fegyverek vad zaját."

El is követett mindent, hogy udvarába édesgesse kora legnevesebb humanistáit. Jól esett volna megnyernie Medici Lorenzo firenzei udvarának jeles íróit: *Polizianó*t, ki önérzetesen írta volt Mátyásnak, hogy ezer év óta senki sem tett annyit a görög nyelv terjesztésére, mint ő; hívta *Marsiglio Ficinó*t, ki Plátó tanulmányozására Firenzében akadémiát alapított s kiről azt írta padovai tanítványa, Janus Pannonius:

„Multkor, ahogy kerestém Plátó lelkét az egekben,
„*Marsiglióban van* — szóla a számoszi agg".

Meg nem nyerhetvén őt Magyarország számára, legalább állandóan levelezett vele. *Argiropulosz*

Jánost, kinek előadása imént még Firenzébe vonzották Janust, Mátyás most már Velencéből csalogatta magához; de hiába intette a köztársaságot arra, hogy kifizesse a tudós tanárt és kitűnő lovagot, kit azért hívott fölséges színe elé, mert igen tündöklő erényeinek megfelelő díszes állást akart biztosítani számára.

Azok, kik meghívásának engedtek, éppenséggel nem panaszkodhattak megbecsültetésük ellen. *Ugoletti* Taddénak Corvinus János neveltetését ugyanazon elvek szerint kellett vezetnie, amelyek szerint annak idejében Vitéz János vezette a Mátyásét. Annyit elért vele, hogy míg Mátyás magyarul gondolkozva s így éppen nem cicerói latinsággal írta meg leveleit, János herceg latinul már verselgetett is. Mint Ugoletti, a könyvtár őre volt egy másik jeles humanista is, *Fontius*, a ki 1486 ban a király követeként járván Ferrarában, a reneszánsz egyik klasszikus városában, az Estéket személyesen is értesíthette a magyarországi humanizmus haladásáról; míg Bandini Rómát s Olaszország több más fejedelmét győzhette meg a király hatalmáról s a tudományok iránt való szeretetéről. A görög *Polikarpusz* György titkár lett az udvari kancelláriában; *Bonfini* Beatrix királyné felolvasója és udvari történetíró; a lengyel *Ilkus* Márton pedig budai plébános. S akármilyen nehezen esett Mátyásnak megválni tudósaitól, az elvágyódókat nem tartotta vissza s külföldön való boldogulásukat előmozdította. Így *Ilkust* a pápánál krakói kanonokságra, *Aragoniai*

Pétert pedig, kit igen tisztességes, tudós és tréfás társalgása miatt kedvelt, Ferrante nápolyi király kegyeibe ajánlotta.

Fejedelmi bőkezűséggel látta el azokat a tudós vendégeket, kik mint a tudomány vándor apostolai, csak rövid időre keresték föl budai udvarát. A természet és a józan ész szerint való élés *Galeotti Marziót* Velencében a pellengérhez, Mátyás udvarában azonban az akkori humanisták szemében a legnagyobb üdvösséghez, fejedelmi tiszteletdíjakhoz vezette. Versei és tudós munkái nem sokat érnek ugyan, de Mátyás király jeles, bölcs és emlékezetes mondásairól készített könyve a XV. század művelődéstörténetének örökre becses forrása marad. Különben önhitt és dicsekvő, mint a legtöbb humanista. *Saját* vallomása szerint a király őt egyetemes tudományossága, vidám tréfái s jóízű beszédessége miatt kedvelte oly nagyon. Ellenben megszégyenítette a teológiai tájékozottságával kérkedő *Gatti*t, ki nem restelte a király asztalánál azt hánytorgatni, hogy semmi sincs a teológiában, amit ő nem tudna s hogy idáig sehol sem fordult meg, ahol a legrejtelmesebb kérdéseket is minden fennakadás nélkül meg nem oldotta volna. Kedvelte a király az ékesen szóló *Brandolini il Lippó*t, ki egyideig a budai egyetem tanára volt s az emberi élet mivoltáról írt könyvét Mátyásnak és feleségének ajánlotta. Nagyrabecsülte *Regiomontanus*t, a pozsonyi egyetem tanárát, a nagy matematikust, a naptár, az algebra és a trigonométria reformátorát, aki már a Föld mozgásának tanát

hirdette olyan körben, amely különben asztrológiával bíbelődött.

A nagyobbhírű tudósokhoz a kisebbeknek, kivált az orvosoknak és diplomatáknak, másrészt a külföldi művészeknek egész csapata járult. Nem csoda, ha a tudósok, mikor a világhírű budai könyvtárban a római székében ülő Mátyást körülvették, Augustus korába álmodták vissza magukat. Még nem egyesültek külön akadémiában, de már tartottak felolvasásokat, gyűléseket s tudós, művelt társalgást folytattak az asztalnál, a termekben vagy kinn a kertben, séta közben. Ahogy jó másfélszázad mulva a Rambouillet-palotából indult ki az a mozgalom, mely, szintén klasszikus nyomon haladva, a francia irodalomnak és tudománynak a tartalom mellett ízt, csint és nemzeti jelleget adott s az irodalom és társadalom nyelvét megteremtette — szerencsésebb körülmények közt hasonló sikere lehetett volna Mátyás budai udvarának is. A humanista vendégek római szokást láttak még abban is, hogy a király asztalára az ételeket mindig lé-félével adják fel. Galerius római császárra emlékeztette őket az a bőség, mellyel a fölséges borokat töltögették nekik. A magyar urak kedvökért latinul beszéltek vagy éppen az olaszt törték. A humanistákat ebből a római hangulatból még az sem riasztotta föl, hogy ebéd fölött megszólalt a hegedősök magyar éneke: régi dal, régi dicsőségről. „A *rómaiaknak* vala ez szokásuk s tőlük ment át a magyarokhoz“, magyarázta Galeotti.

A vendégek közt ülő magyar humanistáktól ő

és társai nem kevés csodálkozással hallhatták, hogy Magyarországban a paraszt is megérti az urak beszédét és hogy a magyar verset paraszt, polgár, úr, főember egyaránt élvezheti; nem úgy, mint Olaszországban, hol a paraszt meg nem érti a polgárt, a toszkánai a kalábriait.

Magyarország tudósai azonban Róma nyelvén szóltak. Szerették a népies magyar verseket, szónokoltak és beszéltek is magyarul, de a magyar irodalommal való foglalkozást el sem képzelték egy rendszeres magyar nyelvtan megteremtése előtt. Ugy mondják, írt is ilyet *Janus Pannonius*, hazánk legnagyobb latin költője; de legnagyobb érdemének ő sem ezt tartotta, hanem azt, hogy a Helikon szent szüzeit először ő hozta magával a Duna partjaira. Az ifjabb Guarino szerint „dísze Magyarhonnak s igazán nagy fénye korunknak". Midőn Mátyás haragja elől menekülve, jeltelen sírjába száll,

„Gyászol Aonnak berke, haját megtépi a Múzsa
S róla Apolló szent lantja kesergve zokog."

A szerénység nem tartozott a reneszánsz úttörőinek erényei közé. S ha Vergiliust Filelfo magánál jobb költőnek, bizonyosan rosszabb szónoknak, Cicerót pedig jobb szónoknak, de rosszabb költőnek tartotta. S ki volna különb nála, aki görögül és latinul tud? Kortársai közül azonban Janus Pannonius verselt legkönnyedebben görögül és latinul. Szerény, ha egy olasz humanistával hasonlítják össze. A verseit kérő Aeneas Sylviust biztosítja, hogy

„Bágyadt holdsugarat nem kölcsönöz a ragyogó nap,
A patakoktól nem kér vizet az oceán.“

Azonban a klasszikus kor költőivel összeméri magát:

Megvallom, ti öreg költők, nagy név viselői,
Hogy megirigyeltem sorsotok' én azelőtt;
Úgy kimagaslotok a tárgyválasztásban, az ékes-
Szólásban, hogy ujonc síkra se száll veletek.
Ámde dicsőségem *most már* egy a tietekkel:
Fegyverem a tárgy — és szó a ti fegyveretek.“

Legnagyobb fegyvere volt a szó *Vitéz* Jánosnak, az ő nevelőapjának, Nagyvárad püspökének, utóbb Esztergom érsekének. Klasszikus latinságú beszédeit épp úgy olvasták és magyarázták Németország iskoláiban, mint unokaöccsének, Janus Pannoniusnak költeményeit. Vitéz, mint politikai szónok, kortársainak szemében Cicero mellé emelkedett, midőn III. Frigyes császárt arra figyelmeztette, hogy a keletrómai birodalom fővárosának, Bizáncnak bukásával barbárság fenyegeti a világot. A hit védelmére keresztes háborút sürget, de érezhetni szavain azt a fájdalmat, mely szívét a klasszikus világ egyik oltárának összeomlása előtt fogta el. „Szemrehányással szokás illetni — szólt — Nagy Sándort, hogy az egész Kelet legyőzése után fegyvereit nem fordította Nyugat ellen. Hibáztatják Pirhuszt, hogy ha győzött is Itáliában, onnan legyőzetve távozott.“ De hiába biztatta, III. Frigyes nem termett olyan vállalatra, melynek célja az ókor harmincezer, vagy a középkor egyetlenegy istene ügyének megbosszulása. Nem ilyen császár volt a

humanisták eszménye. Ezt az eszményt — Vitéz halála után — Vitéz neveltjében, Mátyás királyban találták fel. „Bár mielőbb felvirradna az a nap, midőn Mátyást mint római királyt és császárt üdvözölhetjük!" — írta Mátyás egyik egykorú történetírója, a ferrarai *Carbo*. — „Ha majd azután koronáztatása végett Olaszországba jön, — oh milyen beszédet intézünk akkor Mátyás császárhoz!" Hiszen Frigyes fia, Miksa, viszont arról álmodozott, hogy ő meg a császári és pápai koronát viseli egyszerre; hadd legyen az imperátor, mint Augustus és utódai idejében, pontifex maximus is egyúttal! Azonban Vitéz és Janus Pannonius nem lelkesedtek azért, hogy Mátyás, a római imperátorok módjára, a művészetek és az irodalom felvirágoztatásával, a rend és közjólét biztosításával s hadi dicsőséggel kárpótolja hazáját a politikai szabadság elvesztéséért. Janus évkönyveket írt a magyar nemzeti állam küzdelmeiről s Mátyás magasztalt uralkodása idejében egy *férfiasabb kor* után epekedett, midőn ereje izmosodásával lantján a nagy Hunyadi János hős harcait zengheti meg. Iró- és tudóstársaival fellázadt az aranyait szóró Augustus ellen; és — amit a külföldi humanisták alig érthettek meg — a magyar humanisták készek voltak kegyvesztve, számüzetésben végezni életüket. Pedig hiszen kevéssel azelőtt még Janus Pannonius, a mostani felkelő is megleckéztette a lázadó Erdélyt:

„Hét várnak te gonosz, te kegyetlen földje! *Uraddal*
Szembe' miért emeled fel hütelen fejedet?
Szolga vagy, — elfeledéd; legalább ösmerd meg atyádat.
Nem fejedelmed volt, — *gyermeked* ő teneked!
Kinccsel kérkedel? Ejh, hova lett Compania kincse?
Népes vagy? Marathon ezreket is betakar!

S megfenyegeti, hogy

Összetörik célját s karddal törik össze hatalmát;
Mert csak igaz hadakat pártol az égi Igaz!"

Az égi Igaz talán éppen azért hagyta cserben a két nagy humanistát, mert a reneszánszot nem fogadták el egész terjedelmében s nem gondoltak arra, hogy midőn erős nemzeti királyságot sürgetnek, a sok rómaiaskodás végre is önkényuralomra vezet. Ennek a kánonkönyvét pedig Macchiavelli pár évtized mulva már meg is írta. Midőn Mátyás két ízben is megkérdezi országa nagyjait, kívánják-e hogy lemondjon és siet megjegyezni, hogy ő valóban kész lemondani, — egy kissé Augustusra emlékeztet, ki köztársaságit játszott, midőn már megalkotta a korlátlan monarchiát. Volt egy sereg homo novusa; volt állandó katonasága, állandó adója; volt íróserege is, mely áradozva dícsőítette; de ezek az írók nem a magyarok közül kerültek ki. Elég nagynak tartották arra, hogy ne hízelegjenek neki s elég nyugodtnak arra, hogy az olaszok tömjénezése közt is meghallgassa azokat a tanácsokat, amiket *Pannoniai* András a királyok erényeiről írt könyvében osztogatott. A magyar humanisták többnyire az elégedetlen oligarchákhoz

csatlakoztak. Mint politikusok, függetlenül bírálták a király tetteit s a jövevény humanisták módjára lelkiismeretüket nem bocsátották árúba. Azt az időt, amit az egyház és a politika szabadon hagyott számukra, könyveik közt töltötték; s könnyezve távoztak az olyan városból, melyet egy-egy főpap vagy főúr bőkezűsége és tudományszeretete bizonyos tekintetben irodalmi középponttá tett.

A kasztáliai forrás csörgedezését a magyar humanisták még a király előszobájában várakozók udvari pletykái és katonás tréfái közt is meghallották. *Báthory* Miklós váci püspök egykor a király előszobájában, a léha beszédeket unva, Cicero egyik könyvébe mélyedett. A gúnyolódókat maga Mátyás utasította rendre s a püspököt a római szenátusban olvasgató Catóhoz hasonlította. Galeotti szerint a váci szőlőhegyeken akkor Minerva és a múzsák is örömest időztek. *Corteggio* szerint a Múzsák odahagyták az aoni hegyeket s a Permesszus partjait, hogy abba a kényelmes, szelíd lakásba költözzenek, amelyet Mátyás király nyitott nekik. Csakhogy Mátyás palotájának szentélyét: a *könyvtárt*, a világnak ezt az egyik legnagyobb gyűjteményét, merőben külföldiek őrizték. Naldus Naldiusnak nagyobb oka lehetett róla külön dicsőítő verset írnia, mint valamely magyar humanistának. A Corvina csak 1490-ben, a király halálával lett országos könyvtár, de közkincccsé akkor sem vállhatott.

Azonban nagyon méltatlan vád volna Mátyással szemben, mintha ő csak Görögország, Kis-Ázsia

és Itália klasszikus földjein gyűjtette volna könyveit; ez a könyvtár, amennyire lehetett, teljesen tartalmazta mindazt, amit a magyar szellem a nagy király koráig alkotott. S milyen véghetetlenül jellemzi a magyar nemzeti műveltség egész irányát, hogy midőn *Geréb* László, a humanista, 1472-ben fölállítja Magyarország első nyomdáját, nem a biblián és zsoltáron kezdi a dolgot, mint a németek, hanem Magyarország történetén, a Chronicon Budensén; s hogy a budai könyvárúsok csupa magyar tárgyú latin munkákat adtak ki. A sajtó az első pillanattól kezdve a magyar nemzeti érzület és tudomány szolgálatában áll. Megjelent a törvénykönyv, s vele egyszerre hagyta el a sajtót *Thuróczy* Jánostól a magyarok krónikája. Vajjon melyik irány lesz „drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek?!“

Az-e, amely a Visino, Gherardo, Monte, Attavante, Fra Filippo Lippi remek miniatüre-festményeivel ellátott és selyembe, bársonyba kötött, gazdagon aranyozott könyveket odaláncolta egy pazarfényű könyvtár állványaihoz, melyeket nehéz függönyök óvtak a portól és laikus tekintetektől; vagy az, mely az eléggé dísztelen külsejű nyomtatványokat olcsó áron nyujtja oda a népnek, hogy rongyosan is gyönyörűségét találja benne és azt „óhajtva nézze“?

Mátyás nem közműveltséget, hanem egyáltalán csak *műveltséget* akart. Különben miért ne hihette volna, hogy a felsőbb körök latin tudásával az alsóbb köröket, magát a népet is megnyerheti?

Ismerte még atyja ősz barátját és bajtársát: Capistrano Jánost, a szentet, ki oly példátlan lelkesedésre ragadta a magyar, cseh és német parasztokat, pedig latinul szólt hozzájuk. Azonban remélhette-e, hogy humanistái is átszellemülnek s fölcsillan a szemük, kipirul az arcuk, ha népét „idegen nyelven birbitelve" tanítják az ismeretek elemeire? Valóban, nem a tömegre számított, mikor a művelődés új irányát kívánta követni.

A reneszánszot mindenütt a *gyűjtés* szenvedélye vezette be; s őt is elfogta ez a nagyon költséges szenvedély. Egy-egy középkori könyvtár összegyűjtése fényűzéssel járt, melyre csak kis kör tarthatott számot. Ő és társai ennek a körnek számára alapítottak egyetemeket. A pécsi egyetemen jóformán csak jogot adtak elő; a teljes egyetemekre vágyó urak tehát külföldi egyetemekre mentek, míg a nyelveket nem tudó vagy szegényebb ifjaknak itthon kellett maradniok. Azonban II. Pál pápa már megengedte Vitéz esztergomi érseknek, hogy teljes egyetemet állítson fel bármely városban, melyet a király kijelöl. Így keletkezett az Academia Istropolitana, a *pozsonyi* egyetem. Ellenben maga a király a pápa külön engedélye nélkül alapította a *budai* egyetemet. Európa egyik legnagyobb főiskolájává akarta tenni, de csonkán hagyta. Tanárait mindkettő a külföldről toborzotta és csak néhány hazai erőt alkalmazott. Mindenesetre jellemző, midőn Brandolini azt mondatja Mátyás királlyal, hogy hiszen nemcsak Olaszországnak vannak tudós emberei; vannak Magyar-

országnak is — a *bécsi* egyetemen. A magyar humanistáknak tehát a beözönlő idegenek elől külföldre kellett vonulniok, épp úgy, mint a magyar nyomdászoknak, kikkel Mátyás idejében Európának sok városában találkozunk, míg hazánk egyetlen nyomdája még a király életében megbukott. Nagyon csekély vigasztalás lehetett abban, hogy ha Mátyás Olasz- és Németországban kerestetett, Vasziljevics Iván orosz cár viszont Magyarországtól kért tudósokat és művészeket.

Akik a reneszánszot akarták, Rómában akartak élni. Mátyás könyvtárával szemben római modorban épített paloták álltak s a palota-csoport közepén magas oszlopon ott ragyogott a sisakos Pallasz Athéne szobra. S ha beragyogta a király udvarát, ki kételkedett volna, hogy mikor a vidékről Budára utazó magyar először pillantja meg az istennőnek a nap fényében csillámló sisakját, épp olyan áhítat fogja el, mint mikor Szunium hegyfokánál a görög hajós észrevette Phidiász athéni Pallaszát?

Azonban az istennő budai szobra tövében ott emelkedtek a nagy Hunyadiak szobrai; mintha a király jelezni akarta volna, hogy nemzetének részt kell ugyan vennie Európa gyorsan fejlődő *egyetemes* műveltségében, de nem szabad megtagadnia *nemzeti* szellemét. A reneszánsznak Magyarországban is az volt, más nem lehetett a célja, mint amellyel szemünk láttára aratott diadalt Japánban: idegen, de tökéletesebb tudomány, irodalom és művészet segítségével serkenteni új és nagyobb mun-

kára a nemzetben szunnyadozó vagy iránytalanul csapongó ősi erőt. Innen van, hogy ha a világ minden klasszikus és modern nyelvén beszéltek is a budai palotában, az udvar nyelve félezredéves jogon most is a magyar maradt. Meg kellett tanulni az olasz eredetű királynénak s tűrnie az olasz és mindenféle más udvari népnek is. Az országgyűlés magyarul tanácskozott s maga Mátyás ékes magyarsággal szólt a rendekhez. Okleveleit, diplomáciai jegyzékeit, amennyiben maga fogalmazta, latinul írta, de magyarul gondolta ki. Galeotti töprengése mutatja, hogy a magyart, legalább a belső ügyekben, csak azért nem tette *állami nyelvvé*, mert helyesírásának szabályai s a szükséges műkifejezések még nem voltak megállapítva; a pongyola nyelvtől pedig a reneszánsz minden igaz híve irtózott. Ezért villant meg a királyi kancellária egykori tagjának, Janus Pannoniusnak elméjében az a gondolat, hogy magyar nyelvtant írjon.

A reneszánsz kezdetben Olaszországban is tudós gőggel nézte le a nép nyelvét s végre mégis ezen aratta diadalait. Hazánk Nagy Lajos ideje óta folyton figyelemmel kísérte és sok tekintetben hasznára fordította az olasz reneszánsz haladását. Azonban ha Dante és Petrarca Itáliának százados dicsősége volt is már, — Bruni és Poggio még mindig szégyeltek olaszul írni; s Guicciardini, Machiavelli, Ariosto csak jóval Mátyás halála után szólaltak meg az olasz nép nyelvén. Csupán akkor ért véget a *szerzés* kora, hogy azután az *alkalmazkodásé* kezdődjék. Csak akkor szívódott fel a humanizmus az emberiség vérébe.

S íme, vér, éltető vér lett a fácánpecsenyéből, a cukorsüteményből épp úgy, mint a parasztos töltöttkáposztából. Mátyás idejében Itáliát még a régi római szellem éltette, ahol restelték olvasni Szent Pál leveleit, mert barbár latin stílusuk sérthetné az ízlést; ellenben Jupiter optimus maximusnak nevezték az Istent, fátumnak a gondviselést, égi zefirnek a Szentlelket. Hazánk minden más országnál hamarabb s valamennyinél nagyobb lelkesedéssel csatlakozott az olasz reneszánszhoz; ki vonhatja tehát felelősségre Mátyást, hogy magyar király létére képein és pénzein római imperátornak ábrázoltatta magát s hogy a tudományt csak görög és latin könyvekben vélte feltalálni? Hiszen szállóige lett belőle, hogy

„Aki görög szöveget nem fűz együvé a latinnal,
Nem díszítheti fel azt a tudós nevezet."

Mátyás trónralépte előtt kevéssel esett el Konstantinápoly s az onnan menekülő görög tudósok adták meg a klasszicizmusnak azt az új erőt, mely Mátyást is magával ragadta. Róma Mátyás halála után egy egész emberöltővel, a mohácsi csatát követő esztendőben esett durva német zsoldosok áldozatául. Erasmus szerint a világnak, nem a városnak bukása volt ez. A nemzeti műveltség ügye csak e bukás után győzhetett azzal a fegyverrel, melyet a reneszánsz hadi szertárából vett elő: a reformációval.

Vallás tekintetében a reneszánsz már Mátyás király idejében hatott. Mialatt *Temesvári* Pelbárt

elérkezettnek látta az időt, hogy irodalmilag is számottevő magyar szentbeszédeket tartson a néphez, Mátyás király az isteni titkokról vitatkozva, sarokba szorítja a kérkedő teológust s ezzel a vallásban maga ád példát a szabad vizsgálódásra. Uralkodását a bibliának magyarra történt fordítása vezeti be; s ezt a fordítást a huszita szellem terjedése tette szükségessé. Ő maga nagyon vallásos. Tiszteli a pápát, megbizatásokat fogad el tőle, de figyelmezteti, hogyha abba nem hagyja beavatkozását, magyarjai „készebbek a katholikus hitről harmadízben is elpártolni és a hitetlenek táborába állani“. Viszont Janus Pannoniust, aki mellesleg főpap volt, Lorenzo Vallának, a nagy költőnek halála egyenesen istentagadóvá teszi; mert ha a szarvasok és varjak századokig élhetnek, míg egy Valla időelőtt meghal, ki higyjen istenekben?

A reneszánsz most még nem törődött azzal, hogy „a szegénynek drága kincs a hit“. Mátyás, akiért úgy rajongott ez a magyar nép, melyet saját tűzhelyénél annyiszor fölkeresett s melynek dalait, eszejárását, apró gondjait ismerte, művelődési törekvéseiben, számításaiban nem mellőzte ugyan a népet, de nem arra építette számítását.

Művelődési politikájának iránya nem a népé; de az övé egész egyénisége, kivált uralkodásának első felében. A nép, amennyit megértett belőle, annyit meg is szeretett. S mennyit érthetett meg?

Megértette tőrülmetszett magyar voltát, mely akkor sem veszett ki lelkéből, mikor udvarában sok

lett az idegen, feszesebb a szertartás, nehezebben nyíló a sok szárnyas ajtó. Megértette világra szóló diadalait, melyeknek részese volt; igazságosságát, mellyel hozzá viseltetett. És megfizette, mert csodálta azt a fényt, amely körülvette királyát.

Buda, Visegrád, Tata, Komárom, Vajdahunyad palotáit látva, a műértő magyar úr az építő nevét kérdezte: Traui Jakab és János, Chiamenti Camicia, Baccio Cellini, Aristotele Fioravanti, Antonio Averulini volt-e mesterök; s tudni akarta, mely remek bútorok a Majano faragásai. A falakon Leonardo da Vinci Madonnájának szelíd tekintetében gyönyörködhetett s a közelmult nagyjait természet után készült festményekben látta megörökítve. A két Trauinak, Mátyás dalmát alattvalóinak szobrai nemcsak Magyar-, hanem Olaszországban is elragadták az ahhoz értőket. A reneszánsz emberének kétségtelenül jobban tetszettek Heraklesz, Diána, Apolló, Ámor, Pallasz, a múzsák és a görög bajvívók szobrai: de Zsigmond és Mátyás királyok, Hunyadi János és László szobrai kétségkívűl jobban hatottak a hazafias érzületre. Mátyás király kálváriája és zománcos keresztje, amelyet Benvenuto Cellini művészete sem mult felül, hazánk ezredéves kiállításán, több mint négy század mulva, újra fölkeltette a műértők bámulatát. A reneszánsz ízlésű palotákat műkertek vették körül s a lugasokból, az útvesztőkből vidám női kacaj, dal és zene hangzott. Az utcai élet zajos lett és élénk; a városoknak a palotákon, templomokon, szobrokon kívűl a munkája vagy kedvtelése után lázasan siető

nép is színt adott. A vidék nagyobb városai, ha nem keltek is versenyre a főváros fényével, sokat kölcsönöztek belőle. A napsugár enyelegve özönlött be a már általánosan használt ablaküvegeken s derültebbé tett szobát, termet, szívet, kedélyt. A magyarok megszokott régi, férfias nyugalmával mintha ingerkedett volna ez az olaszos könyelműség, mely, ahogy az új műveltség szelleme követelte s amennyire Mátyás szigorúsága engedte, színt akart adni az életnek. Varium et mutabile semper foemina, idézte Beatrix királyné Vergiliuszt, midőn egy kacér asszonyt említettek előtte; Res est solliciti plena timoris amor, gonddal jár a szerelem, ismételte Ovidiusszal, mikor egy kedveseért epedő ifjú panaszát hallgatta. A dunamenti királyi paloták valóban nem a siralom völgyében emelkedtek. A pápa követe nem hiába nevezte Visegrádot földi paradicsomnak; fénye még a kelet ragyogásához szokott török követet is megzavarta.

Hiába zúgolódtak azok az urak, kiknek Hunyadi és nem Corvinus kellett királynak; hiába hajtogatták, hogy „a király a régi magyaroknak ért erkölcseit elhagyná és hogy a felesége hordozná őtet minden encen-bencekre és testi gyönyörűségre“. *Ennek így kellett lennie;* mert a király megnyitván országát az új szellemnek, annak utat is kellett engednie.

Így volt ez szent István idejében is. Az ősi erkölcsökbe ütközött a kereszténység, mely a felsőbb körökből szintén lefelé haladva indult a maga hódító körútjára. Ellenszenv fogadta, nyilt gyűlö

let szállt vele szembe s kevésbe mult, hogy végképp el nem tiporta. Az új szellem mégis átalakította a hazát s néhány évtized mulva a vallás már igazi nemzeti intézmény színében tűnt föl két nagy király: szent László és Kálmán idejében. Mátyás idejében is küzdött a világ új szelleme, a reneszánsz a régivel, mely csak nemzetet ismert, nem emberiséget. Míg maga sem tudott szabadulni a kozmopolitaság átkától, egy kis kört kivéve, mely ismerte az eleuzisi titkokat, szemben találta magával a magyarság nagy részét.

Ami megtörtént egy szent Istvánnal, megtörtént Mátyással is; gyönge utódai ugyan nem ejtették el, de tökéletesen gyűlöletessé tették az új irányt. A nemzet a nyomában járó erkölcstelenségnek tulajdonította politikai és katonai szerencsétlenségét. De a gyász vallásosabbá tette a népet. Fölvirágzott a nemzeti irodalom s a közműveltség több ága. Két nagy nemzeti fejedelem, Bocskay és Bethlen idejében a nép politikailag a megfogyott területen is magyarnak érezhette magát. Olaszországban a Mediciek, Magyarországban a Hunyadiak után az idegen nemzetek beavatkozása, egy-egy nagy nemzeti szerencsétlenség — ott az égő Róma, itt a vértől párolgó Mohács — akasztotta meg a reneszánszot, melyet itt is, ott is idáig csak egy-egy uralkodóház kedvtelésének tekintettek. Magyarországban, a nemzeti önérzet tüzében megtisztulva, csakhamar főnixként kelt az új életre; ismét egységes hazát adott a magyarnak és ha csak kicsinyet is a régi helyett, jóval előbb, mint ahogy az egy-

séges olasz műveltség az egységes Olaszország megteremtéséhez járulhatott.

Az állam nagyságát és hatalmát, melyet hazánk minden idők legnagyobb reneszánsz királya idejében elért, maig is hirdeti az a márványszobor, melyet a hódító királynak a távol Szilézia négyszáztíz esztendővel ezelőtt állított. Hízelgés volt talán, mint ahogy a reneszánsz írói, tudósai, művészei és politikusai egyaránt hízelegtek a hatalomnak. De végtelennek tetsző hosszú négy század után, Kolozsvárt a magyar király, a magyar kormány s a magyar nemzet elismerése, hódolata és kegyelete tette le ama szobor alapját, melyre egy ihletett művész, Fadrusz János, a magyar állameszme legméltóbb képviselőjének alakját helyezte. És „nem elégszik meg senki reá nézni". Ahogy Lászlóról énekelték Mátyás király korában:

„Fejedben kele a szent korona,
Megbátoríta téged a Szentlélek;
Kezdéd követni atyádnak életét,
Rózsákat szaggattál, koronádba füzéd."

Nem latinul zeng többé a költő, mint a reneszánsz kor nagy királyának vátesze, Janus Pannonius, hogy megénekelje azt a szent lovagot, kinek jobb kezében harci szekerce van, míg sírboltja ölén a márványoszlopok közt jószagú balzsam illata terjeng. Magyarul szól az ének, mint hajdan is elégszer, arról „a szent királyok közt drágalátos gyöngyről, csillagok között fényességes csillagról", ki nem képzelt magyarságot emberiesség, magyar

nagyhatalmat európai műveltség s Európát Magyarország nélkül. Egy letűnt korszak felelevenítését, a reneszánszot akarta, a római műveltséget, a római császárságot, a római jogot; egy újabb Nyugatról álmodozott, melynek Buda legyen a fővárosa. És csupán álmok álmodója volt-e az a magyar király, ki a császárok bécsi palotájában fűzte terveit? A sors nem engedte meg, hogy az a reneszánsz, melyet a szétszaggatott Olaszországból az egységes és a mainál háromszorta nagyobb Magyarország tanult el először, ezeket az álmokat valósulni segítse; de azt sem tagadta meg, hogy ez az új műveltség „Magyarország édes oltalma“ legyen a szerencsétlenségek idejében s hogy elősegítse az ország politikai újjáalakulását.

Tartalom